

I. GHEREA
(C. DOBROGEANU)

82.08

821.135.1.08

821.135.1-8

STUDII CRITICE

VOLUMUL V.

821.135.02

82: 111.852

PRIMA EDITIONE

BUCUREȘTI

Editura Librăriei „UNIVERSALA“ Alcalay & Co

27, Calea Victoriei, 27

1927

cluj, oct. 1927.

I. GHEREA
(C. DOBROGEANU)

STUDII CRITICE

VOLUMUL V

~~Institutul Pedagogic de 3 ani Buc.
BIBLIOTECA~~

PRIMA EDIȚIE

BUCUREȘTI

Editura Librăriei „UNIVERSALA“ Alcalay & Co.

București — 27, Calea Victoriei, 27 — București

1927

~~INSTIT. PEDAGOGIC DE 3 ANI
BUCUREȘTI
Nr. Inv. 83855
BIBLIOTECA~~

~~Centrală Universitară
BUCUREȘTI
12304 dublet
566.279~~

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI
COTA 12304 dublet

B.C.U. Bucuresti

C566279

BUCUREȘTI

Tipografia Universității, București

București - 27, Calea Victoriei, 27 - București

1927

STUDII CRITICE

*Acest volum s'a tipărit sub îngrijirea
d-ului Barbu Lăzăreanu*

ARTIȘTII-CETĂȚENI

De multe ori în articolele mele am avut prilejul să vorbesc despre idealurile sociale în artă, despre înălțimea ideală a artistului, despre viața și activitatea *cetățenească* a unui mare artist. Cuvintele mele au fost primite de mulți cu mare neîncredere. De câte ori n'am auzit spunându-se: „Dar ce au a face idealurile sociale cu viața *cetățenească* a unui artist? Artiștii în general nu se ocupă decât de arta lor, și din punctul de vedere al idealurilor sociale și al activității *cetățenești*, ori sânt absolut indiferenți, ori sânt oameni ca toți oamenii”. Și ast-fel, oameni inteligenți chiar, ajungeau de multe ori la concluziunile d-lui Filipide, *că 'mi iau probele din propria mea judecată și nu din experiența de până azi*. În acest articol am să reiau mai de aproape în discuție chestia idealurilor sociale și a vieții *cetățenești* a artiștilor mari.

Dela început chiar, țiu să declar următoarele: eu n'am afirmat nici odată un lucru așa de ab-

surd, că un scriitor de valoare trebuie să fie numai decît și un mare cetățean. Dacă aș afirma așa ceva, aș fi în flagrantă contradicție cu părerile ce am expus cînd am vorbit despre influența mediului social asupra omului, deci și asupra artistului; dacă aș afirma așa ceva, aș crede în predestinație. Știu și eu că au fost și sînt scriitori de talent, ale căror idealuri sociale, viață și activitate cetățenească sunt departe de a fi la înălțimea talentului lor. Ceea ce afirm eu înșă, e că *scriitorii geniali*, nu de talent, acei cari în adevăr au exprimat epoca lor, aceia, *în marea majoritate a cazurilor*, nu în mod absolut, au fost nu numai mari artiști, dar și mari cetățeni, au stat în adevăr la înălțimea ideală a epocii lor.

Ceea ce afirm încă e că, chiar în genialitate, e o tendință spre înălțare nu numai artistică, dar și cetățenească. Aceasta voi căuta să o dovedesc în prezentul articol. Se înțelege că cea mai bună dovadă va fi, cînd exemplele le voi lua „nu din propria mea judecată, ci din experiența de pînă astăzi”. Pentru dovedirea tezei mele, voi trece în revistă viața scriitorilor geniali. Bine înțeles că într'un articol de revistă*) e absolut imposibil de a arăta, măcar în câte-va cuvinte, viața tuturor geniilor din toate timpu-

---

*) Cercetarea de față a apărut în „Literatură și Știință”, publicație semestrială, no. 2 (editura librăriei Carol Măler, București, 1894), paginile 1-26. B. L.

rile; e deci evident că trebuie să ne mărginim. De aceea, ca exemplu vom lua numai pe scriitorii geniali din țările europene și numai din o epocă mai modernă, începând dela a doua jumătate a secolului XVIII.

Această epocă e mai prielnică de studiat într'un mic articol de revistă, fiind-că e o epocă mai apropiată de noi, și fiind-că în ea s'au produs multe genii. În unele țări, cei mai geniali scriitori din câți au avut ele sânt în epoca aceasta.

Așa dar, în acest articol voi trece în revistă pe cei mai geniali scriitori-poeti ai națiunilor europene din epoca indicată, și voi caracteriza în câte-va rânduri viața, activitatea și influența lor socială și cetățenească, bazat nu pe vorbe, ci pe fapte din viața lor, pe biografiile lor chiar.

Pentru a fi mai doveditor, voi lăsa cuvântul altora, voi lăsa ca biografiile să aprecieze — aceasta pentru aceia cari ar putea să mă acuze de părtinire. Pentru aceștia din urmă, țin încă să declar că, dintre biografiile și scriitorii citați aicea, afară de Mehring, nici unul n'are principiile mele socialiste și că mulți din ei au chiar principii contrarii.

Sânt multe obiecții cari s'ar putea face unui asemenea studiu. Prima e că geniile sânt relative și că e greu să ne înțelegem cine a fost geniu și cine simplu talent literar. Această obiecțiune nu o credem întemeiată. Geniile mari sânt consacrate prin critică, prin opinia publică, prin Istorie. Și dacă voi zice, spre pildă, că cei mai

geniali poeți ai Germaniei, pentru epoca indicată mai sus, sânt: Lessing, Schiller, Goethe, Heine, atunci puțini vor fi cari să mă contradică.

A doua obiecție ar fi că, pentru un studiu așa de mare, n'avem spațiul necesar. Un volum mare și tot ar fi prea restrâns pentru un asemenea studiu, cum dar voim noi să abordăm un subiect atât de vast într'un mic articol de revistă? Această obiecție e într'adevăr foarte importantă, e chiar hotăritoare; și noi atât de bine ne dăm seamă de această împrejurare dezavantagioasă, în cât nici nu ambiționăm să dăm un răspuns și o soluție hotăritoare cestiunii pe care o ridicăm, ci mai mult voim să o punem teoreticește și prin fapte pe adevăratul ei teren, rezervându-ne dreptul de a reveni iarăși și iarăși asupra ei.

De altmintrelea, scurtimea spațiului fiind un defect așa de mare pentru articolul nostru, are însă și o parte bună: însăși scurtimea e în parte doveditoare. În adevăr, închipuiți-vă că ați vrea să arătați înălțimea ideală a lui Christ. Pentru aceasta nu v'ar trebui multe cuvinte. Ați zice: Christ toată viața a propovăduit iubirea și pacea între oameni, a fost înconjurat de cei mici și nenorociți, a fost persecutat de cei mari și puternici pentru credințele, ideile, idealurile sale, a fost răstignit și, de pe cruce, se rugă cu limbă de moarte pentru călăii săi: „Doamne iartă-i, că nu știu ce fac”. Care vo-

lum ar putea să spună mai mult? Nu-i vorbă, și după el au fost oameni de aceeași înălțime morală, au fost alții cari l'au întrecut, dar viața lui, dar moartea lui, dar mai ales fala lui universală, n'a avut-o nimeni.

Dar orișicum, însuși faptul că pentru dovedirea tezei noastre nu ne trebuesc de multe ori decât câte-va cuvinte e întrucâtva un argument pentru dreptatea noastră: cauzele limpezi și drepte nu cer pledoarii lungi.

După aceste câteva cuvinte introducătoare, trecem la subiectul articolului nostru.

După cum am zis, vom trece în revistă pe cei mai geniali scriitori, mai ales pe poeții celor mai multe națiuni europene într'o perioadă de 150 de ani, începând adecă dela a doua jumătate, a secolului trecut. Sunt însă trei, patru nume, pe cari va trebui să le lăsăm la o parte, și între ele pe unul din cele mai mari, dacă nu pe cel mai mare: numele lui Goethe. Și aceasta nu pentru că el ar fi o excepție dintre scriitorii geniali, din punctul de vedere al idealurilor sociale și umanitare. O, nu. Dar viața cu totul excepțională pe care a dus-o Goethe, senină, liniștită, și care nu seamănă de loc cu viața scriitorilor de geniu în general, viața lui dela curtea din Weimar, răceala lui aparentă față cu unele evenimente sociale importante, atacurile contra lui din partea „tinerei Germanii”

(„das junge Deutschland”) și mai ales atacurile atât de nedrepte ale lui Heine și Börne, tot pe tema indiferenței lui sociale, toate aceste împreună au făcut o reputație falsă lui Goethe.

Goethe a fost adânc nemulțumit de starea socială a Germaniei; puțini poeți pe lume au semănat atâtea idei și sentimente înalte, atâtea idei revoluționare. Goethe vedea mai adânc și mai departe decât alții din epoca lui și prin aceasta se poate explica faptul că el a rămas rece la unele evenimente cari pasionau pe concetățenii săi și se entusiasmă unde ei rămâneau reci.

Opera lui principală, care tot de o dată este cea mai mare operă a epocii, e *Faust*. Faust, și anume partea întâia și a doua, rezumă toată viața poetului. Goethe îl începe la 1770 și îl sfârșește la 1832, ast-fel că această operă, după Boyesen, mult talentat poet și el: „conține în culori brillante patimele viforoase ale tinereții lui Goethe, luptele și năzuințele bărbăției și înțelepciunea bătrânețelor lui senine”. 1)

Iar criticul american Bayard Taylor sfârșește și rezumă ast-fel frumosul său studiu asupra lui *Faust*: „numai cine rămâne puternic și neschimbător în muncă și în luptă, numai cine se trudește pentru binele oamenilor, poate să guste întreaga măsură a fericirii. Aceasta e înțelep-

1) Ein Kommentar zu Goethe's Faust von Hjalmar Hjorth Boyesen, pag. 12.

ciunea de aur, care trece prin toată poezia Faust, dela început și până la sfârșit." 1)

Și în această privință toți cunoscătorii lui, cum sânt Boyesen, Lenyès, Elliot, etc... sânt de acord. Așa dar, o luptă și o luptă neîntreruptă pentru binele semenilor, iată idealul lui Goethe, așa cum reiese din cea mai mare operă a sa, din opera ce-i rezumă întreaga viață. 2)

Dar, încă odată, în privința lui Goethe ar fi de discutat, iar pentru o așa discuție ne lipsește spațiul. Noi nu putem lua aici decât exemple atât de evidente, în cât pentru dovedirea lor să ne ajungă câteva rânduri. Iată pentru ce nu vom vorbi de Goethe, Balzac, Musset, deși, după convingerea noastră nu fac de loc excepție dintre

1) Bayard Taylor. Die Geistesheroen Deutschland und Englands p. 4-5.

2) Am văzut cum d. Filipide vrea să caracterizeze idealurile lui Goethe prin următoarea frază pronunțată de el: „de geaba mai scuturați lanțurile nemților, nu veți deveni niciodată o nație“.

Par'că aceasta frază nu poate fi un strigăt de durere, amestecat cu dispreț, din partea unui suflet nobil și mândru contra celor căvi îndură în tăcere robia și, deci, o chemare indirectă la liberare.

Par'că Heine și Börne n'au copleșit, n'au ars Germania cu râsul, cu batjocura, câte odată cu disprețul lor, dar sub care se ascundeau lacrimi; și acum toți oamenii adevărat luminați văd în Heine ori în Börne pe cei mai devotați, pe cei mai nobili fi ai Germaniei. Par'că a lucra pentru binele unei nații vrea să zică a se gudura pe lângă ea, a o linguși.

O, de asemenea patriotism demagog de sigur n'a fost capabil Goethe.

scriitorii geniali pe cari îi vom trece aicea în revistă.

Incepem cu Germania.

Cei mai mari poeți și scriitori ai Germaniei sunt: Lessing, Schiller, Goethe, Heine.

Bayard Taylor începe astfel studiul său asupra acestor eroi spirituali ai Germaniei: „Epoca în care apar oameni mari, nici o dată nu e cu totul nepregătită pentru ivirea lor. Întrâuririle ascunse, cari spre sfârșitul veacului au răsturnat violent ordinea politico-socială existentă, s’au simțit peste tot; de aceea nici nu lipsea o mare clasă de spirite primitoare, care să recunoască și să prețuiască pe cei cari au fost născuți pentru crearea spirituală. Dar aceștia din urmă nu puteau să fie cruțați de luptă, o vreme oarecare, pentru că e o foarte mare deosebire între un protest tăcut și unul vorbit, contra ordinii existente”. 1)

Aceste adânci și admirabile cuvinte s’ar potrivi, într’un fel sau într’altul, nu numai marilor poeți ai Germaniei, ci tuturor scriitorilor geniali, pe cari îi vom pomeni aici.

Mai departe Taylor, după ce descrie mizeria morală în care se găsea Germania intelectuală, zice:

„Omul care a deschis drumul în această pustietate a fost Gotthold Ephraim Lessing. El stă în frunte, pentru că el e adevăratul luptător frun-

1) Bayard Taylor, op citat.

taș al cugetării germane, pentru că viața lui a fost o luptă lungă și amară pentru adevăr, toleranță și libertate”. Franz Mehring, într’un admirabil studiu, numește pe Lessing cu drept cuvânt: „edler Vorkämpfer freier Menschenheit”, luptător de avangardă al omenirii libere. Și acest titlu i-l dau toți câți au studiat viața nobilă a acestui mare luptător pentru drepturile omului.

Schiller, în privința aceasta, e un demn și nobil emul al lui Lessing. Cea dintâi dramă a lui, „Hoții”, cade ca o bombă explozibilă în mijlocul Germaniei, provocând persecuții contra ei și contra tânărului autor. Și nu e de mirare. Ideile liberatorii ale apropiatei revoluțiuni franceze, ce se împrăștiau peste tot, au deschis calea acestei creațiuni. Câtă frică și ură a provocat această dramă în clasele domnitoare ale Germaniei, o arată următoarele cuvinte ale unui autorizat susținător al ordinii sociale de atunci. Prințul Carol de Württemberg, vorbind de Schiller, zicea următoarele cuvinte caracteristice:

„Dacă aș fi fost D-zeu și pe cale de a crea lumea, și dacă aș fi prevăzut că în acea lume se va scrie drama *Briganzii*, aș fi suspendat creațiunea” 1). Alarmat de impresia produsă de această dramă, prințul domnitor îl cheamă pe Schiller și îi cere să nu mai tipărească nimic fără permisiunea sa. Se înțelege că Schiller nu

1) „Pensées de Goethe” Eckermann.

se supune acestui ordin, e arestat și, după ce-l liberează, e nevoit să fugă travestit la o prietenă a lui lângă Meiningen, unde scrie *Fiesco*, *Cabală și iubire*, cari respiră și o mai mare ură contra apăsării politice și o mai neînfrănată năzuință spre libertate decât drama *Briganzii*. Protecția puternicilor săi amici, mai ales protecția lui Goethe și a curții de Weimar, îl scapă de multe persecuții, la cari ar fi fost supus altmintrelea; dar prietenia puternicilor nu-l face să schimbe cu o iotă spiritul însuși al creațiunilor sale poetice. El scrie mai târziu opere nemăsurat mai puternice decât *Briganzii*, dar spiritul lor, direcția socială, e aceeași. Scherr numește pe *Don Carlos* „un cânt sublim de libertate, pătruns de cea mai curată umanitate”, și acelaș lucru trebuie să-l spunem de toate dramele lui Schiller și poate, mai mult încă decât de altele, despre *Wilhelm Tell*, cea din urmă și cea mai genială din dramele lui.

„Eh, trebuie să sfârșească cum a început”, zice Scherr, „ca poet și apostol al libertății și drepturilor oamenilor. Atâta e sigur, că *jurământul dela Grütli* e cea mai superbă grupă dramatică a dramei germane și că din *Tell* nenumărate inimi s'au pătruns, se pătrund și se vor pătrunde de cel mai nobil entuziasm pentru cele mai mari bunuri ale omenirii” (1).

1) Johannes Scherr. *Allgemeinē Geschichte der Literatur*, drittes Buch, pag. 242 - 243.

Dacă ne-am apuca să cităm apreciațiuni în felul acesteea asupra lui Schiller, am putea să edităm câteva volume.

Dar cel mai revoluționar dintre toți marii poeți ai Germaniei, netăgăduit că e Heinrich Heine.

Chiar în cele dintâi poezii ale sale, Heine se ridică contra stării de lucruri din Germania. Pentru a scăpa de persecuții și pușcărie, Heine trece granița și acolo în exil trăește și moare.

De acolo, din Franța, el asvârle în Germania acele creațiuni superbe, pline de un răs nebun și de un plâns înăbușit; de acolo el asvârle în Germania acel material explozibil, care contribuie așa de mult la izbucnirea revoluției din 1848.

Luptător neobosit, Heine duce această luptă chiar în ultimii ani ai vieții sale, ani grozăvi ai agoniei, până când oribila boală l'a doborât.

În frumoasa sa carte: *Das junge Deutschland*, Brandes zice despre Heine: „Din Franța, el ca scriitor a dus o luptă neîntreruptă și neobosită contra reacțiunii europene. Se poate zice că în această privință el e marele urmaș al lui Byron. Puțini ani, după ce sabia risului, în serviciul libertății a căzut din mâna murindului Byron, ea a fost ridicată de Heine, și o viață întreagă a fost întrebuițată cu aceeași îndemânare; dar în cei din urmă opt ani ea a fost mănuită de un rănit mortal”.¹⁾

1) Georg Brandes. *Das junge Deutschland*, pag. 213.

Și genialul poet zice el însuși în admirabilele sale *Reisebilder*: „Nu știu dacă merit, ca odată să mi se împodobească cosciugul cu o cunună de laur. Poezia, oricât am iubit-o, a fost totdeauna pentru mine numai o sfântă jucărie, ori un mijloc blagoslovit pentru scopuri cerești... Dar o sabie să-mi puneți pe coșciug, pentru că am fost un soldat curajos în lupta pentru libertatea omenirii (*Befreiungskrieg*)”.

Să trecem acum la Franța. Cei mai mari scriitori francezi ai secolului trecut sunt: Diderot, Voltaire, Rousseau.

Diderot reformează critica artistică și literară. Impreună cu Lessing, el poate să fie socotit ca întemeietorul criticii moderne. De altminterlea, el are așa de mult comun cu acesta din urmă, în cât cu drept cuvânt poate să fie socotit ca un Lessing al Franței. Despre marea însemnătate a lui Voltaire ca scriitor nu mai vorbesc; ea e cunoscută de toată lumea. Rousseau e mai mult cunoscut ca un scriitor politico-social, dar în adevăr el a fost un artist genial. Brunetière, unul din cei mai buni cunoscători ai literaturii franceze, socotește pe Rousseau ca întemeietorul liricei franceze din secolul nostru. Influența aceasta a fost așa de mare, în cât Brunetière găsește fraze întregi din Rousseau puse numai în versuri de Victor Hugo, Musset și Lamartine. Ei bine, acești scriitori geniali au fost cei mai mari

revoluționari ai secolului. Influența lor a fost așa de puternică, în cât unii îi socotesc cauza și creatorii marelui revoluții franceze, ceea-ce e de sigur o absurdă exagerare, caracteristică însă pentru enorma influență socială a acestor scriitori geniali.

Insuși secolul nostru, reformat prin marea revoluție franceză, unii îl numesc secolul lui Voltaire.

Gloria politico-socială a acestor scriitori geniali a fost așa de mare, în cât a lăsat cu totul în urmă gloria lor ca scriitori artiști.

Cel mai mare poet francez al veacului nostru e Victor Hugo, — și de sigur numai Victor Hugo nu poate să fie socotit între oamenii cărora le sunt indiferente idealurile sociale, luptele sociale. Ca deputat, ca membru al camerilor constitutive după revoluția dela 1848, ca senator, dar mai ales ca poet, el a fost în avangardă.

Numai unei întâmplări fericite îi datorește el viața după lovitura de stat a banditului Napoleon al III-lea. Obligat să emigreze, el stă aproape 20 de ani în exil și de acolo duce o luptă înverșunată și neîntreruptă contra călăului republicei franceze. Mai bine decât ori cine, el și-a rezumat toată viața de poet glorios, de luptător generos în versurile:

J'ai, dans le livre avec le drame, en prose, en
[vers,
Plaidé pour les petits et pour les misérables,

Suppliant les heureux et les inexorables.

J'ai réclamé des droits pour la femme et l'en-
fant,

J'ai taché d'éclairer l'homme en le réchauf-
fant,

J'allai criant science, écriture, parole....

Pentru epoca pe care am țăr murit-o cei mai mari poeți ai Engliterei sunt Shelley și Byron.

Cea dintâiu poemă pe care o scrie Shelley, *Queen Mab*, ridică contra lui o groaznică furtună. E adevărat că e cea mai violentă profesie de credință ateistă ce s'a scris vre-o dată. Dat afară din *College*, el începe o luptă disperată contra bigotizmului englez, contra netoleranței, tradițiilor moarte și contra nedreptăților sociale ale Engliterei.

Englez, el agită Irlanda împotriva Angliei, cheamă pe Irlandezi să se ridice contra apăsătorilor lor seculari. Aristocrat, fiul lordului Percy Bisshe Shelley, el agită pe lucrători contra lorzilor și capitaliștilor.

Rezultatul e calomnia neagră, persecuția sălbatecă din partea tuturor acelor cari au fost interesați la continuarea tuturor prejudecăților și nedreptăților sociale.

El, copil-sublim, în care frumusețea sufletească ideală concură cu frumusețea trupească — bun, blând, curajos, devotat, entuziast, e reprezentat ca cel mai mare monstru ce a trăit vre-o dată.

Nu mai putea să iasă pe stradă. Un gentle-

man care nu-l cunoștea, întâlnindu-l și auzind că acesta e Shelley, e apucat de o furie bestială și începe să-l lovească. Tatăl său se leapădă de el și îl lasă muritor de foame, și în fine guvernul reacționar al mizerabilului Castelereagh, sub mișelescul pretext că ideile subversive religioase și sociale pot să influențeze în rău asupra copiilor lui, îi răpește marelui poet copiii cu forța. Huiduit, repudiat de tatăl său, răpindu-i-se copiii, Shelley se duce în Italia, unde moare înecat în Mare. (1)

S'ar părea că ura și furia claselor dominante ale Engliterei au atins culmea față cu Shelley. Dar nu, e un alt poet, tot așa de genial, care a avut cinstea să fie calomniat și cu mai multă furie, dacă se poate: e Byron. Ca genialul său rival și prieten Shelley, Byron e nevoit să părăsească Englitera. Furia gentlemanilor contra ideilor subversive ale lui Byron e așa de mare în cât la plecarea lui din patrie, prietenii trebuie să-i încunjure trăsura, ca să nu fie lovit de plebea aristocratică. Byron pleacă în Italia și de aci el urmează acea campanie eroică în pctriva reacțiunii europene, campanie care nu se sfârșește decât cu moartea lui.

„Byron”, zice Roden Noel (2), „e o mare voce

1) Acelor cari ar dori să facă cunoștință mai de aproape cu genialul poet și cu omul ideal, le recomandăm frumoasa carte a lui Felix Raab: „Shelley, sa vie et ses oeuvres”.

2) Roden Noel. Life of lord Byron, pag. 20.

iconoclastică ce cade asupra adormiților mulțamiți și confortabili, ca sgomotul unei mări care și rupe zăgazurile... e poetul revoltei". Byron aprinde spiritul opoziționist nu numai în Engli-tera, ci și în toate colțurile lumii unde ajunge cuvântul său inspirat.

„Byron”, zice Brandes, „a deslănțuit toate pasiunile; el nu se mulțamea să lucreze asupra unui singur punct, îi trebuia să revoluționeze spiri-tele, să deștepte simțimintele contra tiraniei”.

Politica Sfintei-Alianțe credea că a înlăn-țuit pentru tot-deauna spiritul revoluționar, cre-dea că a rupt pentru tot-deauna legătura ce unea secolul nostru de secolul al opsprezecilea. „Atunci, acest om singur, leagă iarăși legătura, pe care au rupt-o un milion de soldați.

Republicanismul american, libera cugetare germană, spiritul de restaurare francez, radica-lismul anglo-saxon: toate s'au unit în acest sin-gur spirit. După înăbușirea (Unterdrückung) re-voluțiunilor, încătușarea presei, după ce s'a su-pus știința, a pășit fiul fantaziei, poetul liber ca pasărea (vogelfrei) și a chemat încă o dată la arme toate spiritele puternice contra inamicului comun. *Restaurațiunea, de bună samă, nu i'a supraviețuit. Principiul autorității nu a avut niciodată un adversar mai neînfrânat (rücksicht-sloserer)*". 1)

1) Die Hauptströmungen der Literatur des neunzenten Jahrhunderts. Dritter Band, pag. 238.

E, de sigur, foarte exagerat aici rolul lui Byron, dar însăși această exagerare, din partea unui spirit așa de clar ca Brandes, arată ce imensă influență a avut Byron asupra vieții politico-sociale a Europei. De altmăntrelea de o părere cu Brandes e și cunoscutul istoric german Gervinus, căruia îi aparține chiar o parte din cuvintele citate și anume cele subliniate.

Byron nu se mulțamea cu lupta prin condei. În Italia el intră în conspirația carbonarilor; iar la izbucnirea răscoalei din Grecia, el pleacă acolo, ca să ia parte la lupta Grecilor în contra Turcilor. În Grecia organizează pe socoteala sa un regiment de voluntari și moare în armata lui Mavrocordat, moare ca un erou antic. Moartea lui a fost o lovitură teribilă pentru tot ce cugetă și simțea omeneste în toată lumea. Guvernul provizoriu al Greciei ordonă un doliu național de 21 de zile, numai aristocrația și popimea Engliterei nu-i atinsă de această durere, și când cadavrul lui sosește în Englitera, ea-i refuză îngropăciunea de onoare.

Se părea periculos și după moarte. Nu putem să nu cităm admirabilele cuvinte ale lui Mazzini, zise despre moartea eroică a lui Byron.

„Eu nu cunosc un mai frumos simbol al destinului și misiunii viitoare a artei ca moartea lui Byron în Grecia. Alianța sfântă a poeziei cu cauza poporului, — unire atât de rară a cugetării cu acțiunea — marea solidaritate a tuturor

națiunilor pentru căpătarea drepturilor poruncite de D-zeu tuturor copiilor săi — tot ce e acum religiuina și speranța partidei progresului în Europa e simbolizat glorios în această imagine”. 1)

Cei mai mari scriitori prozatori din epoca despre care vorbim sunt în Anglia: Dickens și Thackeray.

Dela cel dintâi până la cel din urmă rând din Dickens, totul e pătruns de cea mai adâncă suferinzi. Poate încă mai mult decât Victor Hugo, el ar putea zice: „Am pledat toată viața mea cauza celor mici, celor apăsați”. Romanele lui aveau câte o dată o influență directă asupra legislațiunii țării. Mizeriile, pe cari le descria în ele, provocau une-ori reforme și îmbunătățiri. Taine rezumă și caracterizează ast-fel romanele lui Dickens: „In fond toate romanele lui Dickens se reduc la o singură frază, și iat-o: „Fiți buni, și iubiți; nu există o adevărată plăcere decât în emoțiunile inimii... Să compătimiți nefericirile umile; ființa cea mai mică și cea mai desprețuită poată să valoreze ea singură cât mii de puternici și mândri, etc. 2)”.
 Macaulay caracterizează filozofia politică a romanului *Hard Times* în două cuvinte: „Sullen socialism”, socialism posomorît.

Marzilas sfârșește cu următoarele foarte drep-

1) Roden Noel. *Life of Lord Byron*, pag. 21-22.

2) Taine. *Histoire de la littérature anglaise*, vol V. pag. 68-64.

te cuvinte studiul său asupra lui Dickens: „și atâtă vreme cât el va fi citit, va fi o influență umanizatoare și înobilătoare mai mult între oameni”. 1).

Al doilea mare prozator al Engliterei e Thackeray.

Satiric de primul rând, el întrebuințează tot geniul său, tot amorul său, contra clasei aristocratice.

Dela Byron încoace, nimenea n'a biciuit, n'a înfierat aristocrația și apăsarea aristocrației ca Thackeray. E adevărat că acum condițiunile vieții politice se schimbaseră și Thackeray n'a mai fost persecutat așa de sălbatic ca Byron. Despre Thackeray iată ce zice Taine, adâncul cunoscător al literaturii engleze și de sigur un martor foarte imparțial: „romanele lui Thackeray sunt un război contra aristocrației.

Ca Rousseau, el a lăudat moravurile simple și afectuoase; ca Rousseau, el urăște distincțiunea de ranguri”. 2) Urăște aristocrația, nu atâtă pentru că ea asuprește pe om, cât pentru că îl corupe; deformând viața socială, deformează viața privată; creând nedreptăți, creiază viții; acaparând statul, ea otrăvește sufletul, — și Thackeray găsește în perversitatea și prostia tuturor claselor și tuturor sentimentelor urmele aristocrației”. Și mai departe: „Trebuesc citite diatribele lui înțepătoare contra însurători-

1) Life of Charles Dickens by Frank T. Marzilas, pag. 162

2) Taine, op. citat vol. V. pag. 103—195.

lor de conveniență, jertfirii fetelor, contra inegalității moștenirilor și pizmei celor mai tineri (cadets), contra educațiunii nobililor și tradițiunii lor de obrăznicie, contra tuturor atentatelor împotriva naturei și familiei, inventate de societate și lege.

Indărâțul acestei filozofii se desvăluiește o altă galerie de portrete tot așa de injurioase ca și cele dintâi pentru că inegalitatea corupând pe cei mari pe cari îi exaltă, corupe pe cei mici pe cari îi pângărește”.

Cel mai mare poet al Scoției și unul din cei mai geniali poeți ai lumii e Robert Burns. Țăran din Scoția, el a compus multe din genialele lui versuri, umblând după plug. „Nici odată”, zice Taine, „nu s’au văzut împreunate atâta sărăcie și atâta talent”.

Ca țăran, Burns e, în primul rând, reprezentantul clasei suferinde țărănești și un protivnic viguros, desperat, al acelor care o apasă, adversar al proprietarilor mari de pământ. „El e contra societății întregi”, zice Taine, „contra statului, contra bisericei.

Are accentul amar al lui Rousseau, câte odată chiar frazele lui; el ar vrea să fie un sălbatec viguros și să iasă din această viață civilizată, care impune atâta dependență și umilință unui om sărac. (1)”.

---

1) Taine. Histoire de la littérature anglaise, vol. IV, pag. 250.

Și însuși Burns zice în puternicele lui versuri:

„Cât de greu e să vezi un om sărac, istovit de osteneală, înjosit, venind să ceară dela unul din frații săi de pe pământ, voia de a munci... și câte o dată el nu poate să nu se amărăscă văzând cum sunt împărțite bunurile, cum cei mai de treabă oameni trăesc în nevoie, pe când imbecilii se răsfată pe grămezi de aur, neștiind ce să facă cu el”. Unele din cântecele revoluționare ale lui Burns sunt de o violență așa de mare, în cât întrec tot ce s'a scris în această privință.

În biografia lui Burns, Blackie spune: „Trecând la viața lui publică, nu trebuie să fim surprinși dacă vom afla că Burns, care nu era un adorant, ci un poet în carne și în oase, un om în puterea cuvântului, a luat parte, așa de vie, în conflictele politice ale acestor vremuri turburate”. 1) De altmintrelea Blackie apără pe Burns pentru vederile lui revoluționare, îl apără în câte-va cuvinte, cari sunt de o potrivă caracteristice și pentru marele poet și pentru micul biograf: „Un mare poet liric poate să aibă multe virtuți omenești; dar e foarte rar să se poată lăuda cu prudență; și din toate membrele lui dezordonate (inordinate) acest mic organ — limba — era acela căruia Burns, rar ori nicicdată, nu i-a pus frâul prudenței”.

---

1) John Stuart Blackie „Life of Robert Burns”, pag. 137.

Cel mai mare poet al Irlandei e Thomas Moore.

Thomas Moore e bardul națiunii irlandeze, apărătorul libertății Irlandei. *Irish Melodies* au inspirat generații de luptători pentru Irlanda, și asta cu toate că, după temperament, el n'a fost de loc un luptător politic. Moore duce lupta în contra ori-cărei apăsări din țara lui ca și din alte țări. Scârboasa Sfântă Alianță a monarhilor, dela începutul acestui secol el o numește: „o bandă de vampiri ce sug sângele Europei adormite (1). Lake, în introducerea biografică la scrierile lui Moore, zice că acesta merită cea mai glorioasă coroană, coroana patriotismului. Următoarele cuvinte ale lordului O'Hagan, pe cari le extragem dintr'o frumoasă biografie a lui Moore de James Symington, caracterizează îndeștul pe marele poet irlandez: „Moore a fost atașat către Irlanda cu o puternică și neschimbătoare iubire, care se vede în fie-care act al vieții sale, la fie-care pagină a scrierilor sale... În acôrd cu priceperea intereselor Irlandei și a datoriei ce o avea către dânsa, el i-a rămas credincios în vremea celor mai mari descurajări, ca și în vremea celei mai înalte speranțe. Pentru ea, a refuzat să-și lepede convincțiunile, când putea să aibă posturi și puterea, dând numai aprobarea tacită unor acte politice pe cari

---

1) Vezi: Brandes „Der Naturalismus in England“, studiul despre Moore.

le dezaprobă... Pe vremea lungii lupte pentru emancipare, el n'a lipsit, n'a șovăit nici un ceas în apărarea cererilor catolicilor Irlandei.

Cu spiritul său fin, cu sarcazmul înțepător, cu invectivele violente — prin toată energia inimei sale și prin toate resursele geniului său — el apăsă asupra unei legislații protivnice și asupra unui popor ostil. Și influența ce exercita era imens. Cercurile, în cari nici o dată n'a putut pătrunde agitația politică, au fost deschise cu plăcere pledoariilor poetului. Și aceeași voce melodioasă, care a ridicat milioane de irlandezi pentru a le aduce aminte că au o țară, și spre a-i uni pentru propria lor salvare politică, aceeași voce răsună în castelurile și saloamele aristocrației engleze, alungând, împrăștiind prejudecățile și denunțând răul cu o putere și cu o bunătate cari au atras multe conștiințe rămase până atunci împietrite, la apelurile reci ale dreptății. (1)".

Cei mai mari poeți pe cari i-a produs Italia în epoca despre care vorbim sunt Alfieri și Leopardi.

Am amintit despre importanța politico-socială a lui Alfieri. În introducerea la tragediile lui Alfieri, A. Rachelli zice:

„A rechemă o națiune la bărbăție, la virtute, cu vocea literaturii, a fost concepția lui Alli-

---

1) Thomas Moore, his life and works by Andrew James Symington, pag. 238—239.

ghieri. Rău pricepută, rău exprimată ori înăbușită pentru patru sute de ani, această chemare e reluată în sfârșit de Vittorio Alfieri, care dacă nu e unicul, apoi e de sigur cel mai mare din câți au îndrăznit să atace obiceiurile mârșave ale secolului, să le batjocorească în public, și să deștepte la fapte nouă, inimi corupte ori multămite de a dormi 1)".

Leopardi e o dovadă și mai strălucitoare de marea legătură dintre un genial poet și un mare cetățean.

Leopardi a fost un pesimist, cel mai desperat pesimist ce a existat vre-o dată. Pentru el, ca și pentru Schopenhauer, nenorocirea e fatal legată de existență, idealul deci e disparițiunea existenței. Și pentru Leopardi aceasta nu e o vorbă goală ori un simțimânt trecător, nu. E o deducție a întregii lui filozofii. S'ar păcea că, logicește vorbind, soarta semenilor săi, a societății, a patriei lui, trebuie să-l lase cu totul rece. Dacă idealul e neființa, ce-i pasă în ce stare se găsește patria lui? Dar se vede că geniul nu se împacă cu indiferența socială (vom vedea mai departe pentru ce). Și marele pesimist Leopardi cheamă patria lui la deșteptare în versuri geniale, cari, după arzătoarea pasiune ce respiră, egalează cele mai pasionate bucăți din operele lui Mickiewicz. Și ele au avut o influență tot

1) Biblioteca clasica Italiana. Secolo XVIII: Tragedie de Vittorio Alfieri. Trieste.

alât de mare ca și tragediile lui Alfieri. În poezia scrisă la nunta surorii sale, el face apel la fetele și femeile Italiei ca să înflăcăreze la luptă pe frații și bărbații lor. Genialul cânt *Către Italia* începe cu următoarele admirabile versuri: „O patria mea, văd zidurile și arcurile și coroanele și monumentele și solitarele turnuri ale părinților noștri, — dar gloria n'o văd”. Și Leopardi ajunge la un strigăt de revoltă sublimă în versurile: „Armé, dați-mi arme. Eu singur mă voi lupta, eu singur voi cădea. Și fă, Doamne, ca sângele meu să aprindă vitejia în piepturile italienilor”.

Cel mai mare poet pe care l'a produs Polonia, e Mickiewicz, și Mickiewicz e unul din cei mai mari poeți patrioți revoluționari, pe cari i-a produs lumea. Din exil, unde a trăit și a murit, el a scris *Dziadij*, *Conrad Valenrad*, cari sunt pline de o iubire nesfârșită pentru Polonia lui, pentru Lituania lui, — de o ură adâncă contra scelerilor care o sugrumă. Intreaga creațiune patriotică a lui Mickiewicz e o chemare la deșteptare, la luptă. De altmintrelea, patriotismul lui n'a fost un patriotism îngust, care se revoltă în contra apăsătorilor străini pentru a le lua locul, nu.

Adept aprins al socializmului religios al lui Lamennais, întreaga lui creațiune poetică respiră o adâncă iubire și compătimire pentru clasele

apăsate și o mare ură în potrive magnatilor țării, cari au pierdut Polonia.

În aceeași direcție au scris ceilalți poeți mari ai Poloniei, ca Slovacky ori Krasinsky.

Cel mai mare poet pe care l-a produs Rusia, nu numai în epoca aceasta, dar în toate epocile, e Pușkin. Dar Pușkin nu e numai un poet genial; rușii cu mare dreptate îl numesc un mare cetățean. El creează limba rusă literară, el revoluționează literatura, dar tot de o dată el se ridică contra condițiunilor păcătoase politico-sociale ale țării sale.

Pușkin, pentru această opoziție, petrece o bună parte din viață în exil în Crimeea, Basarabia, Caucazia.

Numai o întâmplare, — drumurile nepracticabile, — îl împiedică de a veni și de a lua parte la revolta așa numită a decabriștilor și deci a fi spânzurat, cum a fost spânzurat un alt poet, prietenul lui Pușkin, — Ryleev. E adevărat că s'a împăcat cătră sfârșitul vieții cu împăratul Nicolae, care a devenit personal censorul și protectorul poetului. Această împăcare a fost foarte dăunătoare poetului și de aceea a făcut ca de multe ori lira lui să scoată note false.

Dar aristocrația rusă și camarila țarului simțeau bine că această împăcare e puțin durabilă și de aceea n'a încetat de a-i face toate mizeriile posibile și marele poet moare într'un

duel, provocat de o intrigă a curtezanilor țărului.

Al doilea poet mare al Rusiei e Lermontov.

Cea dintâi poezie pe care a scris-o el la moartea lui Pușkin, e un atac violent contra aristocrației ruse, contra stării sociale a Rusiei, și aceleași tendințe respiră în toate creațiunile sale. El e arestat, pe urmă exilat în Caucazia, unde moare (într'un duel), la vârsta de 27 de ani ca Shelley.

Cei mai mari prozatori-romancieri, pe cari i-a produs Rusia și cari au căpătat o influență așa de mare asupra literaturii lumii întregi, sunt Turgheniev, Dostoevski, Tolstoi.

După Melchior de Vogüé, adâncul cunoscător al literaturii ruse, ceea ce face ca romanul rus să aibă o influență atât de mare asupra literaturii moderne și ceea ce face durabilitatea lui pentru viitor e, afară de geniu, adâncă iubire pentru oameni, adâncă compătimire pentru cei năpăstuiți, obijduiți și o năzuință neînfrănată către un ideal social mai înalt. Și această opinie a lui Vogüé începe a fi a tuturor criticii străini mai pătrunzători.

Prima operă a lui Turgheniev, *Schițele unui vânător*, unde e descris țăranul rus, a avut o influență colosală asupra formării curentului în favoarea emancipării țăranilor iobagi. Această carte a avut o influență aproape tot așa de

mare asupra emancipării țăranilor ruși, ca romanul d-nei Beecher Stowe, *Uncle Tom's Cabin* asupra liberării Negrilor.

Chiar dela începutul carierii sale literare, Turgheniev începe să fie persecutat, pus sub supraveghere polițienească, internat la moșia sa. După liberare, pentru a evita mai târziu un exil în Siberia, ori munca silnică, la care ar fi ajuns cu siguranță de ar fi trăit în Rusia, Turgheniev, pleacă în străinătate, unde trăește și moare într'un exil voluntar. Numele lui însă e așa de mult legat de reforma stării politico-sociale din Rusia, în cât guvernul se temea de el și când era mort. Când cadavrul său a fost transportat din Paris în Petersburg, manifestațiile organizate de către partea luminată a societății ruse a făcut pe guvern să concentreze armata, temându-se de o răscoală.

Dostoevski, tânăr, dar scriitor cunoscut, se face un aprig elev al ideilor socialiste ale lui Fourier.

Pentru propagarea lor fondează împreună cu alții o societate secretă. Când societatea a fost descoperită, Dostoevski a fost judecat și condamnat la moarte. La eșafod, când călăul îi pusese deja ștreangul de gât, a fost grațiat și trimis la munca silnică în minele Siberiei. Acolo a fost tratat mai rău decât condamnații obicinuiți, a fost bătut cu knutul, chinuit, chinurile i-au distrus

sănătatea, l'au făcut epileptic și mistic religios. Reîntors din Siberia, el scrie acele opere geniale, cari sunt tot de o dată niște pledoarii fierbinți pentru cei nenorociți și obijduiți.

Influența distrugătoare a minelor din Siberia făcându-l mistic, religios, epileptic, l'a făcut să se rădice contra curentelor revoluționare ce s'au afirmat în Rusia în absența lui și l'a făcut chiar să apere pe țar și țarismul. Dar Dostoevski apără țarismul cum ar apăra frânghia pe spânzurat, apără țarismul cum ar apăra un mistic religios o ciură, — ca o noapte dumnezească trimeasă de D-zeu pentru izbăvirea păcatelor noastre, ca un iad prin care trebuie să trecem pentru ca să ajungem în raiul iubirii și al frăției omenești. Dostoevski a trăit și a murit ca un apostol, ca un martir pentru umiliți și obijduiți.

Activitatea și propaganda socială a lui Lew Tolstoi, cel mai mare dintre cei trei romancieri, e în deobște cunoscută. Aparținând celei mai înalte aristocrații, Tolstoi duce război contra acesteia și în general contra claselor neproducătoare ale societății. Exploatarea muncii e, după Tolstoi, păcatul original, care conrupe prin lene și lux clasele superioare și tâmpește și ucide, prin mizerie și muncă exagerată, clasele muncitoare. Pentru a ispăși păcatele strămoșilor și

ale lor proprii, cei de sus trebuie să se apuce de munca fizică și să nu mai exploateze munca altora. Sub influența lui Tolstoi se alcătuesc colonii agricole, în cari tinerii de ambele sexe, aparținând claselor privilegiate, lucrează singuri pământul. Insuși contele Tolstoi lucrează la câmp sau la cizmărie ca un simplu muncitor.

Acuma, la bătrânețe, Tolstoi devine tot mai mistic și fondează o religie nouă, un amestec de socialism utopic cu misticismul religios. Se înțelege că persecuțiile nu-i lipsesc, și chiar acum la adânci bătrânețe Tolstoi se află sub supraveghiere polițienească. Dacă până acuma n'a fost transportat în ghețurile Siberiei ori în fortăreața dela Petropavlovsk, cauza e pe de o parte originea familiei lui așa de veche, — mai veche și mai aristocratică decât a Țarului — pe de altă parte imensa lui popularitate în lumea întreagă. Deportarea lui Tolstoi în Siberia ar fi un scandal internațional.

Cel mai mare poet pe care l'a produs Ucraina e *Taras Șevcenco* (1), un țăran iobag. Șevcenco e nu numai cel mai mare poet al Ucrainei, dar, după Mickievicz și Pușkin, cel mai mare poet al Slavior.

---

1) Ucraina (Ucrania sau Malorosia) coprinde aproape întregul sud al Rusiei, cu o populație de 15 milioane de suflete. Ucrainenii după limba și moravurile lor se deosebesc de Ruși aproape tot atât cât și Polonezii.

E un poet patriot întru atâta întru cât în admirabilele lui poezii și poeme reînviază trecutul vitejesc și democratic al republicilor Ucrainei. Dar ca poet țăran, el reprezintă și spune în primul rând aspirațiile și suferințele clasei lui, ale clasei țărănești.

De altmintrelea toate popoarele, cari gem sub călcâiul greu al țărilor moscoviți, au găsit în Șevcenco un interpret al suferinții și urii lor. Din gură în gură trec și acum strofele lui pline de o amară ironie. „Dela Moldovan până la Finnez în toate limbile toți tac — de bunătatea traiului, etc.”.

În admirabilele lui poeme „Caucaz” și „Visul”, el plânge soarta tuturor popoarelor supuse țarismului, le îmbărbătează la luptă, blestemă în versuri de foc pe țar și țarismul.

Poemele lui cele mai violente au rămas necunoscute guvernului, dar ceea ce era cunoscut din scrierile și activitatea lui, era destul pentru a-l aresta, a-l trimite ca simplu soldat în stepele de pe malul Mării Aral, unde își consumă zilele. După moartea lui Șevcenco poporul ucrainian i-a dat un nume foarte semnificativ de „Tarasul cel drept”.

Cei mai mari poeți pe cari i-au produs țările scandinave sunt Ibsen și Björnson.

Cea dintâi operă însemnată a lui Ibsen, *Comedia iubirii*, e o satiră sângeroasă contra vieții familiare și a amorului din ziua de azi. Huiduieli, calomnii, persecuții a întâmpinat prima operă a lui Ibsen și aceste persecuții au mers crescând.

Această campanie violentă silește pe Ibsen să-și părăsească țara și să trăiască aproape 25 de ani în exil voluntar.

Comediile lui: *Stâlpii societății*, *Serbarea la Sohlgang*, *Inamicul poporului*, sunt satire sângeroase contra vieții politico-sociale a Norvegiei și contra politicianilor norvegieni.

Ideile principale care pătrund întreaga creațiune a lui Ibsen sunt: emanciparea desăvârșită a femeii — el e cel dintâi puternic apostol a acestei idei în țările scandinave — libertatea nemărginită a individului în societate și abnegațiunea, devotamentul, sacrificiul desăvârșit, fără cea mai mică rezervă, fără cea mică șovăire pentru o idee, pentru binele obștesc. Cât entuziasm dintr'o parte și câtă ură din cealaltă parte au provocat ideile sociale ale lui Ibsen, poate să ne arate următorul fapt: In piesa lui Ibsen, *Casa de păpuși*, Nora, eroina piesei părăsește pe bărbatul său și pe copii, când se convinge că iubirea între ea și bărbatuței e numai trupească, că între ei nu există o legătură spirituală, sufletească, fără de care însă după Nora (și după Ibsen) conviețuirea e o imoralitate. Această piesă represintată în Danemarca provoacă din partea admira

torilor poetului un entuziasm așa de mare, discuții așa de aprinse, încât partida opusă, conservatoare, tipărește mici afișe pe care scrie: „Sunteți rugați de a nu mai vorbi și discuta despre Nora“ și imprăștie aceste afișe în mii de exemplare în toată Danemarca.

Din exilul său voluntar, genialul poet scrie către poporul său aceste admirabile versuri: „Ție, poporul meu, care mi-ai dat în paharul adânc băutura amară dar vindecătoare și dătătoare de forță, care ai inspirat puterea poetului pentru luptă la apusul vieții, aproape de mormânt; ție poporul meu care m'ai înarmat cu sandala neli-niștei, cu grija, cu toiagul exilului, cu toată seriozitatea pentru luptă, ție îți trimit acuma salutare din depărtare“.

Al doilea poet al Norvegiei, Björnson, e un agitator și unul din cei mai mari oratori ai timpurilor moderne. Björnson ca agitator politico-social e un apostol.

El străbate orașele și satele Norvegiei, Daniei, propagând ideile lui sociale, morale, ideile în chestia emancipării femeii, unde a întrecut pe Ibsen, căzând din nenorocire, într'un misticism exagerat.

Se înțelege că ideile politico-sociale a lui Björnson sunt întrupate în creațiunile lui poetice.

Georg Brandes, cunoscutul critic scandinav, face următoarea comparație între Ibsen și Björnson: „Ibsen e un judecător sever ca un vechi jude-

cător al lui Israel. Björnson e un profet vestitor, făgăduitor al unor vremuri mai bune“.

Ibsen are în adâncul sufletului său un puternic element revoluționar. În *Comedia iubirii*, în *Nora*, el biciuește înșurătoarea modernă, în *Brand*, biserica statului, în *Stâlpii societății* întreaga societate burgheză a țării lui. Sfârâmat e tot ce se atinge de critica lui adâncă și înaltă.

Björnson e un spirit împăciuitoare, el duce lupta fără amărăciune¹⁾.

Influența lui Björnson ca poet și agitator e imensă.

Intr'un articol recent asupra lui Björnson, tipărit în revista germană „Nord und Süd“, Marhohn zice:

„Björnson nu e numai cel mai mare poet al țării sale dar și șeful recunoscut al poporului său“.

Cel mai mare poet al Ungariei e Petöfi, dar Petöfi e și acela care prin admirabilele lui cântece a deșteptat mult pe unguri.

În sunetul acestor cântece se duceau ungurii în lupta contra cazacilor, cari au năvălit în Ungaria ca să înăbușească revoluția dela 1848. Și Petöfi nu s'a mulțumit cu activitatea sa de poet și s'a dus să și lupte pentru liberarea patriei sale, s'a înrolat ca voluntar în armată, unde a făcut minuni de vitejie și unde a căzut străpuns de lancea unui cazac rus; a căzut ca un erou.

1) Georg Brandes. *Moderne Geister*, pag. 409.

II

Am trecut în revistă pe cei mai mulți dintre *genialii artiști, poeți și prozatori*, pentru epoca pe care ne-am țăr murit-o și rezultatele la care am ajuns vor fi surprinzătoare de sigur pentru mulți dintre cetitorii noștri.

Afară de câteva nume ilustre pe cari le-am lăsat la o parte — Musset, Balzac, Flaubert — nu pentru că contrazic teza noastră, dar pentru că în privința lor ne-ar trebui mai mult spațiu ca s'o dovedim, afară de câte-va nume ilustre, cei mai mulți dintre scriitorii geniali, cei mai mulți cari fac gloria și mândria națiunii lor, s'au arătat nu numai mari artiști, dar și mari cetățeni. Pătrunși de iubire pentru oameni și omenire, de o adâncă compătimire pentru cei nedreptățiți și suferinzi, de o ură fierbinte contra celor care fac să sufere, ei nu numai că exprimă aceste idealuri, această iubire și această revoltă în creațiunile lor, ci iau parte directă la luptă. Soldați eroici ai sfintei cauze, ai viitorului luminos al omenirii, îi jertfesc viața în toată puterea cuvântului și mulți dintre ei, după cum am văzut își petrec viața în exil, în închisoare, huiduiți, calomniați, persecutați.

Cine va reciti cu atenție caracterizarea făcută în fuga condeifului, scurtă dar adevărată, a vieții cetățenești a celor mai mari artiști ai Europei, va întreba de sigur cu mirare: cum se poate dar

ca un fapt așa de general și așa de evident, să fie negat, ori măcar discutat? Că se poate, o vedem în fie care zi; iar cauzele acestui straniu fapt sunt multe, și chiar aice putem arăta unele din ele.

Oamenii cari au idealuri sociale mari și caută să le realizeze în viață, nu se găsesc de sigur pe toate potecile; totuși, ei sunt mai numeroși de cât genialii artiști, cari sunt extrem de rari.

Ceea ce face mărirea și gloria artistului în primul rând, e ceea ce-l face și artist, adică arta lui. E, deci, natural ca arta artistului să fie băgată în seamă în primul rând și să întunece toată cealaltă parte a vieții artistului.

Este o altă cauză mai puțin naturală ori justificată, dar care e tot așa de hotărîtoare. Această cauză e următoarea. Idealurile sociale, rolul social al scriitorilor mari, ating foarte de aproape viața socială, interesele sociale, și unde sunt atinse interesele sociale, încetează imparțiala și recea argumentare și încetează chiar imparțiala constatare a faptelor.

Bentham a zis că, dacă problemele matematice ar atinge direct interesele sociale, câte adevăruri matematice evidente ar fi rămas nedescoperite încă și câte adevăruri matematice evidente n'ar fi fost combătute. Faptul, însă, de care ne ocupăm, e un fenomen social și, cum am zis, atinge mult interesele sociale.

Scriitorii geniali au o influență foarte mare asupra concetățenilor lor. A constata dar și a introduce în conștiința publică adevărul că scriitorii geniali, ca artiști și cetățeni, sunt un puternic imbold al propășirii și transformării sociale, că sunt un puternic factor evoluționar și chiar revoluționar, aceasta nu poate de sigur veni la socoteală acelor clase cari se simt așa bine în *statu-quo*. Și aceste clase sunt acelea cari dau tonul și chiar constituiesc opinia publică. De aceea vor putea mai curând prinde rădăcină în opinia publică paradoxele originale — mai mult paradoxe de cât originale — ale lui Lombroso, că genile sunt niște degenerați, niște nebuni și chiar criminali, de cât adevărul adevărat că sunt mari cetățeni.

Altă cauză e că oamenii mari în cele mai multe cazuri sunt judecați de oameni mici, iar un om mic tinde să reducă tot de ce se atinge la propriile sale dimensiuni ¹⁾. Văzut și prin prizma unui om mic și muntele Mont Blanc va apare ca o colină. E evident că un om mare, un spirit mare poate să fie judecat de un spirit întrucâtva înrudit cu el. În general însă se întâmplă cu un om de geniu ceeacê îi prezice Eminescu:

---

1) Rog pe cetitorii mei să citească în *Convorbiri literare*, articolul d-lui Filipide, „Ideaturi”, și să vază cum judeca dumnealui pe Goethe, pe Schiller și mai ales pe Heine.

«Iar de-asupra tuturor va vorbi vr'un mititel
 Nu slăvindu-te pe tine—lustruindu-se pe el
 Sub a numelui tău umbră... iată tot ce te așteaptă.
 Ba să vezi... posteritatea este încă și mai dreaptă.
 Neputând să te ajungă, crezi c'or vrea să te admire?
 Ei vor aplauda desigur biografia subțire,
 Care s'a 'ncerca s'arate că n'ai fost vr'un lucru mare,
 C'ai fost vr'un om cum sunt și dâșii. Măgulit e fiecare
 Că n'ai fost mai mult ca dânsul. Și prostatecele nări
 Și le umflă orișicine în savante adunări,
 Când de tine se vorbește. S'a 'nțeles de mai 'nainte
 C'o ironică grimasă să te laude 'n cuvinte,
 Astfel încăput pe mâna a ori-cărui, te vor drege,
 Rele-or zice că sunt toate câte nu vor înțelege...
 Dar afară de acestea vor căta vieței tale
 Să-i găsească pete multe, răutăți și mici scandale:
 Astea toate te apropie de dâșii. Nu lumina
 Ce în lume-ai revărsat-o, ci păcatele și vina,
 Oboseala, slăbiciunea, toate relele ce sânt
Intr'un mod fatal legat de o mână de pământ,
 Toâte micile mizerii unui suflet chinuit
 Mult mai mult îi vor atrage de cât tot ce ai gândit

Și astfel se va începe scormonirea în viața
 omului mare pentru a găsi pete în soare — , iar
 rezultatul va fi că până și viața curată a subli-
 mului Shelley va fi pătată. „Cum? Oare n'a pă-
 rășit Shelley pe nevasta lui d'întâi și n'a murit
 ea oare de durerea acestei părăsiri!“ Dar tra-
 gedia familiară, dar durerea proprie a lui
 Shelley!... Dar poate aceasta a fost unica soluție

adevărat morală și omenească la care a putut ajunge Shelley !... de unde să le priceapă omul mic ?

Sunt, bine înțeles, și alte cauze pentru acest fapt straniu, că viața cetățenească a artiștilor geniali e așa de rău cunoscută; dar cele arătate cred că ajung.

* * *

Înainte de a sfârși articolul, trebuie negreșit să răspundem la o întrebare importantă ce ni s'ar putea face și anume: dacă e aproape un fapt general — cu puține excepții — că scriitorii geniali sunt tot de odată și mari cetățeni, atunci care e cauza, de unde provine această legătură necesară între genialitatea unui scriitor și înaltele idealuri sociale ?

Taine, vorbind de Shelley, zice: „Acesta din urmă, unul din cei mai mari poeți ai secolului, fiul unui bogat baron, frumos ca un înger, de o precocitate extraordinară, blând, generos, gingaș, înzestrat cu toate darurile inimii și spiritului, nașterii și bogăției, își strică viața parcă înadins“.

Și marele critic francez se miră și nu pricepe, cum n'a priceput figurile mărețe ale marei revoluții franceze. Și, cu toate acestea, cauza e destul de clară, cauza aceasta e însuși caracterul geniului unui mare scriitor. Noi mai de multe ori am relevat fraza atât de adevărată, că geniul se naște, nu se face. Un talent oarecare poate fi educat-

un geniu însă, încă odată, se naște. Geniul de la naștere capătă un sistem nervos mai fin, o organizație psico-fiziologică mai perfectă de cât ceilalți oameni. Dar cu cât sistemul nervos, organizația psihofiziologică a unui scriitor genial, e mai fină, e mai simțitoare, cu atâta răspunde mai ușor și mai cu tărie la excitările, la atingerile din afară.

E evident, deci, că, fiind prin organizația lui mai simțitor de cât alți oameni, marele artist simte mai cu tărie toate dezacordurile vieții, toate relele, toate mizeriile, și cu cât le simte mai cu tărie, cu atâta lucrează mai cu tărie în contra lor.

Se'nțelege, nu numai artiștii geniali au o organizație atât de simțitoare pentru relele omenirii. Falanga acestor oameni generoși, cari s'au luptat și au pierit pentru binele umanității, a avut o organizație a simțurilor sociale și mai perfectă, numai atâta că, la ei, acțiunea e diferită. La aceștia din urmă ea se manifestează prin o activitate directă asupra formelor vieții sociale, pe când la cei dintâi, mai aies prin vorbe și prin cântări. Artistul genial poate să fie comparat cu o admirabilă harfă eoliană, care tremură și scoate sunete la cea mai mică atingere a vântului. Și sunetele și cântările pe cari le scoate această harfă vie și suferindă a artistului, depind, de felul excitărilor la care ea e supusă în societatea în care trăește artistul.

Cântările vor fi iubitoare, pline de triumf și de fericire, când iubirea și fericirea vor atinge această harfă miraculoasă; dar vor fi pline de amar, de suferință, de revoltă, când o vor atinge amarurile, nedreptățile și mizeriile vieții. Artistul genial, prin organizația lui, e condamnat să se revolte contra mizeriilor și nedreptăților vieții sociale pentru că-l ating mai puternic și pentru că el nu poate răspunde la această atingere dureroasă de cât prin strigări de durere și revoltă. Un artist genial e, deci, întrucâtva un revoltat născut.

Și aici e locul să constatăm încă odată acea deosebire care e între genii.

Un geniu în cugetare abstractă, un mare savant deasemenea se naște, deasemenea moștenește o organizație superioară și, deci, tot astfel, chiar după organizația lui, trebuie să fie un revoltat. De cât, un savant, un cugetător trăește în lumea abstractă a cugetării, a gândirii, în lumea imens de largă a concepțiilor înalte, abstracte. Deci, acolo, în lumea în care trăește, în lumea științei, va fi un revoltat. Nemulțumit de starea științei, el va tinde s'o transforme, să o revoluționeze, — și tocmai în aceasta se va arăta revolta lui.

Un artist-poet însă nu trăește în lumea concepțiunilor abstracte, ci mai mult de cât ori cine în viforul vieții sociale, cu afectele, cu disentiamentele, cu ura și iubirea ei, cu lupta de interese

deosebite. Tocmai această viață, în care trăește artistul, el trebuie să o zugrăvească în creațiunile lui artistice. Și dacă un geniu mare e prin felul lui chiar un revoltat, atunci e evident că aici, în viața socială, se va arăta revolta lui. Și precum un geniu științific va fi un factor transformator, un factor revoluționar, în lumea sa, a concepțiilor și speculațiunilor științifice, tot așa un scriitor genial va fi un factor transformator în domeniul lui, care e viața socială cu toate afectele și interesele ei vitale.

Și de aceea un artist scriitor genial nu poate să fie mulțumit de starea socială, pe atâta vreme pe cât există în ea nedreptăți, suferinți sociale, mizerii; și de aceea se va revolta contra lor. Felul revoltei va depinde de înțelegere de condițiunile sociale în care trăește artistul, de însuși felul relelor ce vor bântui societatea.

Când țara artistului va fi, spre pildă, îngenunchiată și batjocorită de străini, el va fi patriot arzător și va chema pe concetățenii lui să se ridice contra asupritorilor străini (Moore, Mickiewicz, Leopardi, Petöfi, Șevcenco, etc.); iar când țara lui va fi liberă el se va împotrivi asupritorilor interni, de acelaș neam; și când țara lui va asupri popoare străine, el le va chema la luptă, chiar contra poporului său (Byron, Shelley). Un mare artist nu e un patriot îngust și interesat. Când Polonia s'ar fi liberat și atâția patrioți s'ar

fi aruncat să încaseze prețul patriotismului lor, un Mickievicz probabil că ar fi fost închis în citadela din Varșovia pentru ideile lui subversive — doar că l'ar fi păzit jandarmii polonezi și nu muscalii. Un artist genial e întrucâtva o anticipație asupra unui timp al viitorului îndepărtat.

Natura creează câte odată un exemplar mai perfect pentru a arăta cum va fi omul. În acest sens, geniile nu ne aparțin, ele aparțin viitorului, aparțin unei alte țări, ce va exista altă dată.

În acest sens sunt adevărate întrucâtva fanteziile lui Platon, care reprezintă pe un artist ca un înger căzut dintr'o lume perfectă, o lume transcendentă, iar creațiunile artistice ca reminiscențe din acea lume ideală. *Diferența e numai, că lumea despre care vorbește Platon nu e îndărătul artistului, în trecut, ci în viitor, și creațiunile artistice geniale nu sunt reminiscențele unei lumi ce a fost, ci presimțirile unei lumi ce va fi.* Artiștii geniali sunt cetățenii acestei lumi ce va fi, ai acestor țări depărtate, de aceea ei sunt așa de străini, așa de fără parte și așa de neînțeleși între noi.

Cetățenii ai unei lumi unde domnește iubirea pacea, armonia și dreptatea, pe ei cu atât mai dureros trebuie să-i impresioneze lupta fratricidă, dezarmonia și nedreptatea lumii în care sunt aruncați, ca prevestitori ai unei alte lumi.

Și de aceea cânturile și vorbele lor sunt pline de atâta melancolie, durere, muștrare, de atâta dor.

E dorul și nostalgia de altă lume, de o țară depărtată. Și dorul, nostalgia și năzuințele lor neînfrânate către acele țărături depărtate, ei ni le comunică și nouă, concetățenii lor. Și iată de ce creațiunile lor au acea putere transformătoare, revoluționară, de care am vorbit și iată de ce duc ei lumea înainte, une ori fără să știe, fără să-și dea seamă, și une-ori, cum e cazul pesimiștilor geniali, fără s'o dorească.

Pentru că, din nenorocire, nu toate aceste genii puternice își dau seamă, nu toate pricep menirea lor, nu toți văd clar țărăturile către cari își întind mâinile cu durere și cu speranță. Și de aceea unii din ei în cântarea pasionată a țărăturilor, ce scapă vederii lor, se întorc sau înapoi, căutându-le în întunericul trecutului, sau le caută în lumi imagine—produsul unor închipuiri bolnăvicioase —, în luminile mistice, ori desperați de a le mai găsi, de a le mai vedea, se aruncă în cel mai negru pesimism, — blestemând existența, chemând ca scăpare supremă — Nirvana!

Dar chiar când rătăcesc pe căi greșite, și atunci încă își îndeplinesc chemarea, mai greșit, mai slab, mai confuz, dar totuși o îndeplinesc. Pentru că sub cântul trecutului, sub imnul mistic, sub strigătul de desperare și blestem se aude totuși acea nostalgie a idealului, acelaș dor al unei vieți mai drepte, mai armonice.

Chiar când umblă pe căi greșite își îndeplinesc

Întru cât-va menirea lor, atunci ei sunt după cum zice unul din cei mai mari dintre ei:

„Ein Theil von jener Kraft

„Die stets das Böse will und stets das gute schafft!“

Faust

„O parte din acea putere

„Care vrea mereu răul și creează mereu binele“

Un singur caz e aproape imposibil și, în ori ce caz, extrem de rar,—acesta e deplina împăcare a unui scriitor genial cu starea societății în care el trăește, cu toate neajunsurile și mizeriile ei.

Aceasta e o trădare a ideii lui, trădare a memoriei, trădare a acelei țări ideale, căreia el, artistul, aparține. Și această trădare nu poate de cât să aibă o influență funestă chiar asupra geniului său artistic.

Din fericire, sunt atât de rari acești trădători, și dacă par mai deși, e că se ridică la titlul de geniu atâția fără de talent ori cu puțin talent.

Adevăratele genii, însă, sunt, cum am văzut, revoltați prin firea lor, prin însuși geniul lor.

Geniul care-i face să întindă mâinile spre țărnicurile viitorului spre pământul făgăduinței, acolo unde e lumina, unde e frumosul, unde e adevărul, unde e dreptatea socială.

UN RĂSPUNS

D-LUI PRIM-MINISTRU I. C. BRĂTIANU

la discursurile lui dela Craiova și sala Ateneului în
privința proprietății.

Dedicat memoriei socialistului Mircea C. Rosetti.

Mă vei ierta, sânt sigur, că eu, om neînsemnat și necunoscut, îndrăznesc să mă adresez d-tale, conducătorul destinelor României, primul ministru al regelui Carol, capul partidei național-liberale, diplomat consumat, etc. etc.

Pricina îndrăsnelii mele este foarte simplă: Când d-ta te cerți în parlament cu opozițiunea care dorește cu multă ardoare să-ți ia locul, noi nu ne amestecăm, acestea fiind treburile dv. familiare; când dv. votați în cameră o înmulțime de legi dintre cari unele rămân ficțiuni, iar altele se aplică d'andoselea, deși ne ating foarte mult, totuși noi le privim ca o mânăie a lui Dumnezeu, cum de pildă: ciurma, holera, pelagra, etc. și iarăși nu ne amestecăm; când dv. votați pensiuni, recompense naționale, biruri, când votați bugetele, deși toate acestea ne ating de asemenea și încă foarte de aproape, ne mulțumim totuși

a le primì cu aceeași bunăvoință cu care călătorul primește alternativa: „punga sau viața!”. Dăm punga și tăcem. Da, suntem învățați a tăcea. De când strămoșul nostru Traian ne-a adus pe țărmurile Dunării, a curs apă multă pe dânsa, dar glasul nostru nu s'a auzit. Și câte schimbări nu s'au făcut de-atunci!

În veacul trecut noi am hrănit o mulțime de boieri cu fes și cu caftan, iar astăzi hrănim o mulțime și mai mare de boieri civilizați, cu cilindru și cu frac. Acum cinci-zeci de ani ni se luau banii, precum îi iau locuitorii codrilor, iar astăzi ni se iau în numele progresului și al civilizațiunii; adică acum cinci-zeci de ani ni se lua sudoarea pentru a întreține fesul și caftanul, iar astăzi ni se ia pentru a întreține fracul și cilindrul. Acum cinci-zeci de ani ni se spunea că trebuie să plătim fiindcă suntem ființe inferioare: clăcași, robi; astăzi ni se fac complimente, ni se spune că suntem temelii casei, eroi, scorbitori din Romani, biruitorii dela Plevna... foarte mulțumim de dragoste! Dar, un lucru nu ne prea vine la socoteală: este că, pentru dragostea de astăzi, trebuie să plătim mai mult decât pentru disprețul de ieri.

Cu toate acestea ce să-i faci românului dacă el e învățat să rabde și să tacă?

Vine însă câte o dată vremea, când ne apucă o poftă neînfrînată de a vorbi și aceasta se în-

tâmplă mai ales când vă ocupați prea mult de noi.

S'au votat o mulțime de legi agrare, cari nu ne țin nici cald nici frig, între cari legea tocmelelor agricole. Astăzi vedem în sfârșit zădărnicia acelor legi deși nădăjduisem o clipă în îndreptarea soartei noastre.

A venit, cred, vremea să începem și noi a vorbi în sfârșit, și aceasta cu atât mai mult că într'unul din discursurile dv. ați atins interesele noastre cele mai scumpe.

De aceea eu, fiu al poporului, om care trăiesc în rândul stăpâniților, îndrăznesc să mă adresez d-voastre sperând că voi fi ascultat până la sfârșit.

Zilele din urmă ați rostit două cuvântări: una la Craiova și alta la București în sala Ateneului, în cari cuvântări ați polemizat cu d. M. Kogălniceanu.

Intru cât e vorba de polemică și de d-l Kogălniceanu puțin ne pasă, pentru că aceasta nu ne privește, dar ceea ce ne privește cu prisosință și de care ne pasă netăgăduit, este că toată cuvântarea d-voastre s'a întemeiat pe teoria proprietății individuale și pe familie, și acestea fiind lucruri foarte serioase, credem că liber este și un plebeu ca să-și dea părerea.

Ați zis că, fiind om politic, ați studiat neîncetat istoria dezvoltării popoarelor și condițiunile cari definesc existența unui popor și că

acest studiu v'a condus la următoarea concluziune: Numai popoarele cari au avut cultul familiei și al proprietății individuale au putut ajunge la o mare dezvoltare, și că Arabii cari n'au avut cultul familiei și Slavii cari n'au avut proprietatea individuală au ajuns la o desăvârșită nimicire; că Slavii abea acum încep să iasă din starea de barbarie fiindcă încearcă să reguleze proprietatea pe principiul individualist; că Romanii și Grecii de aceea au ajuns la cel mai înalt grad al civilizațiunii pentru că aveau proprietatea individuală și cultul familiei și că, dacă noi ne-am păstrat naționalitatea, este că noi am avut cultul familiei și proprietatea individuală, și că la noi s'au dezvoltat alături proprietatea mare și proprietatea mică pe principiul individualist.

Nădăjduesc că am rezumat foarte corect ideile d-voastre și prin urmare să-mi dați voie să vă spun că, întru cât privește proprietatea, ați făcut atâtea greșeli câte cuvinte ați rostit.

Mai întâi de toate chiar metoda logică a d-voastră cu care vă slujiți pentru a dovedi, este cu totul greșită.

Luând doi factori cari există într'un timp dat unul alături de celălalt, stabiliți într'un mod cu totul arbitrar, între ei o legătură cauzală, că, adică, unul din factori e cauza și celălalt rezultatul și la urmă considerați problema ca rezolvată.

Rușii din punctul de vedere al civilizațiunii sunt foarte înapoiți. Rușii au proprietatea colectivă a pământului. Prin urmare: proprietatea colectivă este cauza barbariei.

Ce ați spune însă d-voastră, dacă eu aș tipări, spre pildă, un asemenea silogism: în România poporul este foarte sărac; în România d-l I. C. Brătianu este prim-ministru; prin urmare cauza sărăciei poporului român este d-l Brătianu, fiind că e prim-ministru. Faptele sunt netăgăduite, dar concluziunile sunt cu desăvârșire absurde.

Să luăm un exemplu și mai complicat: în Englitera legile privitoare la femei sunt foarte barbare, în România sunt foarte liberale; în Englitera pozițiunea femeii din punct de vedere moral și social e mult mai bună decât în România; prin urmare legile liberale sunt cauzele relei pozițiuni morale și sociale a femeii. Vedeți ce groaznică absurditate?

În Englitera, deși legile privitoare la femei sunt foarte proaste, progresul istoric și cultura poporului englez au dezvoltat respectul față de femeie în contra legilor în ființă; în România condițiunile istorico-culturale au fost mai rele și de aceea, cu toată tendința legilor de a îmbunătăți situația femeii, soarta ei este mai rea decât în Englitera.

Înțelegeți dar, d-le Brătianu, că nu se pot lua două fapte izolate din istoria dezvoltării unui popor punând între ele legătura cauzală, ci trebuie dovedit prin fapte istorice, prin probe

logice că unul din aceste fapte este cauza celui-lalt. Nu este de ajuns a spune că Rusia a rămas înapoi pe calea civilizațiunii, că Rusia are proprietatea colectivă a pământului și că prin urmare acest fel de proprietate este cauza barbariei; acest lucru trebuie dovedit.

D-voastră, ca ministru, sânteți obicinuit ca nimic să nu vă contrazică și vreți ca toată lumea să vă creadă pe cuvânt. Noi însă, d-le Brătianu, dimpotrivă, credem că principiul colectivismului aplicat la pământ, este mântuirea omenirii, prin urmare și a noastră. Noi suntem convinși că civilizația Romanilor și a Grecilor de aceea a pierit fiind că a dezvoltat până la exces principiul proprietății individuale și că numai atunci au ajuns la o dezvoltare mai mare, când au știut să pue stavilă acestui principiu, când au știut să-l restrângă. Suntem convinși că Romanii și Grecii, ca toate popoarele Europei, au trecut prin perioada proprietății colective a pământului și că numai prin reintroducerea acestei forme a proprietății — bine înțeles într'un sens mai larg și mai progresist de cum a fost—Europa va intra într'o eră necunoscută încă, era fericirii și a binelui. Fiindcă noi însă nu avem la subțioară portofoliul ministerial, nu putem fi crezuți pe cuvânt, și de aceea trebuie să sprijinim mărturisirile noastre cu o mulțime de dovezi. D-voastre nu vă vom cere decât răbdare.

Auzit-ați oare, d-le Brătianu, despre *Marca Germaniei*, — nu despre *Marca monedă*, căci pe aceea o cunoașteți foarte bine—ci despre vechea *Marcă germană*, adică vechea comună a popoarelor de viță germană? N'ați auzit? Ascultați dar. ¹⁾

Popoarele germane cari ocupau Europa medie, după ce au eșit din starea pastorală și au trecut în starea agricolă, n'aveau ideie de proprietate și în ceea ce privea pământul tot teritoriul *Clanului* ²⁾ se chema *Marcă* sau *Allmend*, care coprindea pădurea, pășunea, pământul de arat și apele. Această *Marcă* era câte o dată de o întindere foarte mare, încât una singură coprindea un stat întreg cum este Bavaria, Austria, Brandenburg. În aceste *Mărți* fiecare familie (*gens*) putea cultiva o parte din pământul arabil, fără ca acest pământ să fie privit ca proprietate a acelor care îl cultivau, ci el era considerat ca proprietate a întregului trib. Fiecare se putea folosi de ape, fiecare putea să taie din pădure ori câte lemne îi trebuiau.

Același lucru îl spune Cesar despre Gali și Tacit despre Germani. Până la ce punct le era străină Germanilor ideia de proprietate se poate proba cu aceea că celebrul filolog Grimm nu găsește în vechea limbă germană un cuvânt care să

1) Partea istorică luată după Lavelaye.

2) Tribului,

exprime ideia de proprietate; cuvântul „Eigentum” s'a introdus mult mai târziu, iar dreptul de moștenire s'a introdus și mai târziu, precum se vede din edictul regelui Hilperic, a. 561 după Christos.

Cezar zice despre Germani că niciunul din ei n'are pământuri îngrădite, cari să fie socotite ca proprietate individuală. Aristotel n'a cunoscut decât două feluri de proprietate colectivă: sau pământurile erau comune și roadele individuale; sau pământurile individuale și roadele comune. Diodor din Sicilia zice că pe insula Panahaia cultivatorii au proprietatea colectivă asupra roadelor după ce au fost culese de pe ogoare, și acela care dovedise că a lucrat mai bine, primea o parte mai mare din aceste roade spre a plădi pe ceilalți.

Din nefericire marginile acestei scrisori nu ne dau voie a face mai multe citațiuni, dar dacă această cestiune vă poate interesa puteți consulta opera clasică a lui Maurer: *Einleitung zur Geschichte Mark-Hof-Dorf und Stadtverfassung*, sau vestita operă a renumitului economist belgian Lavelaye, intitulată: *La propriété primitive*, precum și operele celebrului jurist englez Henri Men.

Maurer, cu nemărginitele lui cunoștințe și cu un spirit pătrunzător, a urmărit fazele prin cari a trecut Marca germană dela aparițiune și până la căderea ei, precum și drepturile și obiceiurile formate de ea.

După cruciade găsim Marca într'o stare foarte înfloritoare și cu o întindere mai mică, mai ales în sudul Germaniei. Aceasta s'a datorit faptului că mai toți seniorii ducându-se în cruciade, cea mai mare parte dintr'înșii au pierit, ast-fel că de fapt comunele rurale au rămas fără seniori și dăjdiile se micșoraseră foarte mult.

În veacul al XIV-lea au început să înflorească orașele cele mari ale Germaniei. Feodalii cari trăiau din jafuri au fost neîncetat în luptă cu aceste orașe. Pentru a se îmbogăți ei începură a stoarce bani dela țărani și a nimici drepturile lor colective. Clerul lucra și mai bine încă: el falsifica documentele și în chipul acesta începu a restrânge și mai mult drepturile țăranilor.

În potriua acestor nedreptăți țărani s'au ridicat ca un singur om, pe la sfârșitul veacului al XV-lea și au luptat crâncen cu feodalii și cu clerul până la anul 1525.

Cunoașteți, de sigur, d-le Brătianu, cum s'a sfârșit această sângeroasă dramă. Ea s'a sfârșit prin înfrângerea drepturilor țăranilor, prin nimicirea lor în gloate și prin uciderea unuia (din cei mai mari agitatori ai poporului, Thomas Munzer. După această înfrângere, în veacurile XVII și XVIII, țărani au început să piardă drepturile lor, unul câte unul, însă cea mai mare lovitură le-a fost dată de veacul, zis liberal, veacul al XIX-lea, mai ales prin introducerea desăvârșită a dreptului roman la pământ.

Este de cel mai mare interes urmărirea sforțării întrebuințate, pentru a se nimici cele de pe urmă rămășițe ale proprietății colective a pământului în Germania.

Între liberali, conservatori și radicali, între cei din dreapta și între cei din stânga, înțelegerea cea mai deplină a domnit în ceea ce privește proprietatea pământului fiindcă în acest caz interesele tuturor acestora sunt aceleași. Conservatorului, coborâtor al feodalilor, i-a plăcut foarte mult izolarea țaranului de comună și introducerea dreptului individual, fiindcă atunci el își putea rotunji proprietățile cele mari cu mai multă ușurință, și afară de aceasta țaranul fără pământ este un lucrător mai ieftin și un rob mai supus.

Liberalilor, burghezimei care reprezintă industria mare, le erau trebuincioși țaranii fără de pământ fiindcă ei dădeau contingentul cel mai mare de lucrători de fabrică. Ast-fel toate partidele s'au unit în această privință și pe când statul nimicea cele de pe urmă drepturi ale țaranilor rămase dela Marca primitivă, în același timp burghezimea prin înființarea de bănci, de așezăminte financiare, făcea credite foarte ieftine bogățiilor spre a cumpăra și a concentra în mâinile lor întinderi mari de pământ.

Rezultatul acestor fapte este emigrarea în gloate mari de sute de mii de oameni din Germania în America, emigrare care a pus pe gânduri pe principele de Bismarck.

Ar fi un lucru foarte interesant să urmărim calea pe care au mers în anii din urmă atât liberalii cât și conservatorii din Germania și lucrul este cu atât mai interesant cu cât și noi parcurgem tot acelaș drum, căci și acolo ca și la noi clasele stăpânitoare au fost convinse că lucrează în interesul sătenilor pe când ele lucrau împotriva acestora. Din nefericire însă, precum am spus-o și mai sus, marginile aceste scrisori nu ne dau voie a ne întinde prea mult asupra fiecărei națiuni în parte, mai ales că de Germania ne-am ocupat îndestul.

. . .

La Anglo-saxonii cei vechi, proprietatea a fost întemeiată tot ca la Germani. Lucrările vestitului jurist Henri Men nu lasă, în această privință, nici o îndoială. Intâia lovitură dată dreptului colectiv asupra pământului, a fost îndreptată de către Normanii cari cuceriră Englitera. Aristocrația, lorzii englezi, urmași ai acestor cuceritori, au restrâns în fie-ce veac, din ce în ce mai mult, drepturile asupra pământurilor. Pentru a arăta în ce chip se expropria țaranul englez să citim numai *Enclosures acts* (legile asupra îngrădirii pământurilor) care s'au promulgat dela 1710 până la 1843.

Înainte de anul 1710, comunele aveau încă pământurile în stăpânirea lor, adică pășunile, pădurile, etc., cari nu trecuseră încă în proprietate individuală și fiindcă nici un individ nu putea

să-și sprijine drepturile ce avea asupra acestui pământ *Enclosures acts* dădeau voie lorzilor de a îngrădi o parte din aceste pământuri pentru trebuințele lor proprii. Ast-fel au fost uzurpate de către proprietățile mari, după cum spune Lavelaye, 7.660.413 acri, iar ceea ce nu se putea lua prin uzurpațiune se cumpăra cu bani, folosindu-se proprietarii mari de nevoile țăranilor, încât celebrul membru al parlamentului englez John Bright, într'un discurs rostit la Birminghams în anul 1866 a zis, cu drept cuvânt, următoarele: „Știți oare că jumătatea teritoriului englez este stăpânit de 150 oameni? Știți că jumătate din Scoția este stăpânită de zece familii? Știți că proprietatea asupra pământului devine din ce în ce mai exclusivă?”

Dela 1866 încoace pământurile se concentrează din ce în ce mai mult și proprietatea individuală și uzurparea au adus Englitera în starea păcătoasă de astăzi. Iată de ce partea cea mai nobilă a națiunii engleze a format liga agrarie, cerând reîntoarcerea pământurilor în stăpânirea națiunii (*Nationalisation of lands*).

•••

Să trecem acum la Greci și la Români.

Cu toate afirmațiunile d-voastre, d-le Brătianu, că la Greci și la Români n'a existat proprietatea colectivă, noi suntem în stare a vă dovedi contrariul.

Viollet, în tratatul său despre proprietatea imo-

biliară, zice că în Grecia și în Roma proprietatea pământului a fost colectivă. Marele istoric Mommsen, zice că în Italia primitivă comunele stăpâneau pământurile întemeindu-se pe principiul proprietății colective. Dovada cea mai bătătoare la ochi despre existența proprietății colective la Greci și la Romani, este legenda despre veacul de aur. După cum se vede în Georgicele lui Virgiliu, până la Jupiter nici un agricultor nu stăpânea pământul și nimeni n'avea voie să puie hotare și să facă îngrădiri; totul era obștesc și pământul rodea mai bine ca acum.

Pe vremea lui Saturn, spune Troga Pompei, n'a fost nici robie nici proprietate individuală: averile erau comune și toți oamenii, aveau, ca să zicem ast-fel, una și aceeași moștenire. Acesta a fost veacul de aur atât de drag poeziei, veacul de fericire și de concordie universală. „Filozofii și legiuitorii antichității știau foarte bine, spune Lavelaye, că libertatea și egalitatea politică nu pot exista decât numai atunci când există și libertatea averilor”. Aristotel în cartea lui despre politică, citează mai multe din mijloacele pe cari le întrebuintau Grecii spre a pune stavilă proprietății individuale, proprietății mari, hotărând maximumul pământului pe care 'l poate stăpâni un individ, declarând că proprietatea pământului nu se poate înstrăina și cătând a micșora efectele principiului individualist prin prânzurile obștești unde să-și găsească toți hrana.

Inegalitatea, zice Aristotel, este izvorul tuturor revoluțiunilor.

Boekh zice că inegalitatea a fost cauza peirii democrației grecești.

Vedeți dar, d-le Brătianu, că oameni cu minte ca Lavelaye, ca Boekh, sunt de părere că proprietatea individuală împreună cu rodul ei, inegalitatea bunurilor, au omorât Grecia, pe când D-voastră din potrivă, susțineți că tocmai proprietatea individuală a pricinuit desvoltarea Greciei. Nu zice nimenea ca să nu roștiți discursuri, dar e întotdeauna lucru foarte trebuincios ca cineva să se gândească la ceea ce spune, căci altfel un brătienist înfocat, pronunțând peste câtă-va vreme un discurs, ar putea face ca să încremenească lumea rostind o frază ca aceasta: „Deși Aristotel, Lavelaye, Mommsen, Boekh, Men, Maurer *et tutti quanti* sunt de cutare părere asupra cutărei ces-tiuni, aceasta nu e drept fiindcă d. Ion Brătianu, după studii îndelungate, a ajuns la o concluzie contrarie”.

N'ași voi atunci să fiu în pozițiunea d-voastră, d-le Brătianu.

Este neîndoios că Romanii au pierdut proprietatea colectivă înaintea altor popoare, cu toate acestea întreaga istorie a Romei este martoră a luptei dintre plebei—cari țineau în mod instinctiv la rămășițele principiului colectivist, — și patricieni cari, fie prin uzurpațiuni fie prin introducerea dreptului quirit, adică a dreptului individual, tindeau a pune mâna pe

Ager publicus. Acest *ager publicus*, era partea de pământ care n'a trecut în proprietate individuală, pământ care aparținea națiunii; un fel de domenii de-ale noastre. A înțelege această luptă e a înțelege cauzele măririi și căderii Romei.

Tribunii Romei înțelegeau destul de bine groaznicele urmări ce era să aibă admiterea în întregime a dreptului Roman, a dreptului quirit la pământ. Ei înțelegeau foarte bine că rezultatul aplicării acestui drept, va fi trecerea tuturor pământurilor în mâinile patricienilor. Iată cauza pentru care tribunii propuneau atât de des împărțirea pământurilor și tot deodată pentru ce propuneau ca să se hotărască prin legi câtimea de pământ pe care să o poată stăpâni un individ.

Legile lui Liciniu opreau pe Romani de-a stăpâni mai mult ca 500 jugere de pământ (Ne quis plus quingenta jugera agri posederet).

Apian, istoricul grec, zice: „Nimenea nu are dreptul a trimite mai mult de 100 de vite ca să pască pe *Ager publicus* nici mai mult ca 500 oi pe pământul său”.

Legile lui Liciniu, spune Lavelaye, după limbajul tuturor istoricilor, au slujit la înălțarea Romei.

Vedeți dar, d-le Brătianu, că înflorirea republicei romane se datorește nu introducerii principiului proprietății individuale, ci restrângerii acestui drept.

In ciuda legilor lui Liciniu și celor ale lui Sto-

lon, însă, patricienii au reușit să introducă legile individualiste, legi în puterea cărora proprietatea rurală putea să se mărească nemărginit.

Cine nu cunoaște bogățiile enorme ale patricienilor romani!

Cras avea o stare de o sută milioane de sesterți. Sula era și mai bogat.

Tiberiu Grachu a reintrodus legile lui Liciniu hotărând ca nimenea să nu stăpânească mai mult de 500 jugere; legea a fost votată, dar patricienii știau s'o violeze.

Caiu Grachu la rândul său a introdus din nou aceste legi, dar rezultatul a fost că frații Grachi, cei mai mari cetățeni pe cari i-a produs Roma, au căzut. De atunci începe epoca proprietăților mari. *Latifundia* crește într'un chip fabulos și războiul pune robii la dispoziția patricienilor. Erau moșii de aceștia cari aveau până la 20.000 robi. Proprietățile mici încep să piară. Câmpiile Italiei cari odinioară erau atât de înfloritoare rămân nelucrate și luxul și corupțiunea vestită a patricienilor iau proporții nemăsurate. Roma mergea cu pași uriași către pieire. În trei cuvinte, Pliniu a caracterizat această dramă năpraznică: *Latifundia perdidere Italiam*.

Și latifundiile puteau să se desvolte numai cu introducerea principiului *quirit*, principiul individual, principiul personal asupra proprietății rurale.

Să trecem la Rusia.

În Rusia, precum știți, proprietatea colectivă a comunei asupra pământului, s'a păstrat până în zilele noastre. Deși comunele rusești sunt foarte cunoscute, totuși nu ne putem opri de a nu spune câteva cuvinte despre „Obșcina rusească”.

Obștina rusească cuprinde în ea pe toți locuitorii comunei, întocmai ca *Marca* germană. Pământul se socotește a fi proprietatea obștinei, a comunei, și la un timp dat tot pământul bun de arat se împarte în atâtea bucăți câți muncitori sunt în comună. Aceste bucăți de pământ se împart prin sorți. Împărțirea pământurilor ca și celelalte afaceri de căpetenie ale comunei se hotărăsc și se controlează de către *Mir*, adică de adunarea membrilor comunei. Intermediul împărțirii variază. În sudul Rusiei, unde pământurile nu sunt supuse îngrășării artificiale, pământul se împarte în fiecare an; acolo însă unde îngrășarea artificială se face de către muncitori, împărțirea se face dela 3 la 15 ani. Această formă a proprietății a dat naștere unui drept consacrat prin obicei. Locul nu ne permite a expune pe larg toate obiceiurile formate de această organizare a societății; vom spune numai că toți oamenii de știință cari s'au ocupat cu *obștina* rusească, începând cu conservatorul Haxthausen și sfârșind cu radicalul Lavelaye, sunt unanimi a admira gradul de umanitarism

și de bun simț care se observă la membrii obștinei și la obștine între ele. Intru cât privește însă barbaria, ignoranța și obiceiurile sălbatice cari se văd la obștine, acestea se datorează altor cauze.

Dacă ați fi studiat într'adevăr istoria dezvoltării popoarelor, atunci ați fi știut că înainte de năvălirea tătarilor, Rusia avea un grad de civilizație și niște instituțiuni publice pe cari le-ar fi putut invidia Europa occidentală; ați fi știut de asemenea că chiar după invaziunea Tătarilor, acolo unde ei n'au putut străbate, precum în Pscov și Novgorod, au existat republici cu vot universal și cu un grad de civilizație foarte înaintat; ați fi știut că aceste republici au fost nimicite tocmai în veacul al XVI-lea de către țarismul Moscovit care împreună cu toată aristocrația era de viță tătară și care a fost o moștenire nenorocită pentru Rusia; ați fi știut că în veacul al XVI-lea un tătar, țarul Boris Godunov, pentru a face pe placul aristocrației, a introdus robia care a durat până la Alexandru II-lea; în sfârșit ați fi putut ști multe, d-le Brătianu, dar dv. v'ați ocupat numai cu istoria dezvoltării dreptului polițienesc al popoarelor. Aceasta însă nu este tot una, d-le Brătianu.

Pentru a vă dovedi și mai mult că nu organizarea proprietății e pricina înapoierii Rusiei, vă pot da exemplu comuna *Allment* din *Elveția*. *Allment* se aseamănă întocmai cu *Obștina* rusească, având aproape aceleași moravuri, dar cu o des-

voltare politică foarte mare. Astfel de comune se găsesc în provincia germană Holstein precum și în Ardennes în Franța. Nu cred că veți zice că și aceste din urmă două țări sunt inapoiate.

Asupra României ar trebui să vorbim mai mult, dar din nenorocire noi n'avem încă lucrări speciale în această privință. Judecând prin analogie dar (căci ar fi lucru foarte curios ca numai România dintre toate statele Europei să nu fi trecut prin perioada proprietății colective) și judecând după puținele elemente cunoscute, putem spune cu siguranță că în România a fost odinioară proprietatea colectivă. Aceasta se poate deduce și din faptul că, chiar până astăzi, pășunile moșnenilor sunt neîmpărțite ci stăpânite în comun. Prin toate legiuirile lui Caragea străbate ideea despre *Ager publicus* al Romanilor. Pământul României este al românilor adică al *tuturor românilor*, este, ca să zicem astfel, moștenirea neamului românesc.

Afară de acestea ce dovedește oare chiar acel Hrisov, pe care l'ați găsit în Pitești? Pentru a vinde 10 stânjeni de pământ, vânzătorul a trebuit să probeze, de unde a plecat acel pământ, prin câte mâini a trecut, s'au cerut o mulțime de mărturii, o mulțime de formalități nesfârșite.

Apoi aceasta nu dovedește oare netăgăduit că a fost o vreme când pământul nu se putea vinde deloc, precum este acum în Rusia, și că atunci chiar când s'a introdus dreptul de-a se vinde, totuși acest drept a fost restrâns până la infinit?

D-voastră însă până și hrisovul acesta l'ați înțeles ca pe toate celelalte, adică pe dos.

De sigur că dreptul polițienesc nu poate fi de nici un ajutor în rezolvarea profundelor probleme ale economiei sociale.

Sfârșind acest mic și foarte necomplet răspuns, nu mă pot opri de a cita următoarele cuvinte pline de adevăr și de temei ale lui Lave-laye, cu care își încheie capitolul intitulat: *Iné-galité de la propriété foncière*:

„Dacă dezvoltarea popoarelor europene ar fi fost normală, ar fi trebuit ca toate națiunile să fie la nivelul cantoanelor din Elveția.

„Guvernul direct, autonomia locală s'ar fi menținut în sensul micilor democrații rurale independente, și s'ar fi unit între ele prin legătura federativă așa încât să constituie, pe baza identității limbii și originii etnografice, națiuni organizate precum sunt Statele-Unite de astăzi ale Americii de nord.

„Feodalismul, aristocrația privilegiată, despotismul monarhic, centralizarea administrativă inaugurată în veacurile XV și XVI, au fost tot atâtea elemente perturbătoare. Astăzi, organizațiunea la care tind și aspiră societățile europene este vădit aceea numită Township în America și a comunei din Elveția, care nu-i alta decât aceea din țara Ditmarchen și din valea d'Andorre, adică acea organizație care într'un mod spontan a format popoarele libere la începutul civilizațiunii și care s'ar putea numi naturală.

Unirea comunelor federative și proprietate, iată ce trebuie să fie stabil, și federațiunea statelor trebuie să serve de bază într'o zi la organizarea societății umane universale”.

După ce am aruncat această scurtă privire asupra istoriei desvoltării proprietății, să trecem acum la teoria proprietății și la analiza ei.

Ce este proprietatea? Dreptul roman definește proprietatea astfel: „*Dominium est jus utendi et abutendi re sua quatenus juris ratio patitur*”.

Juriștii romani socoteau, că proprietatea a provenit din dreptul de a ocupa un lucru, care nu aparține nimănui (*quod enim nullius est id rationi naturali occupanti conceditur*). Mai întâi de toate, cel puțin vorbind de timpurile istorice, pământul niciodată n'a fost al nimănui; triburilor pastorale pentru a se hrăni le trebuia atâta pământ încât cu toată micimea populațiunii de atunci ea avea trebuință de tot pământul. Dar chiar dacă am admite această explicațiune a provenienței proprietății, totuși ea nu aprobă proprietățile individuale de astăzi.

Și este natural că, dacă eu am dreptul de a pune mâna pe un lucru care nu aparține nimănui, atunci, întrucât e vorba de pământ, eu nu pot să pun mâna pe mai mult decât sânt în stare să lucrez; altmintrelea eu găsind o bucată de pământ cât o țară întreagă de mare, aș putea (să spun că e a mea.

Alții zic că proprietatea a provenit din muncă.

Această teorie o împărtășește și micul burghez Thiers, cu toate că pământul nu e și nu poate fi rezultatul muncii nimănui; dar chiar dacă am admite această teorie, ea se întoarce împotriva acelor cari vor ca prin ea să aprobe proprietatea de astăzi; căci dacă proprietatea provine din muncă, fiecare om trebuie să stăpânească numai atâta pământ cât poate să muncească, astfel că, luând mai mult, ia o parte muncită de alții și prin urmare își apropiază lucrul altuia. Alții zic că proprietatea a provenit din libera înțelegere, adică s'au strâns strămoșii noștri, au hotărât să împartă pământul între dânșii și proprietatea să fie individuală. Această explicațiune Lavelaye o numește, cu drept cuvânt, culmea absurdității. Cel ce face o astfel de aserțiune, ar trebui să probeze că a existat vre-odată un astfel de contract, dar în istorie, zice Lavelaye, nici nu se pomeneste de asemenea lucru și chiar dacă ar exista, el n'ar fi obligatoriu pentru noi, pentru că, precum strămoșii noștri acum câteva sute de ani în urmă nu puteau să ne vândă în robie, tot astfel n'au putut să dea altora partea noastră de pământ. Alții în sfârșit, între cari cea mai mare parte a juriștilor romani, numesc dreptul de proprietate drept înăscut pe care îl au oamenii asupra planetei noastre. Aceasta e de sigur cea mai rațională explicațiune, care corespunde mai mult cu dreptatea; dar atuncea fiecare om, născându-se, are drept pe o parte a pământului și omul care răpește mai mult de-

cât poate să lucreze, ia partea allora, fură generațiunea viitoare.

Ei bine, veți zice d-voastră, ca răspuns la reflecțiunile noastre, să presupunem că aveți dreptate, că proprietatea a provenit din cotropiri, din violare, din uzurpări, din înșelăciuni, dar ori care ar fi proveniența ei, această formă a proprietății, adică proprietatea individuală și personală, proprietatea mare și mică, este cea mai avantajoasă pentru omenire, căci numai prin ajutorul ei, noi, ca toate popoarele greco-latine, vom putea să ajungem la prosperitate și fericire. Aceste susțineri ar fi tot atât de drepte ca și toate celelalte pe care le-ați făcut mai înainte. Ca să vă arătăm cât sunteți de greșit, trebuie să facem o analiză completă din punct de vedere al dreptului și economiei sociale formulei dreptului roman: „*Jus utendi et abutendi*”. Acest drept poate să fie despărțit în 4 elemente principale: dreptul de liberă stăpânire, sau *jus utendi et abutendi* propriu zis; dreptul de excluziune; dreptul de apropiațiune, și dreptul de rentă. Aceste patru elemente împreună formează dreptul roman de proprietate; dacă lipsește unul din aceste elemente, proprietatea nu mai e completă, dacă lipsesc toate, încetează și dreptul proprietății. Să analizăm dar în parte fiecare din aceste elemente.

Dreptul de liberă stăpânire relativ la pământ însemnează că cineva poate dispune nu numai de produsele pământului, ci și de pământ chiar,

după cum îi va veni mai bine la socoteală, adică poate să prefacă pământurile bune de arat în pășuni, în parcuri, și dacă vrea poate chiar să prefacă pământul său într'o pustiătate.

În Anglittera unde jumătatea pământului aparține la puține familii, dacă s'ar desvolta mai mult la lorzii englezi gustul de vânătoare ei ar putea să prefacă jumătate din înfloritoarele câmpii ale Anglitterii în parcuri, însă fără îndoială că jumătate din populațiunea rurală ar trebui să emigreze sau să moară de foame. Nu băgați oare de seamă, că acest drept creează un despotism, înaintea căruia țarismul rusesc este o glumă nevinovată? Să nu-mi spuneți, vă rog, că exemplul meu e absurd și imposibil. În economia politică a celebrului Stuart Mill, veți găsi citat faptul că lorzii englezi, când prețul lânii s'a urcat pe piețele Europei, au găsit de cuviință să arunce pe drumuri pe locuitorii a sute de comune pentru a prefaca câmpiile în pășuni de berbeci. Lâna Anglitterii a fost ce-i dreptul cea mai frumoasă și berbecii ei cei mai grași, dar sărmanii cultivatori emigrau și mureau de foame.

Dreptul de excluziune este dreptul exclusiv ce are cineva asupra pământului său și excluderea tuturor drepturilor concetățenilor săi cu privire la acest pământ. Se poate oare da acest drept unui individ, luând în considerare legătura climatico-fizică, ce există pe planeta noastră?

Tineți oare minte, d-le Brătianu, când, îm-

preună cu soția d-tale, strângeați bani pentru nefericiții cari au suferit atât de mult din cauza revărsării râurilor?

Aceste revărsări se explicau de învățați că ar proveni din nimicirea pădurilor, căci apa din munți, întâlnind în drumul ei păduri cu pământul mai moale și cu o mulțime de frunze căzute acestea puneau o stavilă repeziciunii apelor; distrugerea pădurilor însă a dat posibilitate apelor de a curge cu o repeziciune mai mare și râurilor de a se revărsa.

Și cine, permiteți-mi să vă întreb, are dreptul să mă oprească de a tăia pădurea? Nimeni, pentru că dreptul de excluziune este sfânt; nu-l puteți atinge.

Eu distrug un pod de pe râul moșiei mele, pentru că așa îmi vine la socoteală; câțiva kilometri dela moșia mea, mulțumită distrugerii podului, râul se revărsă și nimicește o pădure întreagă. Să nu-mi răspundeți că aceasta nu se poate întâmpla. Nu cunoașteți oare plângerea economiștilor în contra aducerii pământului în stare de a nu mai putea rodi și în contra nimicirii pădurilor, care, pe lângă toate celelalte, are și o influență rea asupra higienii populațiunii? Iată un exemplu: Eu am aproape de oraș o moșie cu o mare populațiune pe dânsa; într'o bună dimineață se întâmplă să am nevoie de bani și vând pădurea pentru tăiere. Cred că aceasta se întâmplă foarte des, d-le Brătianu.

Această pădure atrăgea în timpul verii norii

asupra oraşului, împiedica vânturile şi avea cea mai bună înrâurire asupra aerului. Cu distrugerea ei însă s'au ivit boale precum: angina, pelagra, tifosul şi copiii mor cu sutele. Eu i-am omorât oare? Nu, ci principiul exclusivist, individual, atât de iubit de d-ta. *Ius utendi et abutendi* are şi el margini fiind împiedicat de drepturile celorlalţi; toţi juriştii romani sunt de această părere. Adică, cu alte cuvinte d-ta vrei să spui că puteţi interzice d-lui Cantacuzino să-şi vândă pădurile, şi d-lui Vernescu să-şi dea pământul în arendă lui Leib, care cu cultura-i sălbatecă are să-l prefacă într'un deşert. Admiţei deci dreptul preponderent al naţiunii asupra pământului?....

Da?... dar atunci ce s'a făcut cu dreptul quirit, cu dreptul roman? Dar atunci cazii în prăpastia colectivismului... Totuşi nu te teme, d-le Brătianu, căci nu vei cădea jos, ci te vei ridica, pentru că colectivismul stă sus, deasupra capetelor noastre. Învăluit în lumina strălucitoare a zilei, sublim ca viitorul omenirii, purtând în el germenii păcii, ai fericirii, ai iubirii şi ai armoniei obşteşti. El se va scobori jos pe pământ încenjurat de cei ce au luptat pentru el spre a încălzi pe cel gol, a sătura pe cel flămând, a adăpa pe cel însetat, şi a şterge lacrămile celui care plânge. A! d-le Brătianu, de ce nu poţi pătrunde acolo sus!

Să trecem acum la dreptul de accesione, adică

la dreptul ce are cineva de a mări proprietatea pământului, dreptul de a concentra mai multe pământuri în mâinile sale. Aci vom face o mică digresiune.

Noi, de multe ori am zis că proprietatea individuală, quirită, ajută la proprietatea pământurilor în proprietăți mari, ajută la expropriarea țărânimii. Pe ce insulă nelocuită ați trăit oare, d-le Brătianu, ca acest fapt atât de știut, atât de răspândit, să nu vă fie cunoscut? Acum douăzeci sau treizeci de ani vă era încă iertat de a vă hrăni cu iluzii în această privință, dar astăzi nu. D-voastră credeți că principiul proprietății individuale este unicul principiu care ne garantează proprietatea țărănească și care garantează societatea împotriva răspândirii proletariatului. Dar în Anglita, unde câteva zeci de oameni stăpânesc aproape tot pământul și țărânii sunt expropriați cu totul, ce principiu domnește? Dar în Scoția, dar în nenorocita Irlanda domnește oare principiul colectivist? Dar în Franța unde țărânii pe fie-care an pierd pământurile lor și chiar acei cari îl păstrează au atât de puțin încât nu știu ce să facă cu el, acolo nu e oare proprietate individuală? Acolo oare nu sunt și proprietari mari și proprietari mici? Acolo proprietarii nu sunt stăpâni absoluți pe proprietatea lor? Acolo pământul nu primește personificarea stăpânului și nu devine trup dintr'insul? Din potrivă, însă, nu numai proprietatea colectivă, așa cum o înțeleg colectivștii dar

chiar comunele primitive, Marca, Obscina, Allment, garantau țăranimea în contra expropriațiunii, pentru că pământul aparținea comunei și individul nu poate vinde pământul, el nefiind considerat ca proprietar. Cu totul altfel se întâmplă însă când proprietatea este individuală. Aici avem față în față pe de o parte marele proprietar și pe de altă parte pe țăranul izolat de comună cu o palmă de pământ, și interesele lor nu sunt deloc aceleași, precum credeți d-voastră, d-le Brătianu. Marea proprietate are tendința de a se mări neîncetat, de a-și rofunji hotarele, marele proprietar are nevoie de lucrători ieftini și supuși, ceea ce niciodată nu poate fi când țăranul este proprietar. Intrucât privește apoi concurența, credeți oare că poate concura micul cultivator cu marele proprietar? La 1841 când țăranimea engleză nu pierduse încă toate pământurile ei, lordul Lincoln a zis în parlament, fără a întâlni cea mai mică contradicțiune, că din 20 cazuri de neînțelegere dintre marele proprietar și țăran, nici unul nu ajunge până la parlament pentru că țăranii n'au mijloace de a-și îndrepta plângerile înaintea parlamentului. Intrebați pe bătrânul d-v prieten, pe d-nul C. A. Rosetti, să vă spună câtă vreme au ținut țăranii proprietatea în urma împroprietăririi, și n'au căzut ei oare în deplină robie la marii proprietari, cari s'au folosit de toate mijloacele pentru a aduce pe țăran în sapă de lemn? Dar principiul culturii mari adică mașinele? Acestea

sunt, fără îndoială, unii din cei mai puternici factori, cari au contribuit la exproprierea completă a țăranului, căci numai proprietățile mari pot să introducă cultura rațională a pământului, semănături raționale, numai ele pot introduce mașini agricole cu aburi din cele mai noi. Cum voiți d-v ca țăranul cu palma lui de pământ, neavând nici puțința de a lăsa pământul lui să se odihnească, cu instrumentele cu cari lucrau încă strămoșii strămoșilor noștri, cum voiți ca el să ție piept pe piața universală? Neputând concura, ne având mijloace de a trăi, țăranul vinde pământul și dacă nu poate îl leapădă și caută alte mijloace de trai. Acești țărani fermează proletariatul, de care vă temeți atât de mult, și nu vă veți putea lupta împotriva acestei tendințe a proprietății individuale, nici chiar cu paliativul destul de serios, precum este legea care oprește pe țăranii de a-și vinde pământurile. Se va găsi întotdeauna mijlocul de a călca legea sau chiar de a o abroga, pentru că această lege este în contradicție cu toată legislațiunea economică a d-v. Ne veți ierta această digresiune pe care am crezut-o foarte trebuincioasă pentru noi românii, astfel că nu m'am putut oprî de a nu spune câteva cuvinte.

Acum putem să ne întoarcem la al treilea element, la dreptul de accesiune. Noi suntem convinși că nici acest drept nu poate fi admis. Dacă pământul este moștenirea tuturor oamenilor, cum aș putea eu oare să-mi însușesc partea cu-

venită la zeci de mii și încă nu numai partea contemporanilor mei, dar și partea generațiilor viitoare?

Luând în stăpânire o mare parte a Anglierii, lordul englez, Crezusul contemporan zice, adresându-se către sute de mii de copii ai desmoșteniților, cari se nasc în lume: „Pentru ce ați mai venit și voi în lume? Locul vostru pe pământ e ocupat de mult; pieriți sau vă faceți robii mei!” Unde este dar dreptatea, unde este bunul simț? Ați citit oare în jurnale, d-le Brătianu, că la o serată dată de un Crezus contemporan în America, erau față 7 bancheri, ale căror averi împreună reprezentau câteva miliarde? Să presupunem, d-le Brătianu, că acești bancheri ar veni în România cu scopul de a cumpăra pământuri; d-voastră i-ați fi împământenit de sigur pentru că sunt oameni cu greutate, oameni cu avere. Ei bine cu câteva miliarde ei ar putea să cumpere o mare parte din pământurile noastre. Ce credeți oare, d-le Brătianu? Acești 7 bancheri asemenea celor 7 vaci grase visate de Iosif din Biblie, n’ar înghiți oare România? N’ar fi oare atuncea o ironie de a zice: țara noastră, tendințele noastre naționale, etc.? Nu am cădea oare, nu numai noi plebeii, dar chiar d-voastră burghezii, în robia acestor saci cu aur? Dar la cea dintâi împotrivire a noastră, ei ar putea să ne poștească afară de pe pământul „lor”, pentru că după dreptul de accesiune pământul este al lor. Nu-i așa că e frumos de tot acest prin-

cipiu roman? Dar cu cât analizezi mai mult cu atât găsești mai multe frumuseți într'însul.

Să trecem acum la rentă. Ce este rentă? Renta este rezultatul deosebitelor rodiri ale pământului. Dacă, spre pildă, la un timp dat, un pogon de pământ de o calitate inferioară și care nu produce decât atât cât s'a cheltuit pentru a fi cultivat, produce X kile de grâu, atunci pogoanele unor câmpii mai fertile vor produce mai mult decât X spre pildă $X + a$, $X + 2a$, $X + 3a$, etc. Acești $2a$, $3a$, etc. reprezintă renta.

Dacă un muncitor dintr'o bucată de pământ de 10 pogoane scoate 20 de kile, și altul dintr'alt pământ de aceeaș întindere și întrebuințând aceeaș muncă, scoate 30 de kile, pe piață acest de al doilea muncitor va fi în condițiuni mult mai avantajoase decât cel dintâi, și va câștiga tot pentru aceeaș muncă 50% mai mult. Acești 50% care sunt renta, îi vin muncitorului pe deasupra, fără ca să aibă nici un merit pentru aceasta și fără să fi semănat mai mult. Iată pentru ce foarte mulți economiști, chiar dintre burghezi, precum sunt Segnior, Garnier, Mill și economiștii din școala nouă germană ca Wagner, zic că renta trebuie să aparțină națiunii iar nu individului. Afară de fertilitatea pământului, adică de factori fizici, naturali, renta se creează de asemenea și prin factori sociali, cum sunt drumurile de fier, canalurile, crearea piețelor în apropiere, etc. Să presupunem o moșie oarecare al cărei venit este de 500 galbeni. Multu-

mită drumului de fier care s'a făcut în apropiere și a înlesnit transportul, venitul moșiei se urcă la 800 galbeni. De unde provine acest prisos de 300 galbeni? Cultivatorul care n'a întrebuințat nici o muncă, — cu ce drept se poate face stăpân pe acești 300 galbeni?

Ei aparțin de-a dreptul națiunii.

Analiza dreptului proprietății individuale este sfârșită, deși recunoaștem că e foarte incompletă și foarte scurtă, din cauza lipsei de spațiu, dar cu toate că această analiză e atât de puțin dezvoltată, totuși din principiul proprietății individuale, atât de răsgâiat de dv., n'a rămas piatră peste piatră. Aici ne așteptăm ca d-ta împreună cu mulțimea să ne strigați: „Dar bine, voi distrugeți temelile societății actuale, negați ceea ce noi am fost învățați să privim drept lucru sfânt și nediscutabil. Cari sunt principiile voastre pe cari voiți să se întemeieze societatea? Unde vă este programa, unde vă sunt principiile, unde sunt condițiunile istorice cari vă dau rațiunea de a fi, unde vi-i drapelul, unde vă este idealul, unde vă sunt mijloacele de a ajunge la scop?... Cine sunteți?”

Înțelegem destul de bine, d-le Brătianu, că aveți deplină dreptate să ne faceți aceste întrebări. Înțelegem, de asemenea, toată seriozitatea pozițiunii noastre și toată gravitatea răspunderii care cade asupra-ne, dacă n'am răspunde fără cotituri, limpede, nu cu fraze umflate, nu cu stri-

gări patetice, nu cu tirade revoluționare, ci întemeiați pe știința modernă, întemeiați pe calea martirologică pe care a trecut omenirea, întemeiați pe istoria dezvoltării popoarelor. Ar fi trebuit să vă răspundem pe larg: cine suntem, unde mergem, unde trebuie să mergem, ce voim, precum și că numai ce voim noi este drept și trebuincios. Din nefericire însă aici nu o putem face. Ne veți permite dar să vă adresăm o a doua scrisoare, în care vom dezvolta mai pe larg principiile noastre. Cu toate acestea, și aici chiar vom căta a ridica măcar cât de puțin perdeaua care ascunde vederilor dv. principiile noastre. Vom spune numai câteva cuvinte despre bazele proprietății colectiviste întrucât se atinge de pământ, păstrându-ne dreptul de a dezvolta acest subiect mai pe larg într'alt loc.

Care a fost scopul tuturor legiuitorilor cinstiți din toate timpurile relativ la pământ? Toți au dorit să creeze pe cât e cu putință mai mulți proprietari; toți au voit ca fiecare om să aibă bucățica lui de pământ. Dintre acești legiuitori faci, fără îndoială, și d-ta parte și mai ales bătrânul d-tale prieten C. A. Rosetti. Pe acești legiuitori îi îmboldeau nu numai principiile umanitare, ci și interesele fiscale și politice, pentru că un stat cu cât posedă mai mulți proprietari, cu atât este mai sigur, mai temeinic, mai puțin supus zguduirilor și mai bine apărat împotriva dușmanilor din afară. De aceea mai toți legiuitorii prevăzători au stăruit ca să dea

O bucată de pământ fiecărui țaran. Dar noi lam arătat că proprietatea mică pe bazele actuale, trebuie să piară. De altă parte partizanii proprietății mari susțin, cu multă dreptate, că proprietatea mică este reacționară din punctul de vedere al dezvoltării agriculturii, căci numai proprietatea mare poate introduce toate îmbunătățirile precum și mașinile agricole cele mai perfecționate, în sfârșit că numai proprietatea mare poate să realizeze progresul culturii pământului. Dar proprietatea mare, afară că desmoștenește națiunea, are și inconveniente economice, pentru că trebuie să se lucreze cu muncă plătită, cu brațele oamenilor cari nu sunt de loc interesați la productul muncii; și cine nu știe cât e de păgubitoare și de simțită neglijența în agricultură! Cum să ieșim deci din această dilemă, căci proprietatea mică nu realizează nici un progres, iar proprietatea mare creează muncitori neglijenți și desmoșteniți? Ar trebui dar ca toți să fie proprietari și totodată să fie și proprietari mari, ceea ce e imposibil, cel puțin fără intervenția unei minuni.

Ei bine, această minune nu o poate face decât proprietatea colectivistă. Colectivismul nu admite ca pământul să intre în stăpânirea individului — pământul fiind proprietatea națiunii — iar comunele sunt acele unități producătoare cari iau locul individului în ce privește pământul; însă chiar ele au drept de proprietate asupra pământului numai cât timp îl muncesc. Ne fiind nici chiar

comunele stăpâne absolute asupra pământului ci numai națiunea, ele, deși vor avea o autonomie foarte mare, vor fi totuși supuse regulelor rurale admise de națiunea întreagă. De exemplu, dacă, luând în considerație știința, națiunea va admite că nu se poate tăia din păduri mai mult ca 5% pe an, atunci nici comuna rurală nu va avea dreptul să distrugă pădurile comunei. Rămâne bine înțeles că se pot admite excepțiuni; noi aci vorbim despre principiu.

Din punctul de vedere al producțiunii comuna este o unitate producătoare cum este obștina rusească, ori allmentul elvețian, cu însemnata deosebire numai că în comunele primitive pământul se împărțea între membri; pe când în gospodăria colectivă, pământul nu se va împărți, ci o moșie mare, de pildă, se va lucra de toți membrii comunei după un plan dat, precum se lucrează astăzi pe proprietățile marilor proprietari englezi sau francezi. Deosebirea cea însemnată este numai, că în comunele colectivistice voința și hotărîrea colectivă a membrilor înlocuiește voința absolută a unui singur om, voința marelui proprietar. Roadele se împart proporțional cu munca fiecărui membru, adică cu timpul întrebuințat la munca comună.

Aceste comune colectivistice vor avea avantajul proprietăților mici, pentru că vor face ca fiecare să aibă pământ, să nu fie exclus dela moștenirea cea mare, care se chiamă țara noastră, vor garanta pe fiecare membru împotriva

exproprierii și în contra îmbucătățirii prea mari a pământului. Având toate avantajele proprietății mici, fără să aibă și desavantagiile ei, comuna colectivistă va avea de asemenea și avantajele nemăsurate ale proprietăților mari: comuna va putea să introducă irigațiuni, mașini perfecționate, cultura rațională. Toate acestea se vor face ca și serviciurile comunale de astăzi precum: poduri, șosele, clădiri comunale, etc. Tot odată membrii nu vor fi plătiți: ei vor fi stăpâni neatârnați, oameni liberi, interesați de produsul muncii lor.

Fantazie! Vis! Utopie! vei zice de sigur d-ta. De două mii de ani, de când tot se fac planuri utopice pentru fericirea omenirii și tot nu s'a realizat nimic! Nu, d-le Brătianu, acestea nu sunt nici utopii, nici planuri făcute în cabinetul vre-unui visător; acestea sunt rodul unui lung, unui foarte îndelung studiu asupra dezvoltării omenirii; aceasta este o treaptă a progresului, o treaptă a evoluțiunii istorice, la care vrând nevrând trebuie să ajungem. Chiar proprietatea individuală și așezămintele economice de astăzi, cu toate neajunsurile lor nemăsurate, ne duc la colectivism.

În altă parte vom dovedi aceasta mai pe larg; aicea însă vă vom arăta numai câteva fapte: că societățile anonime cari încep a se aplica la producțiunea pământului, că îmbucătățirea pământului în Franța, îndeamnă pe țărani francezi de a uni bucățile lor de pământ, pentru a le

cultiva împreună. Aceeeși tendință au toate mașinile, toate descoperirile, toate inovațiunile; și chiar concentrarea pământurilor ne ducă acolo. Concentrarea pământurilor—care pe deoparte ne arată până la ce absurditate poate să ajungă principiul individualist și care, pe de altă parte, face ca în Anglittera sute de familii să lucreze în colectivitate cu mașinile și cu toate îmbunătățirile posibile pe o moșie oarecare—nedă o comună colectivă gata. Depărtați numai lordul și dați această moșie, cu tot ce se află pe dânsa, lucrătorilor. Din lumea veche trebuie să iasă lumea nouă, precum din feodalul veac-de-mijloc a ieșit veacul burgheziei liberale. „Utopie, capete extravagante”, murmurați d-voastră. Nu pentru întâia dată am auzit asemenea lucruri din gura-vă. Trebuie însă s'o scoatem odată la un capăt.

Citiți dar: „Când se vorbește de caracterul sacru al proprietății, ar trebui ca întotdeauna să ne amintim că acest caracter sacru nu aparține și proprietății pământului. Nici un om n'a făcut pământul, căci acesta este moștenirea primitivă a întregii omeniri, și însușirea sa poate să fie numai pentru o trebuință obștească. Dacă proprietatea privată a pământului nu este trebuincioasă, atunci este nedreaptă”.

Și mai departe: „proprietarii fonciari, prin proprietatea lor, sunt priviți ca funcționari publici, și dacă Statul este liber a considera pe posesorii pământului ca funcționari publici, să

mai facă un pas și să declare că este liber a-i da și afară din funcțiuni”.

Aceasta este o citațiune, iată și a doua: „Dreptatea nu admite proprietatea aplicată la pământ — pentru că dacă o parte a pământului poate fi a unui individ, care o reține pentru trebuința sa proprie ca pe un obiect asupra căruia el exercită un drept exclusiv, tot astfel celelalte părți ale pământului pot fi ocupate cu același drept, și așa toată suprafața planetei noastre ar putea să cadă în mâinile câtorva indivizi. — Iată atunci dilema la care se poate ajunge:

„Dacă toată suprafața locuită a globului devine proprietatea exclusivă a câtorva familii, atunci acei cari nu sunt proprietari, n’au nici un drept de-a ocupa un loc pe pământ. Acești din urmă există numai prin toleranță, sau sunt toți uzurpatori, și numai cu voia stăpânului pământului ei găsesc un loc pe care să-și puie piciorul; și dacă stăpânii pământului ar voi să li refuze acest loc, atunci oamenii aceștia fără de pământ pot fi surghinuiți pentru totdeauna din această lume. Dacă admitem dar că pământul poate fi obiectul proprietății exclusive, urmează că tot globul poate deveni proprietatea câtorva indivizi, domeniile lor private și ’n acest caz toți cei cari n’au pământ nu și-ar putea exercita facultățile și chiar n’ar putea să existe decât cu consimțământul proprietarilor. E lucru lămurit dar, că proprietatea exclusivă violează principiul libertății, pentru că oamenii cari nu trăiesc și

nu se mișcă decât cu voia altuia, încetează de a fi ființe libere ca și stăpânii lor. Nici *mise en culture*, nici chiar împărțirea egală a pământului nu pot da naștere dreptului absolut și exclusiv, pentru că, ajuns la limitele sale extreme, un asemenea drept dă naștere despotismului desăvârșit al proprietarilor și întotdeauna legile votate de parlament sunt negațiunea unui asemenea drept. În fine, teoria dreptului colectiv al moștenirii fonciare, recunoscută fie-cărui om, este conformă cu progresul și cu civilizațiunea și oricât ar fi de grea realizarea acestei teorii în practică, totuș dreptatea cere ca aceasta să se împlinească”.

Și cine credeți d-voastră că zice aceasta? Niscaiva capete zăpăcite? Jos căciula, d-le Brătianu! Înaintea unor asemenea oameni nu e lucru rușinos să-și scoată căciula nici chiar un bătrân ministru.

Întâia citațiune a scris-o marele savant, care a îmbătrânit în analiza dezvoltării popoarelor, autorul logicei, vestitul John Stuart Mill, în articolul despre liga agrară.

A doua citațiune a scris-o celebrul filozof și enciclopedist, gloria bătrânului Albion, Herbert Spencer. Noi n'am voi să fim în locul d-voastră, d-le Brătianu, nici chiar cu prețul portofoliului ministerial.

Încă un cuvânt și cel din urmă.

D-voastră ați zis că, fiind om de stat, într'una studiați, studiați și iarăș studiați. D. Bismarck

apăra în anii trecuți în Reichstag planurile sale economice, și un deputat i-a răspuns că el nu pricepe nimic din toate acestea. Atunci Bismarck a început să explice că, fiind om de stat, întotdeauna învață, învață și iarăși învață.

„*Studieren Sie nur weiter!*” i-a răspuns deputatul progresist Richter în aplauzele parlamentului.

„*Studieren Sie nur weiter!*” te sfătuim și noi pe d-ta, d-le Brătianu.

Caiu Grachu.

KARL MARX ȘI ECONOMIȘTII NOȘTRI

I.

Orice idee nouă a avut, are și totdeauna va avea protivnici. Lucrul e firesc, ba și trebuincios, chiar pentru ideile noi, căci numai din luptă și desbateri se face lumină.

Din nefericire însă, nu toți protivnicii se călăuzesc de dorul adevărului, de dragul binelui.

Sânt unii protivnici, foarte vrednici de cinste, cari știu carte; crescând însă într'un mijloc care-i făcu părtași ai ideilor celor vechi, luptă cu înverșunare, cu tot focul unor oameni convinși, împotriva ideilor noi. Acești protivnici sânt cu atât mai de prețuit, cu cât știm că mersul propășirii omenești a fost așa de greu, cuceririle culturale au costat așa de mult sânge și suferinți, că e foarte firesc ca dânșii să se țină tare de cele dobândite și să cerceteze cu toate puterile cugetării ideile cele noi.—Asemenea pro-

tivnici convingându-se, se fac de obicei sprijinitori puternici ai ideilor împotriva cărora au luptat.

Sânt alți protivnici, mai puțin vrednici de cinste, cari nu știu carte, ori știu ceva, dar numai frunzărit în treacăt, aceștia se răped cu furie în potruva ideilor celor noi, fără măcar să le înțeleagă, fiindcă li se par mincinoase.

Sânt și alții cu totul nevrednici de laudă, cari de știut nu știu nimic; câte odată știu ceva, dar, totdeauna de rea credință, se luptă împotriva ideilor noi cu înverșunare, chiar când văd că sânt drepte: se luptă, pentrucă astfel le dictează interesul lor egoist, interesul personal.

Aceste gânduri ne treceau prin minte, citind cele ce scriu la noi protivnicii socialismului și mai ales în timpul din urmă citind articolele tipărite în două organe de publicitate, unul într'o capitală și unul în cealaltă: *Socialiștii noștri și Karl Marx*, la Iași în *Convorbiri Literare*; și *Libertatea în economia politică*, la București în *Telegraful*.

Cum văd ușor cititorii noștri, răspunsurile ce trebuie să dăm, nu pot fi decât potrivite cu grupa din care fac parte protivnicii. Dacă trebuie și putem să fim convingători, plini de respect cu cei dintâi; dacă de multe ori sântem mai puțin respectuoși cu cei din grupa a doua; cu cei din a treia sântem, și câte odată trebuie neapărat să fim, foarte aspri. Spunem acestea cititorului, pentru că, desvăluind toate meșteșugurile d-lui Missir în acest articol, vom fi poate ici co-

lea mai aspri decât am fi voit. D. Missir, care, înaintea celor ce-l ascultau la conferința dela Universitate, a avut curajul să puie dilema că *socialiștii sânt ori proști, ori șarlatani*, nu se va supăra, dacă nu vom pune mânuși în tot lungul articolului, cu atât mai mult că și în *Convorbiri Literare* a găsit de cuviință să ne ia cam 'prea la vale.

Pentru ca să vă desvăluim *mai toate* meșteșugirile, d-le Missir, n'avem alt chip decât să vă însoțim pas cu pas în articolul d-voastră.

Articolul îl începeți mărturisind că la noi: „sânt o sumă de oameni cari țin să aibă îmbrăcăminte și ornamentele lor după cea din urmă modă”. „De multe ori, (aveți mare dreptate, d-le Missir), la noi se admit niște forme cari de mult s'au învechit în occident”. „Ceva analog se întâmplă dese ori la noi și în domeniul intelectual”.

Până aici foarte bine, numai o singură și mică greșeală: n'ați nemerit adresa. Toate acestea, despre cari, cum se vede, vorbiți în deplină cunoștință de cauză, ați voit să le aruncați asupra socialiștilor, dar se potrivesc cu totul altora. În adevăr, în fiecare an o mulțime de cuconași se duc din țara noastră în străinătate, ca să se „lumineze”; căzând însă din satele și orașele noastre gloduroase și necivilizate în mijlocul unor orașe strălucite ca Parisul, Viena, Berlinul... își pierd capul, se tehuesc. În loc de lumină și învățătură, bat frotuarele, cheltuiesc banii luați

din sudoarea și sângele sârmanului nostru popor, pe cilindre, cravate și „metrese”. Dar fiindcă *papà* nu vrea să trimită veșnic parale la Paris și fiindcă de altă parte *fils* înțelege că trebuie să se întoarcă în țară pentru a se căpătui, lucru ce nu se poate fără diplomă, apoi cuconășul se duce din când în când și pe la Universitate, unde ascultă lecțiile vre-unui profesor, rămășiță interesantă din epoca terțiară, învață câte ceva din caietul acestui profesor și după cinci șase ani, cu ajutorul moral al lui D-zeu și mai ales cu acel material al lui *papà* se întoarce în țară licențiat, ori doctor în drept. Venind în țară, acest „bon garçon”... se face procuror, judecător de instrucție, profesor la Universitate. Căpătuindu-se, acest „bon garçon” începe a lua în serios poziția sa, se crede merit a învăța pe toți acei cari, nici măcar „bal Mabilie” n’au văzut, nici „Untér den Linden” nu s’au plimbat. Aducându-și aminte de caietul profesorului, își închipuie că acolo e toată știința și cu mândrie vorbește în numele științei moderne. Dar fiindcă atâtea caiete câți profesori, și adesea făcute din puncte de vedere deosebite, deaceea ne trezim cu o mulțime de științi moderne. D. Ștefănescu care a ascultat lecțiile la Bruxelles unde domnește școala franceză a lui Bastiat, cea mai superficială din câte au fost în economia politică: pe *aceasta* o botează de știința modernă; d-nul Missir, care cu toate că se sfiește să-și arate ideile sale economice dar e contra școlii lui *Bastiat*,

Baudrillard și *tutti quanti*, vorbește și d-sa din partea științei moderne.

Iată, d-le Missir, către cine a trebuit să fi fost îndreptat începutul articolului d-voastre și nu către socialiști, cărora nu li se cuvine nici partea doua, nici cea dintâi a bucății amintite.

Să mergem acum înainte!

„Orice propagandă cu scop practic, trebuie să se afirme în două direcțiuni. Ea trebuie mai întâi să se prezinte în domeniul ideilor cu expuneri teoretice, pentru a câștiga convingerea celor ce cugetă și a-și forma adepți convinși. De altă parte stratul intelectual astfel dobândit, trebuie să se poată rezema pe o pătură de interese practice și de partizani interesați. Numai când sunt întrunite aceste două condițiuni se poate afirma și distinge în viața socială a unei țări curentul ideilor luminate și al voințelor energice ca o putere reală care duce spre progres întreaga dezvoltare. Când unul din acele elemente lipsește într'o agitație, cea mai puternică energie a celuilalt nu hotărăște nimic asupra realității practice” (pag. 338, col. a II-a No. 9, anul XVII din Convorbiri Literare).

Această bucată, d-le Missir, este de cea mai mare însemnătate și ar fi putut fi chiar dreaptă, dacă ați fi lămurit-o mai bine.

Așa însă ar putea crede cineva că mai întâi se nasc ideile teoretice, găsesc părtași și pe urmă, fiind practica prîncipioasă, prefac viața reală după dânsule.

A scoate astfel viața socială reală din ideea teoretică, se numește Hegelianism, d-le Missir, lucru de care învinuiți pe Marx.

Marx dimpotrivă scoate ideile din viața practică, reală.

Când va fi vorba în articolul acesta despre socialismul științific, când vom arăta ideile științifice socialiste, vom vorbi pe larg despre acest punct, care, cum am mai spus, este de mare însemnătate. Acuma vă vom răspunde în trecut.

Pentru ca o prefacere socială să fie cu putință, trebuie ca viața reală să dea toți factorii pentru prefacere. Acolo unde lipsește o pătură în care să se intruzeze ideile, o pătură socială care, prin puterea ei materială și morală, să facă steag din idei, acolo propaganda unor asemenea idei ar fi zadarnică.

Asta ați voit să ziceți, d-le Missir; îmi închipui că v'am înțeles.

Să luăm de pildă veacul de mijloc, cu nobilimea lui, cu *servagiul*, cu monopolurile de tot felul. Atunci erau două clase: nobilimea și clerul dintr'o parte, și poporul muncitor de alta. Puțin câte puțin au început a se desvolta orașe cu burghezime. Diviziunea muncii, busola, descoperirea Americii, îmbunătățirea uneltelor de muncă, creșterea orașelor: toate ajutară la creșterea materială a burghezimii. În veacul al XVII-lea și al XVIII-lea s'a început propaganda ideilor liberale burgheze, cari aveau clasa burghezilor ca acea pătură de interese practice

despre care vorbiți d-voastră. Alături cu mersul istoric material, care mărea puterea burghezimii, s'a adăugat și lupta ideilor tot pentru ea. Acești doi factori au adus burghezimea acolo că ea, de fapt era clasa domnitoare în societate și fiindcă poziția ei juridică nu se potrivea cu cea de fapt, atunci burghezimea a făcut revoluția prin care și de fapt și de drept a ajuns clasă domnitoare.

— „Vedeți dar”, veți striga d-voastră, d-le Missir, „că am dreptate și că socialiștii n'au ce face la noi în țară”.

Gândiți-vă însă numai la mișcarea noastră națională dela 1848. În vremea aceea noi aveam două clase de oameni: boieri și moșici clăcași. Clasa burghezimii mai nici acum nu există, cu atât mai puțin atunci. Comerțul era abea în fașă; profesii libere cari ar fi putut constitui acea pătură socială de care vorbiți, mai nu erau. Dar câțiva tineri energici, devotați, ridicară steagul revoluției franceze celei mari. În țară, prigonirea, râsul, disprețul au întâmpinat propaganda tinerilor *utopiști*; dar n'au trecut nici douăzeci de ani și acești tineri au văzut ideile lor puse în lucrare. Care a fost acea pătură socială pe care se sprijineau tinerii aceia? Și cu toate acestea au învins. Lucrul e foarte simplu. Dacă România noastră ar fi singură în Europa, ori îngrădită cu un zid chinezesc, atunci pentru aducerea la îndeplinire a ideilor liberale ar fi trebuit sute de ani, adică până ce s'ar fi dezvoltat și la noi acea pătură care prin „curentul ideilor luminate și

al voințelor energice”, să ducă înainte întreaga dezvoltare. Din fericire însă drumurile de fer, telegraful, legăturile internaționale, fie materiale, fie intelectuale, schimbă cu totul înersul lucrurilor. Despre acest fapt, pe cât se pare, n’aveți nici cea mai mică cunoștință. Dacă este adevărat, cum se vede că sânteți aplecat a admite, că în Europa contrastul între muncă și capital, între muncitor și capitalist, e așa că îndreptățește și poate să pricinuiască revoluție socială, atunci și la noi această revoluție poate să se îndeplinească fără să avem proletariat ca o pătură socială deosebită cu totul de celelalte.

Lucrul în sine-și este așa de lămurit, că n’ar trebui să ne oprim la dânsul, dar fiind de cea mai mare însemnătate pentru noi, socialiștii români, vom vorbi despre această chestie când vom arăta ideile generale socialiste.

După ce-ați dovedit că nu aveți cunoștințe lămurite de însemnătatea legăturilor internaționale în dezvoltarea omenirii, luați asupra-vă îndatorirea de a demasca nulitatea științifică a lui Marx.

Înainte de a începe critica „valorii” țineți foarte mult să spuneți sus și tare că Marx e metafizic și Hegelian.

Astfel împărtășiți și d-voastră soarta celor cari au citit pe Marx dar nu l’au înțeles. Veți vedea cât de greșit sânteți, când vă vom arăta în mod popular ideile acestui economist. Aici vom spune

numai că, încă la 1846, Marx a scris împotriva lui Hegel. Iată ce zice cu drept cuvânt: „Metoda mea dialectică, nu numai că se deosebește prin baza sa de Hegel, dar îi este chiar potrivnică cu totul. Pentru Hegel mișcarea cugetării, pe care o personifică sub numele de Ideie, este plăzmuitorul realității, care nu e decât forma fenomenală a Ideei. Pentru mine, dimpotrivă, mișcarea cugetării nu-i decât resfrângerea mișcării reale, transportată și pusă în creerii omului” (pag. 350, col. a II-a din *Le capital par Karl Marx*, Paris, Editeurs Maurice Lachâtre et C-ie).

După această declarație așa de adevărată, că Marx este Hegelian, vă apucați de teoria „valorii” din cartea lui Marx.

Metoda critică pe care o întrebuițați este într-adevăr foarte originală și foarte îndemănatecă. Luând cartea lui Marx și găsim, că cele dintâi 50 fețe sânt expuse într'un stil greoi *) D-voastră luați vr'o zece bucățele, cari au un stil mai greoi, le rupeți din locul lor, adăogați la fiecare bucățică câte un bucățoiu dela d-voastră tot într'un stil cam nemțesc și critica e gata. Prin aceasta ați voit să ajungeți la două scopuri: pe deoparte publicul cititor neînțelegând bucățile din Marx să se mire de prostia lui; iar de altă parte neînțelegându-vă nici pe d-voastră, dar

*) Băgați de seamă, d-le Missir, e mare deosebire între modul de expunere și între metoda științifică a cercetărilor; această neînțelegere v'a făcut să numiți pe Marx hegelian.

știind că înjurați pe Marx, să se mire de adâncimea științei d-v.

Să ascultăm mai întâi pe Marx:

Bogăția unei societăți în care domnește modul de producere capitalistă, se arată ca o îngrămădire de mărfuri.

Marfa e un obiect exterior, un lucru menit a îndeplini trebuințele noastre, fie ale stomahului, fie ale fantaziei.

Orice lucru folositor poate să fie privit din două puncte de vedere, din al cantității și al calității.

Folosința lucrului face din el valoare de întrebuințare.

Valoarea de schimb ni se arată ca un raport de cantitate, ca proporția în care se schimbă două lucruri între dânsese. Fiindcă această proporție se schimbă după timp și loc, valoarea de schimb e un lucru foarte relativ.

Dacă luăm două mărfuri, grâu și fier, atunci vom vedea că, dintr'un punct de vedere, pot fi aduse la o egalitate în care X oci de grâu vor fi de o potrivă cu Z oci de fier. Prin urmare trebuie să fie ceva în aceste lucruri care le face deopotrivă. Acest ceva nu pot să fie însușirile lor naturale, proprietățile lor fizice, ori chimice, pentru că, atunci când se schimbă două lucruri, se face abstracție de aceste însușiri firești care dau valoarea de întrebuințare. Când se face schimb, orice lucru folositor e tot așa de bun ca și altul, prin urmare în schimb nu se iau în

seamă însușirile firești; e destul ca două lucruri să fie într'o proporție cerută pentru ca să se schimbe.

Dar dacă facem abstracție de valoarea de întrebuințare, pentru a vedea ce au comun lucrurile cari să le facă valori de schimb, dacă facem, zic, abstracție de valoarea de întrebuințare, atunci, împreună cu însușirile naturale, facem abstracție și de însușirea lor de *muncă specific omenească* ce intră, și ea, în formarea valorii de întrebuințare. Luând șcaunului ori mesei calitățile lor firești ne va rămâne numai *munca omenească în general*, adică cheltuirea de putere omenească, fără a ține seamă de forma anumită sub care această putere s'a cheltuit.

Prin urmare valoarea*) e muncă omenească abstractă, cristalizată în lucru.

Mărimea valorii se măsoară prin timpul cât a ținut munca, prin zile, ceasuri, etc.

De aici ar putea să scoată cineva încheierea că un leneș, cu cât va lucra mai încet, cu atât va face marfa lui mai de mare valoare.

Această încheiere nu poate să aibă loc, pentru că e vorba de munca omenească în general, de cheltuirea puterii unei societăți întregi, cheltuire care se arată în totalul produselor; prin urmare se socotește numai munca mijlocie tre-

---

*) Cînd se zice „valoare“ fără altă lămurire, înțelegem valoare de schimb.

buitoare și produsă în împrejurările obișnuite ale societății în care are loc.

Câtimea valorii unei mărfi ar rămânea neschimbată, dacă nu s'ar schimba timpul în care se produce. Dar vremea aceasta se schimbă odată cu schimbarea productivității (adică rodniciei) muncii.

Cu cât e mai mare productivitatea muncii, cu atâta mai puțină vreme trebuie pentru a produce marfa și cu atâta mai puțină va fi și valoarea ei.

Cu cât e mai mică productivitatea cu atâta e mai mare valoarea mărfii.

Dacă într'o industrie, o fabrică de postav de pildă, din oareșicari pricini, fie naturale, fie sociale, s'ar mări de cinci ori productivitatea muncii, atunci fiecare cot de postav ar avea numai a cincia parte din valoarea de schimb de acuma, pentru că ar trebui numai a cincia parte din vreme pentru producerea lui.

Un lucru poate să fie valoare de întrebuințare fără să fie și valoare de schimb. Astfel sânt toți factorii naturali ca aerul, care are o valoare de întrebuințare nemăsurat de mare fără a avea cea mai mică valoare de schimb; astfel sânt toate producerile pentru întrebuințare personală.

Pentru a produce mărfuri, trebuie să producem valori de întrebuințare *pentru alții*, valori de întrebuințare socială.

În sfârșit nici un lucru nu poate fi valoare fără să fie de folos. Dacă e nefolositor, ori câtă

muncă ar cuprinde, acea muncă e cheltuită fără folos, prin urmare nu poate să facă valori.

Dacă d-voastră ați fi arătat astfel capitolul întâi din Marx, dacă l'ați fi analizat în întreg, punându-i împotriva teoria d-voastre despre valoare, atunci asta s'ar numi critică științifică, dar d-voastră îl îmbucătățiți ca vai de el, și pe urmă vă bateți joc de fiecare bucățică în parte. Iată cum criticați d-v.

Mai întâi lăsați la o parte cuvintele cu cari Marx începe cartea sa, adică acea bucățică în care spune că „bogăția unei societăți în care domnește *producțiunea capitalistă* se arată prin o grămadire de *mărfuri*”, și că analiza mărfii este punctul de plecare al cercetărilor lui Marx. Această lăsare la o parte e foarte caracteristică; d-voastră nu-i dați nici o însemnătate, pentru că nu înțelegeți că aici stă ascunsă deosebirea școlii lui Marx de școala veche burgheză și de a lui Ricardo, cum veți înțelege mai jos.

Când Marx pune față în față două mărfuri cari se schimbă, pentru a afla ce au comun, d-voastră la această bucățică adăogiți un bucătoiu dela d-voastră în care faceți morală lui Marx, de ce nu spune dintr'odată ce au comun aceste lucruri, ce mai încurcă cu abstracțiia calităților fizico-chimice, etc.

Pentru că, d-le Missir, Marx are o logică puternică și o limpezime de cugetare neasemănată.

Când punem față în față două lucruri deosebite, de pildă, un cal și o masă și voim să găsim ce au aceste obiecte în comun, nu putem afla altfel decât făcând abstracție, lepădând tot ce au deosebit și astfel putem vedea dacă mai rămâne ceva prin care se aseamănă, prin care sânt de același fel.

Această metodă logică de a dovedi, o numiți d-voastră netrebuincioasă, faceți morală lui Marx de ce pune dovezi în loc să zică ce are de zis, așa fără nici o dovadă. Foarte caracteristic pentru studiul d-voastră, d-le Missir.

D-voastră în locul lui Marx ați zice așa: „Punând în față două lucruri cari se schimbă (calul și masa, vedem că le schimbăm) și că au ceva comun și nimeni nu stă la îndoială că (cel ceva e munca omenească”, și — s'a mântuit. Nu numai că așa ați face, dar chiar așa și faceți în tot studiul d-voastre.

Punând o teză ce voiți a dovedi, d-voastră, în loc de dovezi, spuneți: „nimeni nu stă la îndoială”. Și nu vă mulțumiți că întrebunțați singur această metodă fără seamăn, dar faceți o crimă lui Marx, pentru că nu face și el tot așa. Ne mai auzit, d-le Missir!

Altă citație din Marx: „Bunurile economice ca valori de întrebuințare se deosebesc prin însușirile lor, ca valori de schimb prin cantitate, prin urmare nu cuprind nici un pic de valoare de întrebuințare”.

După d-voastră însemnează că „dacă reducem

lucrul la extrem, că fiecare atom al unui obiect, trebuind să aibă porțiunea lui de cantitate și calitate, n'are pe una, când are pe cealaltă și vice-versa!" Ba ați pus și semn de înțirare!

Marx zice că, dacă un obiect va fi privit numai ca valoare de schimb, numai din punctul de vedere al muncii, atunci privit astfel nu va mai cuprinde însușiri fizice, chimice, etc., cari fac dintr'însul valoare de întrebuințare.

Acest lucru așa de simplu vă pare o absurditate! Să vă fie de bine.

După aceasta faceți câteva glume asupra metodei lui Marx, îl oțjocoriți, pentru că face abstracție de forma muncii, ca să afle ce au obiectele de comun. V'am mai văzut făcând asemenea vitejii. Aici vom adăoga numai că această abstracție de formele muncii, este de mare însemnătate, pentru că ea a făcut cu putință să se înlăture greșelile lui Ricardo. Veți vedea când vom arăta popular teoria lui Ricardo și a lui Marx.

În sfârșit ne spuneți: „De această dată avem însă și avantajul de a afla că produsele în calitatea lor abstractă de *muncă omenească* cristalizată sânt în fine *valori*”.

În adevăr ați avut avantajul de a afla aceasta, dar ați avut marele desavantaj de a nu înțelege. Indată vă veți încredința.

După ce mai faceți câteva ironii asupra lui Marx (vai de dânsele) și după ce adăogiți câteva observații curat scolastice, ajungeți la încheerea că oricum ar fi deosebirea între valoarea

de întrebuințare și între cea de schimb și scoaterea acesteia din urmă din muncă, e falsă.

Aici ne așteptăm în sfârșit la critica valorii și prin urmare a școlii engleze și a lui Marx.

Și în adevăr s'ar părea că aveți de gând să faceți analiza teoriei valorii protivnicilor și să puneți în loc pe a d-voastră.

Nimic mai simplu și mai firesc, ziceți d-voastră, decât a crede că valoarea este numai o formă a muncii omenești. Aurul și diamantul stau gata de atâta vreme să dea sprijin acestei teorii.

Aici s'ar fi așteptat oricine să începeți a aduce dovezile d-voastre, în loc de acestea însă ne trezim cu o nouă meșteșugire din Marx.

„Un lucru poate fi *valoare* de întrebuințare fără a fi *valoare*, ceea ce se întâmplă atunci când utilitatea sa pentru viața noastră nu se produce prin muncă. Astfel aerul, pământul virgin etc.

„Lectorul va primi deci și ideia unei *valori nevalori*”; acuma, zicem noi, începeți a fi ne-suferit prin nepriceperea ori reaua d-voastră credință.

Marx arată că unde zice „valoare” trebuie înțeles valoare de schimb, prin urmare Marx zice că poate să fie o valoare de întrebuințare fără să fie și de schimb și anume când în valoarea de întrebuințare nu se cuprinde muncă omenească. Aerul, apa mării, sânt valori de întrebuințare, dar nu sânt valori de schimb.

D-voastră vă folosiți de faptul că publicul, neștiind că Marx a spus mai dinainte cum trebuie să se înțeleagă cuvântul „valoare”, se miră, de bună seamă, că valoarea de întrebuințare nu-i valoare, adică o *valoare nevaloare*, cum insinuați d-voastră. Ce nume trebuie să fie dat unei asemenea critici?

Dar mirarea noastră a fost fără de margini, când v'am văzut aducând falsificarea pomenită ca dovadă că teoria valorii, din Marx, este falsă și că toată munca-i dialectică a fost în zadar. Ca să judece oricine buna credință ce aveți, cităm toată bucata:

„Lectorul va primi deci și ideia unei *valori ne-valori*, dar nu trebuie să treacă cu vederea, că după cele ce ne spune Marx în rândurile de mai sus, principiul identității în muncă a contrarietăților înjghebate de dânsul rămâne pă-răsit, deoarece el singur ne spune că sunt utili-tăți și valori de întrebuințare, ce nu-s produse de munca omenească. Toată truda de a îmbrăca materialul valorii economice în erudiție dia-lectică, a fost deci în deșert, și nu ne rămâne decât a vedea, dacă așa numita descoperire poate pretinde, de altmintrelea, un loc de știință economică”.

Dar în numele tuturor sfinților ce voiți să combateți d-voastră? Câteva rânduri mai sus ați spus că voiți să combateți deosebirea aces-tor valori, adică a valorii de întrebuințare și a celei de schimb și scoaterea valorii de schimb

din munca omenească. Acuma când Marx vă spune că între valoarea de întrebuințare și între cea de schimb este așa de mare deosebire în cât un lucru poate să aibă valoarea de întrebuințare fără de a avea și valoare de schimb, când vă spune adică încă odată tocmai ceea ce voți să combateți, d-voastră ziceți: „vedeți, deci, principiul unității e lăsat la o parte și toată munca a fost zadarnică...” Doamne sfinte! Care unitate? Marx vă pune în vedere deosebirea între valoarea de întrebuințare și între cea de schimb și dv. luați ca dovadă pentru dv. tocmai ceea ce eră să combateți!

Faceți întocmai ca cel care ar crede că dovedește că sânt foarte proști și foarte greșiți cei ce sânt convinși că pământul se mișcă, aducând bucăți din vre-o scriere care apără ideile lui Galileu și strigând plin de mulțumire: „vedeți a părăsit principiul nemișcării pământului, prin urmare toată truda dialectică a fost în zadar!” Ce nume merită asemenea critică?

După această ispravă urmați bătându-vă joc de Marx: „Dacă fenomenele reale ar fi cârmuite numai de rațiunea noastră abstractă, atunci... atunci.... dă, poate ar avea Marx dreptate”, dar dv. vă trebuie „ceva ca să găsim legile adevăratei dezvoltări reale și acel ceva nu-și așa de simplu...”

Pentru a găsi așa ceva dați un exemplu care este un *capo d'operă* în felul său, și-l reproducem în întregime pentru ca urmașii să știe ce profesori am avut la Universitate:

„Exemplele invocate în textul reprodus mai sus ne fac să ne punem întrebarea de unde iese valoarea în bunurile naturii, care au utilitate, însă cu deosebire de aer, etc., nu le putem avea gratis, ci numai în schimbul unui echivalent de valoare? Dacă utilitatea este creată fără fapta omului, atunci munca omenească a fost în stare cel mult să mărească și să adauge calitățile acestor bunuri. Așa, de exemplu, în prețul care se plătește pentru o găină, excluzând porțiunea care naște prin concurență între consumatori, o parte din rest reprezintă de sigur munca întrebuintată de cel ce i-a dat îngrijirea pentru a ne-o procura. Dar nu poate nimeni sta la îndoială că, din utilitatea care o are acest bun, natura procură partea cea mai însemnată, că prin urmare porțiunea de echivalent pentru muncă este cea mai mică, și că acest element produce cea mai mică parte din valoarea economică a unei găini. Dar restul valorii sale economice de unde intervine? Iată ceea ce teoria ce și-a apropiat Marx nu ne poate lămurii. O teorie a valorii însă trebuie să se poată întinde, să explice proveniența și cauzele tuturor categoriilor de valori, care există în realitate, independent dacă natura și cauzele unor asemenea valori pot sau nu să fie justificate din punctul de vedere al dreptății sociale”.

Încă odată, d-le Missir, ce combateți d-voastră? Teoria valorii alui Ricardo, și a lui Marx? Bine, dar această teorie deosebește valoarea de

întrebuințare și de schimb. Esența valorii de întrebuințare e folosul; a valorii de schimb, munca.

Această teorie susține că bunurile firești, ca aerul, de pildă, nu intră ca parte constituitoare în valoarea de schimb, că bunurile firești n'au nici un pic de valoare de schimb, fiindcă n'au nici un pic de muncă omenească, deși au valoare de întrebuințare nemăsurat de mare. Dv. voiți să combateți aceste idei. Să ascultăm!

„Exemplele invocate fac să ne punem întrebarea de unde iese valoarea în bunurile firești cari au utilitate fără însă a le putea avea gratis, adică pentru care trebuie să dăm în schimb altă valoare”.

Dv. combateți teoria care pretinde că bunurile firești n'au nici un singur pic de valoare de schimb și pentru aceasta vă puneți întrebarea de unde au bunurile firești valoare de schimb.

Dacă veți dovedi că natura intră ca factor constitutor de valoare de schimb, atunci ați învins și pe Ricardo și toată școala engleză cu Marx cu totul.

După întrebarea ce v'ați pus, luați un exemplu bătător la ochi, un exemplu care vă va face nemuritor și prin care vă închipuiți că veți putea dovedi că natura produce valoare de schimb.

Acest exemplu este o simplă părere, curat o găină și nimic mai mult.

„In prețul ce se plătește pentru găină, lăsând la o parte ceea ce s'a produs prin concurență, o parte (unde ați arătat că numai o parte, unde-s

dovezile? Dar ce mai trebuie dovezi? nu-i deajuns dacă ziceți dv. că „nimeni nu stă la îndoială”? se plătește pentru munca întrebuintată în creșterea găinii, dar restul valorii (care rest, d-le Missir?) ei economice de unde-i? (Bravo! Aici i-ai îmfundat). Nimeni nu stă la îndoială că natura produce partea cea mai însemnată, că prin urmare porțiunea de echivalent pentru munca omenească e cea mai mică”.

Mai pre sus de orice laudă, d-le Missir!

Câte cuvinte atâtea greșeli, de nu și mai multe. Ar fi bine să vă luați ca deviză: „Nimeni nu stă la îndoială”.

Ce fel de metod logic întrebuițați? Trebuie să dovediți că în prețul găinii se plătesc și factorii naturali, pentru aceasta ați scris articolul și ea să dovediți spuneți numai: „nimeni nu stă la îndoială!”

Mulți tovarăși veți găsi la absurditățile dv. economice, dar în privința logicei sânteți unic în felul dv.

Dv. spuneți că nimeni nu stă la îndoială, că în prețul găinii se plătesc și factorii naturali pe când toată școala engleză din trecut și de acum neagă asemenea ideie. Acest exemplu ajunge pentru a dovedi cât sânteți de dilettante (ca să nu zicem mai mult) în economia politică.

În orice compendiu de economie politică, după școala engleză, veți afla următoarele cunoștinți:

Omul cu munca lui, nu e în stare să producă nimic din nou. Toată activitatea omului se mărginește la a combina materia, la a-i da altă formă în timp și în spațiu.

În această schimbare a materiei făcută pentru scopurile lui, îl ajută puterile naturii, — legile neschimbate ale universului. Omul nu poate face nimic fără a fi ajutat de puterile naturale, el numai pune așa fel lucrurile ca să poată puterile naturii lucra în folosul său.

A prețui aceste puteri este cu neputință, pentru că fiecare din ele cere nu numai existența noastră dar chiar a planetei noastre. Factorii naturali nu pot fi prețuiți, atât de mare este lucrarea lor față de munca omenească și afară de acestea s'a primit ca firesc lucru că la lucrarea acestor factori, fără să se amestece muncă omenească, au drept toți oamenii deopotrivă. Chiar d. Ștefănescu a înțeles aceasta fără a-și încorda peste măsură mintea: „Ce valoare poate să aibă bunăoară vântul?”, zice d-sa.

Exemplul cu găina arată mai pre sus de orice îndoială superficialitatea dv. Văzând găina care a crescut din puiu fără ca în procesul fiziologic de creștere să ia parte de-a dreptul munca omenească, Dv. v'ați zis: „Iată exemplul potrivit” și dintr'o bucată ne declarați că în prețul acestei păsări se plătesc mai ales procesele fiziologice ale creșterii.

Nu numai în găină, d-le Missir, dar în orice lucru din natură se arată puterile naturale. Așa

de pildă în scaun, ori în haină, credeți dv. că se află alt raport între cantitatea de muncă făcută de puterile naturale și între aceea făcută de om, decât în găină? Rău v'ați înșela. Procesul fiziologic al creșterii copacului, din care s'a făcut scaunul, munca cheltuită de eterul în mișcare pentru a ținea părțile așa ca să fie lemnul solid, lucrarea razelor soarelui pentru a pricinui în frunze materialele din cari se hrănește copacul... întrec de multe mii de ori munca trebuitoare pentru a tăia copacul și a face scaune dintr'însul și totuși după dovezile aduse de Marx trebuie să admitem că în valoarea de schimb nu se ține seamă decât de munca omenească cheltuită atât cu creșterea găinii cât și cu facerea scaunului. Când plătim munca omenească cheltuită cu îngrijirea puilor, costul hranei, etc. nu rămâne nici un rest, d-le Missir, pentru procesele fiziologice. Când plătim un franc și cinci-zeci o găină, probabil că prețul este mai jos decât valoarea de schimb a găinii, nu plătim adesea nici munca omenească cheltuită de țărancă cu creșterea acestei păsări. Dv. însă se vede că v'ați închipuit că plătiți vre-o zece bani pentru munca țărâncii și 1 franc 40 pentru natură (?); căci ați zis „porțiunea de echivalent pentru munca omenească e cea mai mică”. Dacă ați fi crescut găini ați fi înțeles că 1 franc 50 nici nu plătește toată munca; un găinar nu făcea greșala pe care ați făcut-o. dv. în calitate de profesor de economie politică.

De ce n'ați luat ca exemplu găscă, poate că această pasăre deșteaptă, care a scăpat odinioară dela pieire pe strămoșii Romani închiși în Capitoliu, poate zic, scăpa și societatea burgheză amenințată de hidra revoluționară?

După ce înșirați toate aceste monstruoziități logice și economice, dv. strigați: „iată ce nu poate să ne explice teoria ce și-a apropiat Marx” (adică exemplul cu găina), și apoi învățați pe Marx că teoria valorii trebuie să explice proveniența și pricinile tuturor categoriilor de valoare; pentru că altmintrelea, ferească Dumnezeu, „ar fi ușor de dovedit că proprietatea găinilor este nedreaptă” (ce tot aveți cu găinile, d-le Missir?).

După ce arătați cum teoria valorii lui Ricardo înlătură unele greutăți, bunăoară în exemplul cu producătorul cel leneș și prost, rumpeți o bucățică din Marx care de astă dată trebuie să vă încununeze cu laurii învingătorilor. Iat-o:

„Diferite împrejurări determină puterea productivă a muncii; astfel sunt abilitatea mijlocie a lucrătorilor, gradul de dezvoltare a științei și a mijloacelor sale tehnice, combinarea mijloacelor de producțiune și dimensiunea și energia acesteia, și în fine *agenții naturali ai producțiunii*. Aceeași cantitate de muncă produce în timpuri favorabile o cantitate îndoită de grâu, decât în timpuri nefavorabile și procură mai multe metale din minele bogate, decât din cele sterpe”.

După ce scoateți această bucățică, declarați că aceste cuvinte ale lui Marx sânt cea mai convingătoare critică în contra teoriei lui: spuneți că nici nu v'ar veni a crede dacă nu vedeți cu ochii, căci (așa argumentați dv.) „cine recunoaște că ploaia, căldura, vântul... măresc sau micșorează rezultatul muncii și influențează *astfel asupra valorii productelor*, trebuie să recunoască, că puterea acestor elemente intră într'un mod oarecare alături de munca în cauzele cari produc valoarea în bunuri”.

D-le Missir, se vede că ați dat iscălitura undeva să nu înțelegeți nimic de tot, din câte zice protivnicii dv.

Dacă tipăreți toată bucata din Marx ați fi adus folos și d-voastră și mie și cititorului Domniei voastre: d-voastre, căci nu v'ați fi făcut de râs; mie, că mă scuteți de trudă—și cetitorului, pentru că ar fi aflat adevărul, cu câteva luni mai devreme.

Marx în bucata citată zice că sânt felurite împrejurări cari influențează asupra productivității muncii și între aceste împrejurări numără factorii naturali.

În timpuri bune se scot de două ori pe atâtea sfecele din lanuri semănate și îngrijite tot ca și în anii din urmă; deci factorii naturali au făcut pe fabricanți să aibă de două ori cât altă dată *valoare de întrebuițare* nu valoare de schimb.

Căci presupunând, cum se și întâmplă, că anul a fost bun pentru sfecele atunci se vor fi

produs pretutindenea tot așa de bine, și valoarea lor de schimb precum și prețul vor scădea.

Intr'un an s'a întrupat munca omenească în o câtime oarecare de sfece și în anul cel bun în o câtime îndoită și valoarea de schimb a căzut așa în cât câtimea cea îndoită de sfece are aceeași valoare de schimb ca și cea din anii răi. Dacă se întâmplă să se facă numai într'un loc sfece multe, se înțelege că acel ce le are câștigă, luând *preț* mai mare decât în alți ani. Am zis *preț*, d-le Missir, căci cum ați fi putut afla din Marx, și cum poate admiteți și d-voastră, prețul nu se confundă cu valoarea de schimb și nici valoarea de întrebuințare cu cea de schimb. Această amestecare de lucruri deosebite a încălțit pe mulți economiști însemnați și dv., d-le Missir, nu trebuie să vă mirați dacă ați pățit-o și dv.

Că creșterea productivității muncii n'are a face cu creșterea valorii de schimb se vede ușor din fabrici: dacă un cot de pânză costă acuma în jumătate atâta muncă omenească cât costa pe când se țesea cu stativale — și valoarea de schimb a scăzut în proporție. Dacă s'ar întâmpla să se apuce de acum înainte să ploaie din cer cu pâne în fiecare zi (cum plouă în Arabia cu mană) ori cu găini (fiindcă țineți atâta la aceste zburătoare) fiți încredințat, d-le Missir, că productivitatea muncii (de vreme ce n'am avea decât să strângem darurile căzute

din cer) n'ar face să aibă pânea (ori găinile) valoare de schimb mai mare decât acum.

Ați înțeles oare măcar acum, că poate cineva recunoaște că ploaia, căldura, vântul... măresc și micșorează productivitatea (și cine n'ar recunoaște asemenea lucruri elementare ar fi bun de trimes la Golia) fără să fie împedicat de a nega cu desăvârșire „că puterea acestor elemente intră în valoare de schimb”?

Nu mai mergem cu descurcatul înainte; ar începe să fie prea plicticos, căci ce-a încurcat d-le Missir nici zece nu pot descurcă și deaceia ținând seamă de suferințele cititorilor vom arăta aici istoria teoriei „valorii” susținută de Ricardo și de Marx, și apoi ne vom întoarce iar la d-le Missir.

II.

Înainte de a începe a arăta teoria „valorii, rentei, profitului, salariului...” după Ricardo, rugăm pe cititorii noștri să ne ierte că-i vom plictisi cu asemenea materii, dar singuri vor vedea, dacă nu vor fi știind și până acuza, cât de însemnat lucru este să înțelegem aceste chestii, pentru a putea pricepe frământările societății de astăzi. Cine înțelege aceste lucruri, înțelege cele mai însemnate chestii economice.

Cum că munca trebuie să fie măsurătoarea, regulătoarea și pricinuitoarea valorii de schimb, nu poate fi o descoperire a lui Ricardo. Trebuie să căutăm începutul teoriei în obiceiurile popoarelor primitive, la cari munca individuală aducea după sine proprietate individuală; iar cea comună, colectivă, — proprietate colectivă. Omului primitiv i-a fost ușor să înțeleagă că munca e esența, pentru că după muncă urmă și consumarea. Tesea o cămașă, să zicem, apoi o îmbracă: după muncă, — consumarea. Se înțelege că și schimbul se desvolta tot pe principiul

muncii. Despărțirea muncii a deosebit producerea de consumare, pentru că producătorul lucrează pentru alții și nu consumă singur roadele muncii sale, ci roadele muncii altuia. Stolerul face mese nu pentru întrebuințarea sa, ci pentru lucrătorul de pământ de pildă, care din partea lui face grâu și păpușoiu pentru stoler. Impărțirea muncii nu numai că depărtează pe producător de consumator, dar încă și dușmănie se iscă între dânșii. Stolerul va cere pe masă cât se poate mai mult; dacă-l costă o zi de lucru, va cere în schimb un product care costă două zile ori mai mult. Lucrătorul de pământ iarăși va căuta, dacă se poate numai atât cât se cuvine pentru o jumătate de zi. Având amândoi nevoie unul de altul, târgul se va sfârși că vor da o zi de lucru pe o zi de lucru. Se înțelege că se poate ca unul dintr'înșii, folosindu-se de nevoia mai mare a celuilalt, să capete mai mult decât i s'ar cuveni; dar economia politică nu se ocupă cu economia unui om privat ci cu economia națiunii întregi; concurența face să se schimbe câțimi de munci egale. Dacă stolerul ar căuta să înșele pe lucrătorul de pământ, acesta se va duce la alți stoleri, cari prin concurență vor sili și pe cel lacom să lase la prețul convenit, să fie cinstit.

Prin urmare munca este esența, măsura valorii de schimb; și tăria nevoilor celor ce schimbă, ori concurența scoate la iveală această lege. Deși se pare foarte ușor de înțeles, totuși s'au

găsit economiști francezi și germani, cari au susținut că nu munca, dar tăria relativă a nevoilor este măsura valorii de schimb. Adică iau drept valoare de schimb puterea care ajută la ieșirea-la-iveală, la arătarea acestei valori. Este tot atât de logic ca și cum ar lua cineva mijlocul social, care ajută la arătarea unui geniu drept geniul însuși, ori cași cum un astronom ar lua telescopul, care-l ajută să vadă un corp ceresc, drept steaua însăși. Deși absurdă, dar această părere domnește în școala franceză.

Economia politică s'a desvoltat într'o epocă, când interesele schimbului erau cele mai însemnate interese ale societății; se înțelege deci că valoarea de schimb, analiza mecanismului schimbului ...au fost cele mai însemnate chestii cari mișcau pe economiști.

Am zis că n'a găsit Ricardo adevărul că munca formează valoare de schimb; în adevăr mulți înainte de dânsul au fost de această idee, vom aminti aici pe unii din cei mai cunoscuți:

Foarte limpede arată această teorie a valorii un economist din veacul al XVII-lea, William Petty. „Dacă cineva, zice Petty, poate să scoată și să aducă din Peru o unție de aur în aceeași vreme câtă e trebuitoare pentru a produce un bushel de grâu, atunci cea dintâi va fi prețul firesc al celui de pe urmă. Dacă cineva va putea într'aceeași vreme, cu aceeași ușurință să scoată dintr'o mină mai bogată două unții de aur în

loc de una, atunci un bushel cu prețul de 10 va fi tot așa de ieftin ca înainte cu 5" *)

Petty prin urmare, în veacul al XVII-lea, înțelegea ceea ce nu puteți înțelege dv. acum, d-le Missir, adică faptul că munca e factorul principal al valorii de schimb și că natura nu întră ca element producător de valoare de schimb. „Scumpetea sau estinătatea firească a lucrurilor (zice Petty la pag. 76) atârnă dela câtimea de muncă cerută pentru producerea lucrurilor trebuitoare”. „Grâul este de două ori mai scump acolo unde două sute de oameni se cer pentru a produce aceeași câtime care aiurea poate fi produsă de o sută”.

Alt scriitor vestit din veacul al XVII-lea, Locke, **) care întemeia proprietatea pe muncă zice: „In adevăr numai munca face deosebirea de valoare între lucruri. Dacă vom prețui bine toate lucrurile ce consumăm și vom socoti cât se datorește muncii și cât naturii, vom găsi că 99 la 100 din valoare vin dela muncă numai”.

Cum vedeți, d-le Missir, și Locke amestecă încă natura, dar cel puțin înțelege atâta că trebuie să-i dea de 99 de ori mai mică însemnătate decât muncii omenești... Pe când d-voastră!

Mai încolo Locke zice: „In pâinea ce mâncăm

*) *A treatise on taxes and contributions No. 67.* Vezi *Siber* traducerea germană pag. 602—603. *Roscher, Zur Geschichte der englischen Volkswirtschaftslehre* 75.

**) *Locke. The Works, vol. II On civil government* (p. 174).

trebuie să fie socotită nu numai munca celui ce merge în urma plugului, dar și a celui care seceră, care macină, care a îngrijit de boi, care a făcut plugul, care a scos fierul din pământ, etc.”.

Alt autor cunoscut, Bois-Gilbert, în scrierea sa *Détail dela France* și *Factum dela France*, este tot de această idee deși părerile lui sânt arătate mai întunecos.

„Cea dintâi analiză conștiincioasă a valoarei de schimb a fost făcută de un om din lumea nouă, de Benjamin Franklin” *) zice Marx. „Voinđ el să afle altă măsură comună a valorii lucrurilor decât aurul, a ajuns la încheiere că acea măsură nu poate fi decât munca și că prin muncă se poate măsura și valoarea aurului ca și a oricărei mărfi”. „Să presupunem”, zice el, „că un om se îndeletnicește cu producerea grâului și altul în același timp cu scoaterea argintului. atunci la sfârșitul anului productul unuia va fi prețul firesc al celuilalt product și dacă unul din acești oameni a scos 20 de unții de argint, iar celălalt 20 de busheli de grâu, o unție de argint va fi prețul unui bushel de grâu. Dacă s’ar găsi însă mine mai bogate (băgați de seamă, d-le Missir, cât de bine înțelege Franklin că natura nu intră în producerea valorii de schimb) și un om muncind tot atâta poate scoate 40 de unții, pe când muncind la grâu face tot 20 de

*) Franklin B. The Works, ed. by I. Sparks. vol. II. Boston 1836 citat de Marx în „Zur Kritik” 33-34

busheli, 2 unții vor fi prețul unui bushel”.

Vedeți, d-le Missir? Valoarea a 20 unții de argint se exprimă în cazul dintâi în 20 de busheli de grâu; când însă, mulțumită minelor mai bogate, mulțumită naturii, s’au produs 40 de unții de argint, o câtime îndoită în același timp de muncă, prețul unui bushel este două unții, adică cele patruzeci de unții scoase acum au aceeași valoare cât cele 20 produse în alt an aiurea, pentru că s’a cheltuit tot atâta muncă pentru dânsule. Dacă din pricina sărăciei minelor s’ar produce în acelaș timp numai 10 unții și grâu tot cât înainte, s’ar vinde cu $\frac{1}{2}$ de unție bushelul de grâu: 10 unții ar avea aceeași valoare cât douăzeci înainte.

Mai apropiat de Smith și de Ricardo este Stewart. Acesta formulează aproape în întregime legea valorii lui Ricardo, și o sclințește numai la „profit” pe care îl scoate din preț, și nu din munca neplătită.

Din Fiziocrați, înainte-mergători ai teoriei lui Ricardo în teoria valorii putem numi pe *Kéné* și mai ales pe talentatul *Mercier de la Rivière* *). În scrierea sa „*L’ordre naturel des sociétés politiques*” zice: „Omul care are mai mult vin dar n’are pâine, intră în legătură cu altul care are prea multă pâine și prea puțin vin ori n’are

*) *Physiocrates*, édition Dair, vol. II pag. 146-147.

de loc; schimbă, și, pentru 50 de unități de valoare de pâine, dă 50 de unități de valoare de vin. Acest schimb nu mărește bogăția nici a unuia nici a altuia, fiindcă fiecare înainte de schimb avea tot atâta valoare cât și după schimb. Cu toate acestea schimbul a fost de folos pentru amândoi; fără acest schimb nici unul nu putea să consume tot cât a produs și ar fi trebuit să-și micșoreze producțiunea”.

Mercier de la Rivière înțelegea mai bine mecanismul schimbului, decât mulți economiști! El înțelegea că scopul schimbului este schimbarea de cantități egale de valoare de schimb, dar deosebite prin calitate. Dacă se schimbă o masă cu o haină, schimbarea nu se face pentru ca unul să primească o valoare de două zile pentru muncă de două, ci pentru că fiecare are nevoie de lucrul ce se află în stăpânirea celuilalt. Altă cauză a schimbului este împărțirea muncii.

Ca toate teoremele economice, nici aceasta, deși este foarte simplă, n'a putut să fie înțeleasă de mulți, nici chiar acuma. Astfel E. de Lavelaye în cartea sa din urmă *Le socialisme contemporain*, găsește împreună cu Condillac, că scopul schimbului este de a lua mai mult și a da mai puțin. „Dacă, zice Condillac*) și împreună cu dânsul Lavelaye,**) „dacă doi fac

*) Vezi: *Le commerce et le gouvernement*, pag. 57.

**) Câte odată Lavelaye spune cu totul altă decât Condillac, și în general cartea aceasta este plină de contraficeri.

schimb, pricina este că le vine la socoteală și tocmai din această pricină trebuie să tragem încheierea că fiecare dă mai puțin pe mai mult". Cu totul altă ceva ar trebui să scoatem, zice un economist de talent, și anume că fiecare dă un lucru care nu-i trebuie pe altul de aceeași valoare, dar de care are trebuință.

Dintre fiziocrați afară de *Kéné* și *Mercier*, poate fi socotit, între înainte-mergătorii lui Ricardo, Letrou.

Adam Smith este fără îndoială cel dintâi care a formulat în mod științific că munca e esența valorii și anume munca sub forma ei actuală adică împărțită. Dar nu se poate ține la această înălțime științifică, nu poate rămânea logic și deaceia prețuiește câte odată produsele de pe munca ce cuprind; alte dăți însă, de pe prețul muncii, lucru cu totul greșit.

Dacă o masă se lucrează în 10 ceasuri, atunci valorează 10 ceasuri de muncă și tot una este, dacă meseriașul a făcut-o singur ori dacă a pus să o facă un lucrător cu leafă — valoarea va fi aceeași. Dar lucrătorul primește dela stăpân, de pildă, un product care valorează numai 6 ceasuri de muncă și valoarea de 4 ceasuri rămâne ca folos, ori câștig pentru stăpân, ori întreprinzător. Valoarea celor 10 ceasuri este prețul muncii, prin urmare Adam Smith definind valoarea mesei când prin muncă, când prin prețul muncii, o definește când prin zece ceasuri, când prin 6.

„Adam Smith, zice Ricardo, care cu atâta exactitate a definit izvorul valorii, trebuia dacă voia să fie logic, să susție că produsele au valoare mai mică ori mai mare după cum s'a cheltuit cu producerea lor muncă puțină ori multă. Cu toate acestea Adam Smith a pus și altă măsură pentru valoare și zice că produsul va avea cu atâta mai multă valoare cu cât se va schimba mai mult. Câte odată privește ca măsură de valoare pâinea, câte odată munca, însă nu ceea ce se cheltuiește pentru producerea lucrului, ci aceea ce s'ar putea cumpăra cu lucrul în chestie în târg: pare-că ar fi tot una, ori pare-că dacă munca omului se va face de două ori mai roditoare va și primi numai de câțiva și el de două ori mai mult pe munca lui *)”.

Această lipsă de consecință, aceste expresiuni echivoce, au fost pricina, că mici elevi ai marelui învățător, de pildă școala franceză cu Say și Bastiat în cap, s'au folosit de dânsule și au vârit în economia politică o mulțime de vederi greșite, sprijinindu-se pe autoritatea marelui scoțian.

Ricardo dimpotrivă, cu o logică puternică, cu o consecvență rară, cu o limpezeală la care nici unul din elevii lui din școala burgheză n'a

---

*) Vezi The works of David Ricardo by I. R. M-e Culloch London John Murray, chap. 1, pag. 3. Asemenea vezi Ricardo în colecțiunea economiștilor de Guillaumin.

mai ajuns, a arătat că izvorul, măsura, regulatorul valorii de schimb este munca.

Cititorii doritori de a vedea luminându-se chestiile economice ne vor lua în nume de bine dacă vom arăta aici pe scurt teoria valorii și a rentei după Ricardo. Este cu atâtă (mai de trebuință asemenea expunere, cu cât tot ce s'a scris la noi în țară începând dela I. Strat și sfârșind prin d-nii Missir și Ștefănescu, n'a fost alta decât expunerea vitejiilor lui Bastiat, Dumoyer, Baudrillard și C-nia *).

Ricardo începe scrierea sa prin statornicirea deosebirii între valoarea de întrebuințare și valoarea de schimb. Pot să fie lucruri cari să aibă cea mai mare valoare de întrebuințare fără să aibă și valoare de schimb; valorile de schimb însă nu pot să nu fie însă și folositoare. Folosul ce aduce un lucru nu face dintr'însul valoare de schimb, căci atunci și soarele ar avea asemenea valoare. ba încă mare, căci ne este de cel mai mare folos.

Lucrurile cari ne sânt folositoare își trag valoarea de schimb din două izvoare: din raritate și din muncă. Sânt unele lucruri a căror valoare se statornicește numai de pe raritate; nici o muncă omenească n'ar putea să le facă mai numeroase și acestea au un preț monopol, care atârnă dela tăria dorinții de a le avea la

---

*) Se vede că C. Missir a cetit și pe Henri Georg, *Progress and Poverty*, de împrumută dela această pilda cu găina.

cei ce le cumpără, adică numai de legea *ofertei* și a *cererii*. Așa sânt tablourile unor pictori mari, așa sânt cărțile vechi, etc... Dar aceste lucruri luate la un loc sânt foarte puține și neînsemnate față cu lucrurile produse prin munca și capitalul întrebuintat la producerea lor. Ricardo în toată cartea sa vorbește numai despre aceste din urmă și are deplină dreptate, nu numai pentru că acelea sânt numai o parte neînsemnată din bogăție, dar și pentru că acelea nu pot să intre în legile economice.

Valoarea de schimb a lucrurilor este hotărâtă prin cheltuielile de producere ori prin cantitatea de muncă cerută pentru a le face. Astfel în valoarea de schimb a unei haine trebuie socotită nu numai munca croitorului, dar și munca agricultorului care a semănat cânepa, munca fierarului care a lucrat fierul plugului pentru agricultor, munca minerilor cari au scos fierul din pământ și l'au lucrat până ce i-au dat forma sub care se află în negoț, munca țesătorului care a țesut pânza, a acelor cari au transportat haina, etc... Toate aceste cantități alcătuiesc la un loc valoarea de schimb a hainei. Prin urmare, după Ricardo, valoarea de schimb, dacă ni se îngăduie a ne exprima astfel, se desface în cantități de muncă și acestea în cantități de timp (cât au durat) — ani, zile, ceasuri.

Putem scoate următoarea încheiere din cele spuse: cu cât un lucru cuprinde mai multă muncă cu atâta are și mai mare valoare de

schimb și două lucruri cari vor cuprinde aceeași câtime de muncă, se vor schimba între sine.

Care este însă puterea care le compară, care face să iasă la iveală acea muncă ascunsă în lucruri, care face ca două lucruri să se schimbe când au în sine câtimfi de o potrivă de muncă?

Puterea aceasta este *cererea și oferta*, *tăria relativă a trebuințelor*, *concurența*. Când un produs se aduce la târg, se poate să fie schimbat pe muncă mai multă sau mai puțină decât cuprinde. Dacă, de pildă, fabricantul de mese aduce masa în târg, se înțelege că va cere pe dânsa mai multă muncă decât s'a cheltuit; de pildă va cere un produs făcut într'o zi și jumătate dacă masa îl costă o zi de lucru. Dacă vor fi mulți cumpărători și mese puține, atunci se poate să ia fabricantul mai mult decât cheltuielile lui de producție. Iar dacă din potrivă vor fi de vânzare o mulțime de mese și cumpărători puțini, va fi silit fabricantul să dea o masă care costă o zi de muncă pe argint sau pe altceva, care costă numai $\frac{3}{4}$ de zi.

Cum se vede deci, prețul atârnă de la ofertă și de la cerere (adică de la raportul între numărul celor ce voiesc să cumpere și între al celor ce vor să vândă), și poate să fie uneori mai mare, alteori mai mic decât valoarea de schimb a lucrului.

Am zis „uneori”, căci concurența aduce prețurile la cheltuielile de producție. În adevăr, dacă fabricantul de mese va lua, din pricina cererii prea mari, pe o masă în valoare de o zi de muncă, o pălărie în valoare de o zi și jumătate, lucrătorii vor începe a fugi dela pălărie și și vor căuta de lucru în alte meșteșuguri, chiar și în fabricarea meselor și astfel se va împuțina numărul pălăriilor și va crește al meselor, iar acestea se vor schimba pe o zi de muncă, ori chiar, dacă se vor fi înmulțit prea tare, și pe mai puțin. Așa dar, prin fuga capitalului și a lucrătorilor dela industriile ce produc mai mult decât se cere la cele ce produc mai puțin, tinde să se statornicească echilibrul în sens amb, așa ca să se dea în schimb câtimii egale de muncă omenească.

Așa dar concurența ajută la arătarea principiului valorii, dar nu este pricinuitoarea valorii. Cu cât concurența va fi mai mare în târg cu atâta prețul va fi mai aproape de valoarea de schimb a lucrului.

În privirea lui Condillac și a tuturor superficialilor din școala franceză, Ricardo scoate profitul tot din muncă. „Dacă lucrurile s'ar schimba astfel încât să se dea cantități deopotrivă de mari de muncă, atunci — zic economiști tot așa de adânci ca și Condillac — n'ar fi schimb, de vreme ce n'ar fi de nici un folos vre-unei din părți”. Ricardo însă spune că schimbul se face

pentru că fiecare dă un lucru ce nu-i trebuie pe unul care-i trebuie. Stolerul schimbă masa pe haină, pentru că are nevoie de haină și nu de masă. Croitorul dimpotrivă dă haina de care n'are nevoie pe masa ce-i trebuie. Împărțirea muncii ne silește să facem lucruri cari nu ne trebuie nouă și în această împărțire și specializare a muncii este tot progresul economic al omenirii. Stolerul numai de aceea poate face mese mai multe și mai bune, pentru că se specializează numai în această breaslă; tot așa și croitorul. Deci împărțirea muncii pricinuieste schimbul. Să presupunem că stolerul și croitorul ar fi trăit înainte de împărțirea muncii; să presupunem că fiecareia pentru a face o haină ori o masă i-ar trebui o zi de lucru, prin urmare într-o lună putea să aibă fiecare 15 mese și 15 haine lucrând câte 30 de zile pe lună. Specializându-se, însă, adică făcându-se unul stoler și al-lul croitor, munca lor poate fi îndoit de roditoare, așa că stolerul poate face câte două mese pe zi, iar croitorul câte 2 haine și schimbând fiecare va avea câte 30 de haine și câte 30 de mese, deci mai mult decât dacă ar fi lucrat fiecare și mese și haine. Iată deci că oamenii se folosesc prin schimb fără să ia lucru de o zi și jumătate, în loc de unul de o zi numai, cum își închipuia Condillac, și chiar Lavelaye. Acești învățați socoteau că, numai dacă se schimbă lu-

cruri cari costă, de pildă, 15 zile pe lucruri cari costă mai mult, poate ieși un folos pentru unul (căci nu ne închipuim că vor fi zicând cum că schimbând fiecare înșală pe celălalt), și chiar așa își explică ei profitul; în cazul de sus valoarea celor 5 zile ar fi fost profitul unuia dintre schimbători. După Ricardo e cu totul altfel. Fabricantul vinde o masă pentru o bucată de aur egală cu un napoleon. Cheltuelile de producere ale mesei vor fi de o potrivă cu ale producerii napoleonului *)

De unde iese deci câștigul fabricantului, fără de care acesta nu-și va pune capitalul în producțiune? De unde vine dară câștigul lui și al tuturor capitaliștilor, dacă, cum am văzut, legea cererii și a ofertei, concurența îi va sili să schimbe câtimii egale de muncă, să schimbe lucrurile după valoarea lor de schimb? Iată de unde.

E adevărat că fabricantul de mese, dă o masă în valoare de o zi de lucru, pe o bucată de aur care are aceeași valoare; dar o parte din acest aur intră în buzunarul lucrătorilor sub nume de salariu pentru muncă, o parte însă (vom vedea pe urmă ce parte) rămâne, în mâ-

---

*) Dacă oferta și cererea nu s'ar echilibra și s'ar oferi mai puține mese decât se cer, așa că fabricantul de mese ar putea lua mai mult decât cheltuelile de producere, atunci capitalurile se vor grămădi la producerea meselor, oferta se va mări și prețul lor va scădea până la cheltuelile de producere.

nile capitalistului ca profit pentru capital. Dacă fabricantul de mese, le schimbă pe pălării cu pălărierul (deadreptul ori prin mijlocul banilor, pentru noi tot una vine acum) își dau valori egale de schimb unul altuia, *profitul nu-l au din schimb, ci din producere*. Când fabricantul vine în piață cu o masă a (cărei producere a costat o zi de lucru, profitul lui se cuprinde chiar în acea zi, pentru că lucrătorul n'a primit ca salariu valoarea zilei ci numai cât $\frac{3}{4}$, și un sfert a lucrat gratis pentru stăpân. Productul se împarte deci în două părți la cele două elemente ale producției*), între capital și muncă.

Partea luată de capital, se cheamă profit. A- aceeași concurență care aduce prețurile lucrurilor la *valoarea* lor, face ca profiturile capitaliștilor să fie deopotrivă. Dacă vom presupune că mijlocia profiturilor ce se capătă în industria meselor este 10% și în alta 15%, atunci capita-

---

*) Economia politică pune și un al treilea element de producție natura. Natura însă nu primește nimic, pentru ajutorul ce dă (cum se vede n'are nevoie de bani). Faptul acesta că natura, deși element al producției nu ia parte, trebuia, d-le Missir, să vă convingă că natura nu înură ca element în valoarea de schimb. De almintrelea, *toată fruda* de a pune natura ca element al valorii de schimb se face cu scopul următor. Sânt trei elemente de producție: natura, capitalul și munca; la împărțire iau parte însă numai 2 elemente așume: capitalul și munca; natura însă care-i un element mult mai însemnat neluând nimic trebuie să se însărcineze capitaliștii să încaseze partea naturii . . . Sărmanii! Ce abnegațiune!

flurile vor fugi dela industria meselor la aceasta, așteptându-se la profit mai mare; dar mesele înmulțindu-se în curând li va scădea prețul, și profitul va scădea la 10% și pentru fabricarea lor, și așa mai departe.

Dacă vom lua tot ce s'a produs într'un an de o națiune întreagă, vom numi *product național* totalitatea lucrurilor produse prin toate puterile productive ale societății. Productul național se va împărți în două părți (între capital și muncă,*) cari intră amândouă în producțiune). Mai este însă și un al treilea element care ia parte la împărțirea bogățiilor. Acest element se chiamă rentă.

Ce este renta?

În vorbirea obișnuită se numește rentă orice venit prin care un om poate trăi fără să muncească; deci în vorbirea de toate zilele nu se face deosebirea între profit și rentă; cu tot altfel este însă în economia politică. Când s'au așezat oamenii pe pământ făcându-se din nomazi agricultori, ei, se înțelege, au ales cele mai bune pământuri**); pe urmă creșterea populației i-a silit să înceapă a lucra pământuri din ce în ce mai proaste.

Să presupunem că într'o țară în care se află

---

*) Să nu uite cetitorii noștri că aici arătăm ideile lui Ricardo, cu care nune unim în toate. Vom arăta ideile noastre mai pe urmă când vom vorbi despre economia socială.

**) Mai amintim că-i vorba de ideile lui Ricardo.

o mulțime de feluri de pământ a căror rodnicie este foarte neegală (să numim aceste pământuri cu A, B, C, D, E, etc.), s'a așezat un popor. Poporul va începe a lucra pământul cel mai bun A. Dacă acest pământ va fi de ajuns pentru hrana poporului, atunci renta nici nu va fi. Prețul cerealelor, materiilor prime, va fi după câtă muncă se va cere pentru producerea lor. Dacă pe acest pământ va trebui muncă de o lună pentru a produce o chilă de grâu, și tot o lună pentru a produce o bucată de aur de trei napoleoni — atunci trei napoleoni va fi prețul unei chile de grâu.

Să presupunem acumă că, din pricina înmulțirii populației, nu ajung cerealele produse pe pământul A. Atunci populația va fi nevoită a lucra pământul B, care se presupune că e de două ori mai puțin roditor decât A. Pe acest pământ o chilă de grâu va putea fi produsă cu o muncă de 2 luni de zile, și prin urmare prețul ei va fi 6 napoleoni. Mai puțin de șase napoleoni nu va putea fi, de vreme ce se cere de două ori pe atâta muncă. Dacă ceilalți producători, de pildă cei de aur, de postav, etc., vor voi să plătească mai puțin, profitul agricultorilor ar fi mai mic decât al celorlalți și s'ar lăsa de producerea cerealelor. Se știe însă că în piață nu pot să fie două prețuri. Prin urmare producătorul de pe pământul A, nitamănișam, se trezește că grâul lui dela trei napoleoni chila se suie la șase. Acești trei napoleoni cari

s'au adăogat numai din pricina deosebirii între rodnicia pământului A comparat cu B, se numește rentă.

Dacă sporirea populației va silii națiunea să treacă la pământul C, a căruia rodnicie o presupunem de trei ori mai mică decât A, atunci o chilă de grâu va fi produsă în trei luni și va costa 9 napoleoni.

Prețul cerealelor este dară hotărât prin cel mai sărac pământ care intră în lucrare. Să presupunem acum, că dela un timp, se pun în lucrare trei feluri de pământ A, B, C. Dacă în condițiuni egale, adică cheltuind aceeași muncă și același capital*), C va rodi 100 chile grâu, B 150, și A 175, atunci pământurile A și B vor avea rentă: A de 75 de chile și B de 50 (adică deosebirea între rodnicia lor și a pământului celui mai prost din câte-s puse în lucrare). Dacă în lucrare va intra un pământ D, care produce numai 50 de chile, în aceleași condiții în cari A produce 175, atunci renta lui A va fi 125 (175-50).

---

*) In economia politică se deosebește strict renta de profit, chiar când e vorba de pământ. Astfel din prețul care plătește arendașul pentru moșie se scoate ceea ce se plătește pentru capitalul proprietarului, capital cheltuit în case, instrumente, îmbunătățiri și numai ceea ce rămâne se numește rentă. Dacă proprietarul pe moșia lui care-i dă arenda de 10.000 de franci a cheltuit 50.000 de franci pentru case, etc. și dacă procentul (taux du profit) este de 6%, atunci din 10.000 fr. arenda trebuie de scăzut 3000 dobânda capitalului de 50.000 fr, și renta este numai de 7000 fr.

Am văzut că cel mai sărac pământ care e în lucru, hotărăște prețul cerealelor. Prețul cerealelor, prin urmare, va fi cu atât mai mare cu cât va fi mai sărac pământul ce va trebui să lucreze nația; dar cu atât mai mare va fi renta, pentrucă cu atât mai mare va fi deosebirea între rodnicia pământurilor puse întâiu în lucrare și între a acestor din urmă. Când au fost în lucrare numai A și B, renta era de 25 de chile pentru A, când a intrat și C renta lui A a fost de 50; și în sfârșit când a intrat și D, renta lui A a ajuns la 125... Prin urmare renta e cu atât mai mare cu cât societatea e silită să lucreze pământuri mai sărace; renta, prin urmare, e cu atât mai mare, cu cât societatea e nevoită să cheltuiască pentru producerea materiilor prime, mai multă muncă; renta e mai mare, cu cât se scumpește viața mai mult și omul este nevoit să muncească mai din greu și să asude mai tare. Productul național, suma tuturor obiectelor produse într'un an, ori venitul net al națiunii se împarte dar în 3 părți; o parte se dă muncii, altă parte capitalului, și alta rentei; ori o parte muncitorilor, o parte capitaliștilor și o parte proprietarilor de pământ.

Să vedem acuma în ce relație stau între sine aceste părți, ale productului național.

Am văzut că renta crește cu cât munca trebuie pentru producerea cerealelor crește. Prin urmare renta crește în paguba celorlalte

două părți. Să vedem acum în ce relație stă profitul cu fondul muncii (adică acea parte care vine muncii).

Pentru a produce trebuie, după Ricardo, trei factori: unul care dă pământ, altul care dă capital, și altul care dă muncă. Am văzut că proprietarul de pământ își ia partea în formă de rentă. Cum și-o ia munca?

După Ricardo, munca e o marfă ca oricare alta. Muncitorul vine pe piață și vinde munca sa celui care are trebuință de dânsa, adică o vinde capitalului, cum vinde pălărierul pălăriile. Ca orice altă marfă, munca e o marfă care n'are preț monopolizat (valoarea rarității); din potrivă e o marfă care poate fi îndoită sau micșorată. Am văzut că valoarea de schimb a unor astfel de mărfuri e deopotrivă cu a cheltuielilor de producere, adică cu munca cerută pentru producerea lor. Când e vorba de muncă, asta înseamnă: valoarea de schimb a muncii e egală cu valoarea cantității de produse trebuitoare muncitorilor pentru traiu și înmulțirea neamului, fără a lăsa să se împuțineze numărul celor trebuitori. Asta e valoarea de schimb a muncii, care, ca orice marfă, e hotărâtă prin munca trebuitoare pentru producerea ei.

Am văzut că prețul mărfii, care se statornicește sub legea concurenței, sub legea ofertei și a cererii, poate să fie câte odată mai mare decât „valoarea” mărfii, și câte odată mai mic. Dacă cererea va fi mai mare, se va lua preț mai

mult decât valoarea mărfii, dar asta nu poate ținea mult timp, pentru că din pricina câștigului mai mare, capitalurile vor începe a curge la producerea acelei mărfi și prețul va trebui să cadă până la valoarea ei, adică până la cheltuielile de producere. Dacă prețul mărfii va fi mai mic decât valoarea ei, adică decât cheltuielile de producere, din pricina că oferta va întrecererea, capitalurile vor fugi dela producțiunea acestei mărfi, oferta va scădea și prețul mărfii va fi iarăși la valoarea naturală a mărfii.

Tot așa e și cu munca, — care e și ea o marfă. Când în piață e prea mare oferta de brațe, când cererea din potrivă e prea mică, atunci prețul muncii scade sub valoarea ei, adică sub cheltuielile ei de producere, lucrătorul va primi mai puțin decât are trebuință pentru rai și pentru susținerea neamului. Din această pricină (prin foame, prin moarte, prin însurători mai puține), numărul brațelor, numărul lucrătorilor va scădea până ce iar se va face echilibru între cerere și ofertă, și atunci munca se va vinde iarăși după valoarea ei, adică după cheltuielile de producție. Când însă pe piață se vor oferi mai puține brațe decât se cer, munca se va plăti mai sus decât valoarea ei, muncitorii vor primi mai mult decât le trebuie pentru a-și ține viața și neamul, de aceea se vor înmulți, și prin concurență între dânsii, prețul muncii va scădea iarăși la strictul necesar. Prin urmare prețul muncii, ca și al ori cărei alte mărfi nu va putea

să fie multă vreme, nici mai sus, nici mai jos, decât cheltuielile de producere și va cădea mereu la strictul necesar, pentru susținerea muncitorilor. Salariul nu va putea să fie multă vreme nici mai mare nici mai mic decât strictul necesar. Această lege a salariilor, formulată de Ricardo, se numi mai în urmă legea de fier a salariilor, și sub acest nume o vom întrebuiți și noi. Strictul necesar fiind ceva relativ se hotărăște prin obiceiurile, dezvoltarea morală, etc., a lucrătorilor, cari, având un minimum statornicit, nu vor să se înmulțească mai mult pentru a nu scădea, prin concurență între dânșii, și acest minimum. Aceasta e legea lui Ricardo.

Acum știm ce parte din productul național vor primi lucrătorii, anume atât cât e trebuitor pentru ținerea puterii lor de a munci, și pentru a familiei lor; iar restul va rămânea capitalului sub felurite forme de profit. Dacă din vre-o pricină salariul ar crește, partea capitalului se va micșora. Impotriva tuturor înainte-mergătorilor săi, Ricardo a arătat că, dacă salariile vor crește, capitaliștii nu vor putea să se despăgubească ridicând prețurile fabricatelor, cum se credea mai înainte. Asta se înțelege și *a priori*. Dacă productul național este, să presupunem X, partea trebuitoare pentru traiul lucrătorilor să o numim Y, atunci $X - Y = Z$, și Z va fi partea capitalului și renta. Se vede că, dacă Y crește, Z trebuie să fie mai mic; deci dacă salariul crește, trebuie să scadă partea ce vine rentei și capitalu-

lui. Însă fiindcă renta este hotărîtă, cum am văzut în urmă, pierderea va cădea numai asupra capitalului.*)

Cele trei părți în care se împarte produsul național sînt dușmane între dînsese, și una poate să se mărească numai cînd sufăr celelalte. Vom vedea mai pe urmă cum toată istoria omenirii sprijinește această încheiere.

Ricardo, deși a formulat antagonismul între rentă, profit și salariu, nu vorbi nimica despre acest antagonism. Pentru dînsul producțiunea în această formă din care urmează împărțirea în trei părți a produsului, pentru dînsul, zicem, această organizare economică este un lucru despre care nici nu mai încapă discuție. Dealtmîntrelea el nici nu vorbește despre aceasta, atît de mult este convins că această stare de lucruri (se înțelege în principiu, nu în amănunte) nu poate să fie supusă la vre-o critică.

Câte odată din vorbele lui poți să tragi încheierea că nu numai că este acum, dar că așa a fost și așa va să fie pe vecie. Dar nu numai că are aerul a zice asemenea lucru, ci chiar îl și zice în adevăr. Astfel în articolul său „despre proteguirea agriculturii”, ajunge la anahronismul că pescarul și vîntătorul, prețuind instrumentele lor de muncă, se uită în tablele de

---

*) Această teoremă a dezvoltat-o cu mare precizie numai Marx și cînd vom vorbi de Marx o vom dezvolta și noi mai pe larg.

anuități, cari se întrebuițau la bursa engleză la 1787.

Proprietari de pământ, capitaliști, muncitori, rentă, profit, salariu, iată organizarea economică, a cărei raționalitate, după Ricardo și școala lui, nu poate fi pusă la îndoială. Apoi, după dâșii, ar fi și de prisos asemenea discuție pentru că așa a fost, așa este și așa va fi. Deci economia politică trebuie să se ocupe cu fenomenele economice, cari ies din astfel de organizare economică. Analiza acestor fenomene a făcut-o Ricardo cu rară măiestrie și obiectivitate, adică nepărtinire*). Făcând parte însă din acea clasă ale cărei interese se concentrează în capital, clasa care trăiește din profit, într'un cuvânt fiind din clasa burghezilor, Ricardo are mare interes, mai ales pentru această clasă, ca toată școala engleză în general. Vom numi în articolele noastre, această școală economică *școală clasică, engleză* ori *școală economică burgheză* (luând în seamă origina și simpatiile exclusive ale acestei școli).

Din această școală a economiei clasice, al cărei reprezentant cel mai ilustru a fost Ricardo, s'au dezvoltat (în parte din ea, în parte în potriua ei)

---

*) Unul dintre contemporanii lui Ricardo, lord Brown, vorbind de această analiză, de această cercetare care merge până în fundul lucrurilor și trage cele mai logice urmări, a zis: „Mister Ricardo seemed as he has dropped from heaven“, adică: „Domnul Ricardo pare că a căzut din cer“.

două școli principale (fiecare cu mai multe sub-împărțiri), școala *economiei sociale* și școala *armonică* (după scrierea întemeietorului ei „*Economie harmonique*”, F. Bastiat) ori școala franceză (pentru că are cei mai mulți reprezentanți în Franța): școala economică socială dușmană economiei burgheze, și școala franceză cu totul prietenă.

Școala economiei sociale neagă temelia economiei burgheze, neagă că producția pe baza salariatului și a împărțirii produsului național în trei părți, în formă de rentă, profit și salariu, ar fi o formă veșnică. Ea neagă că această formă ar fi fost totdeauna și, mai mult încă, neagă că această formă va fi pentru totdeauna.

Organizația economică de acum, care de altminterlea putem s'o numim organizația burgheză (după însemnătatea ce au capitalul și capitaliștii burghezi)*) este după școala socială o formă economică venită după multe alte forme și care la rândul ei va trebui să piară, lăsând loc altei forme de organizare mai rațională decât cea de acum, după cum și asta de acum este mai rațională decât aceea ce există în timpul robiei.

Din acest punct de vedere, școala economiei

---

*) Vom dezvolta pe larg acest punct, mai pe urmă. Vorbind de Ricardo, de economia politică, avem în vedere Apusul, unde a trăit Ricardo și unde s'a dezvoltat economia politică. La noi burghezia încă nu joacă rol așa de însemnat.

sociale poate fi numită *evoluționistă*. Dar afară de acest punct de vedere științific, economia socială e în contra economiei burgheze și din punctul de vedere etic, moral, găsind că pieirea modului de producție burghez (întemeiat pe salariat și pe împărțirea produsului național în trei părți: rentă, profit, salariu), va fi pricinuită pe de o parte prin evoluția economică, iar pe de altă parte, va fi o urmare a unei imoralități mai dezvoltate.

Văzut este, deci, că între economia burgheză și între economia socială e o prăpastie fără fund. Economia socială nu poate să se ocupe numai de fenomenele economice ale organizațiunii sociale actuale (deși și acestea trebuie să fie o parte însemnată din cercetările ei), ci cu critica lor și a organizării economice actuale însăși. Afară de acestea, trebuie să arate drumul pe care organizația actuală are să treacă spre cea viitoare și, cel puțin în trăsături generale, acea organizație viitoare.

În capitolele următoare, vom arăta cum economia socială împlinește această sarcină colosală.

Școala economiștilor francezi, dimpotrivă, găsește că actuala organizație economică, că producția pe baza salariatului și împărțirea produsului național în trei părți, ar fi cel de pe urmă cuvânt al progresului, și trebuie numai lăsată deplină libertate puterilor economice existente, și

ele, prin jocul lor natural, vor face ca lumea asta să fie cea mai bună, și cea mai fericită din toate cele ce pot fi închipuite.

Cum văd cititorii noștri, această școală nu se deosebește în principiu, de cea engleză, și una și alta sânt burgheze „par excellence”.

Dar de aici urmează un lucru foarte ciudat. În vremea ce școala dușmană, economia socială, admite că analiza făcută de Ricardo fenomenelor economice, cari urmează din organizarea actuală, e logică, dreaptă și făcută cu mare măiestrie; școala prietenă, alcătuită, din școlarii marelui învățat englez, neagă cu îndărătnicie toate deducțiile fundamentale făcute de Ricardo. Fiecare din acești școlari, după ce fac câte o închinăciune înaintea „celebrului economist”, începe a spune la lucruri de cari s'ar încrucî sârmanul celebru economist, dacă ar mai trăi.

În vreme ce școala socială admite teoria rentei, deși cu unele modificări, și dându-i o formă cu totul științifică, cum a făcut Rodbertus; în vreme ce școala socială admite în principiu teoria valorii, formulată de Ricardo, făcând-o mai plauzibilă, și ducând-o la cele din urmă consecințe logice, cum a făcut un învățat și mai logic decât Ricardo, un cap și mai genial decât al genialului englez, vorbim de Karl Marx *);

---

*) Chiar aici ținem să facem o observație, că adică ce-ace a făcut pe socialiști să numească pe Karl Marx: Darwin și Newton al economiei sociale, nu e atâta analiza

În vreme ce școala socială admite legea salariului, a lui Ricardo, făcând numai toate deducerile logice și morale, cum a făcut Lasalle *), — școala burgheză, armonică, nu admite nici legea rentei, nici a valorii, nici legea de fier a salariului.

Presupuneți acum o școală darwinistă, care să nu admită schimbarea speciilor; o școală galileiană, care să nu admită că pământul se învârtește!

De unde vine oare această schimbare, de ro-
luri, de unde vine acest fapt așa de ciudat?

În capitolul viitor, vorbind de școala franceză armonică, și de școala socială vom lămurii con-
trazicerea.

---

valorii (deși și aceasta putea să facă cinste unui învățat de frunte), dar critica fenomenelor economice și mai ales introducerea principiului evoluționist în economia politică, introducerea metodei istorice, arătarea drumului pe care merge organizarea economică socială de astăzi și la ce trebuie să ajungă. Despre toate acestea, din reavoință, ori din neștiință, tac toți cei ce au scris despre Marx, cum e Lavelaye, Maurice Block, celebrul economist cu găina d. P. Missir și *tutti quanti*. Despre aceasta mai pe larg pe urmă.

*) Lasalle în aprinderea luptei a făcut câteva greșeli, pe acestea le vom arăta mai jos.

III.

Capitolul precedent l'am încheiat cu întrebarea: De unde vine acest fenomen ciudat, că școala economică burgheză respinge analiza burghezului Ricardo, iar școala socială o primește? Lucrul este însă foarte simplu. Când Ricardo a scris vestitul său tractat, dușmănia între clasa stăpânitoare burgheză, și între lucrători nu era așa de tare ca acum, și Ricardo lucră neînăruit de cele ce se petreceau în lumea lucrătorilor, lucră la analiza fenomenelor economice, cum ar fi lucrat un învățat la analiza unei pietre, cu toată nepărtinirea cerută de știință, și astfel a formulat teoria rentei, a valorii, a salariului și mai ales teoria că cele trei părți în cari se împarte productul național, sunt antagonice între dânsese. Au trecut însă douăzeci de ani, și lucrurile s'au cam schimbat. Desvoltarea burgheziei a dat din ce în ce mai tare pe față partea ei vătămătoare. Creșterea bogăției la o minoritate, și a sărăciei celei mai înfricoșate la mulțime, crizele periodice cari aruncă sute și mii de lucrători în uliță; domnia vișelului de aur în totul, și în toate; înlocuirea tuturor sentimente-

lor morale, prin unul singur, — prin sentimentul pentru câștig, au fost fapte care au arătat că starea de lucruri adusă de revoluția cea mare nu e tocmai așa de frumoasă, cum o visau revoluționarii cei mari: Danton, Marat, etc... În Iunie 1848 proletariatul, cu mână armată a arătat că nu mai vrea să sufere această stare de lucruri, și în același timp o falangă de scriitori a început să arate că tot ce se petrece este o urmare neînălăturată a organizării sociale însăși, că chiar economiștii burgheji din școala engleză au arătat că cele trei părți din venitul național (renta, profitul, salariul) sunt antagonice și prin urmare și cele trei clase ce-și împart produsul național (proprietarii de pământ, capitaliștii, lucrătorii) nu pot să fie decât dușmane veșnice, că în sfârșit, dacă valoarea de schimb nu-i decât muncă omenească, ce mai caută cei ce nu muncesc și numai consumă?

Astfel, protivnicii burghezimei se sprijineau chiar pe analiza fenomenelor economice, făcută de învățați burgheji. Din asemenea stare nepriitoare a trebuit să iasă burghezia cu orice preț. Pe deoparte burghezimea se aruncă în brațele reacțiunii, se începe creșterea nemăsurată a militarismului; de alta economiștii burgheji primesc poruncă să nimicească sau cel puțin să mascheze urmările teoriilor lui Ricardo. Lupta împotriva științei, s'a început chiar din acea țară, în care burghezimea era mai amenințată. S'a văzut o priveliște desgustătoare, știința în

slujba vițelului de aur, zvârcolindu-se, cheltuind mulțime de spirit, pentru a nimici adevărul prin cuvinte seci. Economistul francez, care mai ales s'a deosebit în meseria aceasta cinstită, a fost F. Bastiat. Ținem a arăta cel puțin unele din vitejiile școalei franceze, mai întâi, pentru că vederile aceste școli domnesc și la noi; al doilea, pentru că dovezile ei se aduc ca arme strașnice împotriva socialismului.

În ce stă, după protivnicii burghezimei, nedreptatea rentei? În aceea că se folosesc de dânsa niște indivizi, deși renta este creată de colectivitate. Dacă avem trei feluri de pământ, A, B, C, din care A, în condiții egale, rodește 150 de chile de grâu, B,—125 și C,—100: atunci A va avea renta de 50; B, de 25. Dacă însă din pricina înmulțirii oamenilor, ori din pricina progresului industrial, va intra în lucru pământul D, care rodește 75 de chile, cu același capital și cu aceeași muncă cu care A dădea 150 și B 125, atunci A, în loc de 50 de chile, va avea rentă de 75, (deosebirea între 150-75). Din pricina înmulțirii omenirii, a progresului industriei*), proprietarii pământului A, pe lângă cele 50 de chile, vor mai primi 25, cari, cum am văzut, vor fi luate din productul național. Cu ce drept le iau proprietarii, unde-i logica? Pentru a

*) Cu cât se dezvoltă mai mult industria, producerea, fabricarea, cu atât trebuie mai multe materii prime, prin urmare cu atât mai mult pământ trebuie de pus în lucrare.

scăpa aparențele, școala lui Bastiat, întemeindu-se pe cercetările economistului american Carey, a început să nege partea istorică a teoriei lui Ricardo, adică: că omenirea a început să lucreze mai întâi pământurile cele mai bune și pe urmă a fost nevoită să se apuce de altele mai proaste. Din potrivă, zic ei, oamenii primitivi, fiind mai puțin culți, având unelte proaste puteau să lucreze numai pământuri de obicei puțin roditoare, și tocmai târziu mulțumită cooperăției, și uneltelor mai bune, s'au putut apuca de pământurile roditoare, ca mlăștinele, pădurile, etc... Această obiecție este într-o câțva adevărată, dar nu dă nici un răspuns criticilor rentei. Nu-i vorba de cari pământuri s'au lucrat întâi *), dar e de seamă de știut că, în condiții date, sunt pământuri de felurite grade de rodnicie, că înmulțirea omenirii va sili societatea să lucreze pământuri, cari, pentru starea de cultură a societății, vor fi mai proaste. Să presupunem că, mulțumită dezvoltării culturii, științei, unor născociri agronomice, s'a schimbat cu desăvârșire modul de a lucra pământul — astfel că pământurile, cari au fost mai bune, s'au făcut cele mai proaste, și din potrivă. Atunci în loc ca A, în condiții egale să producă 150, B 125, și C 100, va ajunge ca A să dea 150, B să dea 200, iar C 250. Acuma A nu va mai

---

*) Vorbim din punctul de vedere al criticei socialiste, din alte puncte de vedere are faptul însemnătate.

avea rentă, C însă va avea 100 și B 50. Deci pământurile s'au schimbat, renta însă cu toate nedreptățile ei a rămas. Dar nu se arată numai aicea părțile rentei, păgubitoare omenirii. Ricardo a spus de mult, că renta vine nu numai din pricina felurilor rodnicii ale pământului, dar și din pricina poziției pământului, din apropierea mai mare ori mai mică de piețe, de pildă. În timpul nostru, și *asta* are însemnătate. În adevăr, fie moșia A, cu renta de 1000 de galbeni. Mulțumită dezvoltării industriale a poporului, a început să se facă drumuri de fier, drumul trece pe lângă moșia A, și iată renta se ridică la 2000 de galbeni. Moșiile rămase de o parte, ori dau renta mai mică, ori se părăsesc cu desăvârșire. Iată ce logică este renta, și în cazul acesta!

Dezvoltarea orașelor ne arată mai ales toată absurditatea rentei. De unde vine creșterea orașelor? Dela dezvoltarea industriei naționale, dela dezvoltarea politică, etc. Prin urmare creșterea orașelor, după spusa burghezimei, este produsul progresului poporului întreg. D-l A. posedă o bucată de pământ, pe care are o casă; această bucată de pământ costă 1000 de galbeni. Din pricina creșterii orașului, prețul se ridică la 100.000 de galbeni *). De unde acești 99.000 de galbeni?

„Dar ce vă pasă, ne zic economiștii franceji, că s'a îmbogățit un concetățean al vostru, e o

*) Exemplul nostru nu-i de fel exagerat. În Paris, Londra o bucată de pământ în mijlocul orașului e o avere colosală.

întâmplare fericită, care nu lovește în nici un drept.... etc". (Vezi Baudrillart pag. 393, etc.).

Ei, d-lor economiști, dacă ați fi știut a face puțină socoteală, nu mai spuneți asemenea vorbe; ori poate știți socoteala, dar vă faceți că nu știți, cu atâta mai rău pentru d-voastră. Noi ne facem datoria și arătăm cititorilor noștri, cât de ipocrită e această raționare a școalei lui Bastiat.

Să luăm dară, exemplul nostru cu bucata de pământ care costă 1000 galbeni. Să presupunem că pe această bucată de pământ proprietarul Stan face o casă, care costă 10.000 galbeni. Dacă vom presupune că venitul imobilului e de 6%, atunci d. Stan va lua chirie de 660 franci (socotind 6% pentru 11.000 galbeni), 10.000 casa și 1000 locul.

Să luăm cazul când, mulțumită creșterii enorme a orașului, prețul bucății de pământ a ajuns la 100.000 galbeni.

Dacă și în cazul acesta venitul imobilelor e de 6%, chiria pentru aceeași casă va fi de 6600 galbeni (pentru 10.000 galbeni casa și 100.000 galbeni locul). Această „întâmplare fericită” face deci pe sărmanii chiriași să plătească de zece ori pe atâta chirie cât înainte. Din pricina acestei întâmplări fericite, chestia chiriilor a ajuns așa de grozavă, în cât chiar partida reacționară a Engliterii a dat anul acesta alarma, zicând că chestia chiriilor în Londra poate să

fie pricina unei revoluții *) Când vei vedea, cititorule, o familie întreagă stând în ploaie, în frig, cu copii mici, neștiind unde să meargă pentru a-și odihni capul, fiindcă au fost goniți de proprietarul casei, neputând plăti chiriile peste măsură de mari, să știi că pricina este acea „întâmplare fericită”, care nu atinge dreptul nimănui. **). Dacă renta pământurilor de sub case atinge atât de grav drepturile și interesele chiriașilor, apoi renta pământurilor de arat atinge într'un mod mai simțitor interesele societății întregi. Pentru a arăta aceasta, să luăm iar exemplul nostru, adică să presupunem că o societate oarecare are trei feluri de pământ: A, care rodește 150 chile, întrebuintând, de pildă, 10 lucrători și un capital de o mie galbeni; B, care dă 125 și C, care dă 100, pentru tot atâtia lucrători și capital, adică tot pentru 10 lucrători și 1000 galbeni. Dacă cheltuelile de producere ale celui mai sărac pământ C, ***) le vom socoti la 10.000 de franci, atunci prețul unei chile de grâu va fi de 100 de franci. Proprietarul pământului B, având aceleași cheltueli, va primi 12.500 franci, pentru 125 de chile, va avea deci 2.600 de franci rentă. Proprietarul pământului

*) Vezi discursurile conservatorului Lord Salisbury din anul acesta.

**) Vezi Baudrillard; de asemenea articolul d-lui Ștefănescu în „Telegraful” și Ioan Strat.

***) Adică susținerea a 10 lucrători, procent la capitalul de 1000 de galbeni și profitul antreprenorului.

A va primi 15.000 de franci, pentru 150 de chile, va avea deci 5.000 de franci rentă, — și prețul grâului va fi de 100 de franci chila, fiindcă în piață nu pot fi două prețuri.

Așa va fi prețul grâului sub regimul rentei, apropiate de indivizi. Să vedem acum ce ar fi, dacă societatea și-ar apropia renta, această „întâmplare fericită”. Cum ar fi atunci prețul grâului, judecând după cheltuelile de producere? Să vedem. Pământul C, cu cheltueală de 10.000 de franci—produce 100 de chile de grâu; pământul B, cu aceeași cheltueală, produce 150. Cu totul în această societate se produc 375 de chile, cari costă 30.000 de franci, și prețul chilei va fi 80 de franci și 80 de bani.

Sub regimul rentei apropiată de indivizi, prețul chilei este 100; în acea societate în care ar fi apropiată de societate, costă numai 80 franci 80 de bani.

Să presupunem acumă că, din pricina înmulțirii oamenilor ori din a dezvoltării industriei (care cere mai multe materii brute), societatea e silită să treacă la un pământ mai prost D, care în aceleași condiții, cu cheltueală de 10.000 franci, dă numai 50 de chile. Care va fi prețul grâului sub regimul de azi al rentei? Va fi 200 de franci chila. Fiindcă pe piață nu se pot lua două prețuri, tot grâul se va vinde cu câte 200 de franci.

Să presupunem acumă, că renta e apropiată de societate care va fi prețul grâului?

Societatea va avea:

Dela pământul D	50	de chile—	10000	fr.
« « C	100	« «	—10000	«
« « B	125	« «	—10000	«
« « A	150	« «	—10000	«

din toate pământurile: 425 de kile—40.000 franci.
Prin urmare o chilă, va costa 40.000: 425=94 franci, și ceva peste 35 de bani. Iată adevărul.

Se înțelege că pentru noi e tot una, de unde vine renta, din deosebirea între rodire ori din felul poziției.

În loc de exemplul nostru, cititorul poate pune următorul. Pământul A, să-l închipue lângă oraș; B, mai departe; C, și mai departe, iar D, nici chiar lângă drumul de fier și departe. Efectele rentei vor fi cu desăvârșire aceleași. Scumpetea cerealelor în toate țările civilizate, trebuie să fie atribuite rentei, în mare parte.

Cititorul acum, va vedea ce preț trebuie să pue pe afirmarea școalei franceze, că renta e o întâmplare fericită, că nu e un monopol, că nu lovește drepturile nimănui, etc.

Economistul nostru Ion Strat, a cărui carte nu-i decât o compilație credincioasă, după Harmonies économiques ale lui Bastiat, luând prea în serios pe acest „blagueur” de spirit, neagă cu totul renta. Adică nu este deosebire între fertilitatea pământurilor, nici între așezarea lor—și s'a mântuit. Ce atâta încurcătură? Trebuie să spunem însă drept, că nu toți școlarii lui Bastiat merg așa de departe; astfel, de pildă, Baudrillart,

după ce înșiră cai verzi pe pereți, că renta e o întâmplare fericită, că nu e monopol și nu lovește dreptul nimănui, că omenirea n'a ocupat pământurile roditoare, etc... zice: „nous ne nions pas tout à fait la rente”.

De altmintrelea trebuie să spunem că economiștii burghezi nu numai că n'au negat renta, dar mulți dintr'înșii, cum Garnier, John Stuart Mill, Spencer, școala economiștilor noi în Germania, ajung la încheierea că renta trebuie să fie apropiată de societate. În timpul din urmă două cărți, au făcut mai mare șgomot: „Progress and Poverty” a profesorului de economie politică H. Georges, și cartea vestitului învățat englez Wallace: „Alfred Russel Wallace. Landnationalisation, its necessity and its aims. London 1882”. Wallace e naturalistul care a ajuns înainte de Darwin să descopere selecțiunea naturală. Se înțelege dar întipărirea ce a făcut această carte. Dacă unul din cei mai vestiți naturaliști se lasă de specialitatea sa, îngrozindu-se de starea economică a societății, nu este aceasta un semn? Georges și Wallace, ajung amândoi la aceeași încheiere, că pricina sărăciei e renta, și fiecare propune, în modul său, regularea ei (prin răscumpărarea pământurilor dela proprietarii actuali).

Nu ne vom oprî pentru a analiza aicea amândouă operele însemnate. mai întâi că nu ne îngă-

due lungimea ce am hotărît pentru articol și apoi pentru că, cum va vedea cititorul în curând, apropierea rentei de către societate, nu-i încă de loc deslegarea chestiei sociale.

Cele spuse până aici ajung, credem noi, pentru a dovedi cât de puțin serioase sunt afirmațiunile școlii franceze.

De altmintrelea, școala lui Bastiat nu și-a arătat toată vitejia numai la teoria rentei. Renta atinge mai mult interesele proprietarilor fonciari, urmași ai feudalilor, dușmani de sânge ai burghezimei. De ce dar să se expue pentru interesele lor?

Altă chestie, a valorii, a capitalului, a profitului, atinge pe burghezie de aproape și tocmai aici și-a arătat și Bastiat vitejia.

Am vorbit despre urmările neplăcute ce putea să tragă proletariatul din definiția dată valorii de Ricardo.

Dacă valoarea (de schimb) nu-i altceva decât munca cuprinsă în lucru, dacă toate valorile sunt cantități de muncă, ce caută capitaliștii de consumă fără să producă? Dacă profitul, cum urmează din analiza lui Ricardo, e antagonic cu renta, cu salariul, atunci dușmănia între boerime, burghezime și lucrători e veșnică, și de neînlăturat în starea de astăzi a societății. *)

---

*) Ricardo a dat materialul pentru aceste încheieri, de scos le-a scos însă, cum vom vedea, alt om și mai genial decât Ricardo, Karl Marx.

Trebue prin urmare, de găsit cu orice preț altă definiție pentru valoare, în locul celei date de Ricardo și după înșirări de cai verzi pe pereți pe sute de pagini, muntele a născut un șoa-rece caraghios și strălucitul Bastiat a scos la lume marele termen de „servicii”.

În loc de valoare de schimb a scos: schimb de servicii.

Economistul nostru Ioan Strat (vezi pag. 238-239) zice despre această noutate: „Aceasta e adevăr ita natură a valorii, de care trebue să ne pătrundem bine, pentru că din neînțelegerea ei urmează cele mai multe și mai pernicioase erori (pag. 239)”!

În ce stă oare această teorie nouă, menită a ne scăpa de „cele mai pernicioase erori”?

Iat-o:

„Eu vă dau un lucru; prin aceasta vă scutesc de nevoia de a-l face, vă fac un serviciu, îmi dați în schimb alt lucru, care îmi trebue, prin urmare, mă scutiți de asemenea muncă, îmi faceți și mie un serviciu. Prin urmare, valoarea este un raport între două lucruri și constituie o transacțiune”. Și atâta-i tot. Dar în ce stă acest serviciu? va zice cititorul, nu tot în muncă?

Nu, vă spune Bastiat.

„Departé de a corespunde cu munca săvârșită la producere, serviciul mai degrabă corespunde cu munca ce s'a scutit celui ce primește serviciul. Aceasta e o lege universală care n'a fost luată în seamă de economiști”.

Așă dar „serviciul” este o sforțare, dar nu sforțarea celui ce face serviciul, ci acea de care scutește pe cel ce primește serviciul.

Înainte de a analiza această nouă născocire, vom citi o față din însemnata scriere polemică a lui Lassale, intitulată Bastiat — Schulze Delitzsch, în această scriere nu știi ce să admiri mai mult: tăria polemicei, ironia neîntrecută ori logica de fier.

Arătând teoria serviciului pe care Schulze a luat-o dela Bastiat, Lassale zice:

„Dar nici burta lui Falstaf nu a fost așă de umflată și de nesănătoasă ca această categorie a lui Bastiat, și e vreme, d-le Schulze, de a tăia această burtă, și de a îndepărta aceste sucuri nesănătoase cari otrăvesc economia politică, dela Bastiat încoace. „Serviciul” înainte de toate, nu-i o categorie economică, și deaceea noi, cu voia dv. și a d-lui Bastiat, vom face un serviciu acestui „serviciu” și-l vom da afară din economia politică, unde n'are ce căuta.

„Ce nu poate fi socotit ca serviciu, d-le Schulze?

„Când marinarul după multe luni de călătorie se întoarce în Hamburg, femeile cu purtare ușoară, îi fac un serviciu de netăgăduit. Un deputat care-și vinde votul la un ministru, face acestui ministru „serviciu” mare. Munci de bună seamă nu sunt acestea, dar, „serviciuri” da, și încă „serviciuri” cari s'ar plăti al dracului de

scump, dacă s'ar plăti, cum cereți, cu munca aceea de care s'a scutit cumpărătorul.

„Un clown care mă face să râd la circ, îmi face un serviciu, și chiar dacă ași socoti acest serviciu ca muncă, tot nu l'ași putea plăti cu „munca de care se scutește primitorul”, adică în cazul nostru cu silința ce trebuia să fac singur pentru a mă face să râd”.

Cititorul care voește să aibă analiza completă a acestei categorii economice a lui Bastiat, poate citi cartea lui Lassale, noi vom putea-o scurta în câte-va rânduri.

Mai înainte de toate, cum zice Lassale, „serviciul” nu e o categorie economică.

Mai pe urmă, e cu desăvârșire nelogic a măsura lucrurile prin munca scutită în loc de a le măsura cu cea săvârșită de producători. A le măsura cu munca nefăcută de „amatori”, cum zice Bastiat, înseamnă a întrebuița o măsură negativă, în loc de munca pozitivă a producătorului. Afară de acestea, după teoria serviciului, munca întrebuițată pentru producerea unui lucru, și munca de care se scutește „amatorul” ar trebui să fie egale, pe când tot progresul omenirii constă în aceasta că munca producătorului e mai mică decât cea de care scutește pe cumpărător.

Dau la ciobotar să-mi facă o pereche de ciubote; după Bastiat ar trebui să le plătesc cu munca de care sunt scutit. Dar eu deabea le-ași putea face într'o lună de zile, ba încă se poate

mici să le pot scoate în capăt. Apoi ce sume ar trebui de plătit pentru un ceasornic ceasornicarului care mă scutește de muncă de ani întregi?

Voiți să călătoriți, luați un bilet dela drumul de fier; închipuiți-vă cât v'ar costă biletul, dacă ați plăti munca de care vă scutește, adică aceea de a face un drum de fier?

Apoi tot progresul economic al omenirii pricinuit prin împărțirea muncii, stă în aceea că munca producătorului e din ce în ce mai mică în comparație cu aceea de care e scutit cumpărătorul, dacă ar voi să facă singur lucrul.

În starea primitivă a societății, când fiecare făcea toate treburile, își îndeștula toate nevoile, în adevăr se putea zice că munca făcută e deopotrivă cu cea scutită. Un țaran care e cizmar, dulgher, zidar, croitor, etc., schimbând o pereche de ciubote cu o haină făcută de altul, își scutește în adevăr munca de două zile ce i-ar fi trebuit lui pentru a o face. Dar, cu cât merge progresul, cu atâta deosebirea între aceste două câtimi de muncă, se face mai mare. „Dacă progresul — zice cu drept cuvânt Lassale — ar fi mers după Bastiat, atunci ar fi fost zugrumat în leagăn”.

Și asemenea caraghioslăc ne e recomandat ca o născocire, menită a regenera știința, „a mântui de cele mai multe și pernicioase erori din eco-

nomia politică”*) Și totodată această categorie nouă e menită a fi un argument victorios împotriva socialismului.

„Dar, va zice cititorul, ce are aface acest „serviciu” cu socialismul; la urma urmelor, mărfurile se măsoară tot prin muncă, fie produsă fie scutită, fie pozitivă, fie negativă. E greșală, dar prin ce poate această greșală să fie folosită de burghezime?”

Cititorul, care ne va face această observație, va arăta că nu cunoaște încă șiretlicurile și șuruburile școalei economiștilor burgheji. Mai întâi de toate s'a pus în economia politică un fundament fals; prin urmare toate încheierile scoase din analiza făcută de economia politică clasică, pier ori se încurcă, și tocmai a încurca este menirea principală a acestei școli.

Al doilea rezultat al teoriei serviciului este foarte mănos.

Am văzut ce urmări supărătoare pentru burghezime, se pot scoate din teoria că valoarea este munca, cuprinsă în lucru.

Dacă toate valorile sunt muncă, de ce să fie ale celor ce nu muncesc? Cu teoria serviciurilor, altă treabă. Toți oamenii fac fel de fel de servicii, și serviciul fiind ceva relativ se pierde toată realitatea și preciziunea relațiunilor omenești. Proprietarul dă o moșie în arendă: prin aceasta

---

*) Vezi Ioan Strat 231.

face un serviciu arendașului; arendașul, plătind arenda, face un serviciu proprietarului. Lucrătorul, lucrând 16 ceasuri pe zi, face un serviciu arendașului, iar arendașul plătind 30 de bani *) lucrătorului, îi face tot serviciu. Unde e lupta de clase? Unde e antagonismul între rentă, salariu și profit, antagonism care, sub formă istorică, s'a arătat ca luptă între feudali, burghezie și lucrători? Unde e legea crudă a salariilor (pe care de altmintrelea Bastiat o primește)? Unde e antagonismul între bogat și sărac, între proletar și capitalist?

Nimica din toate acestea. Ca prin farmec ne trezim într'o societate, cu totul deosebită de cea reală, plină de servicii reciproce, plină de armonie. (De aceea a și numit Bastiat scrierea sa: *Harmonies économiques*). Toate antagonismele de interese, toate luptele, corupțiunile, meschinăriile ce urmează de acolo: foame, vițiu, toate acestea sunt lucruri părăute, cari se arată așa numai unor oameni ce nu pot vedea lucrurile în fond. În fond însă toate interesele sunt armonice: oamenii, ca frați, își fac unul altuia servicii, și treaba s'a mântuit. Când o fată tânără își vinde trupul unui bătrân, pentru a-și scăpa părinții de foame, nu avem de considerat decât o reciprocitate de servicii. Fata face un serviciu bătrânului, bătrânul face un serviciu

---

*) V. documentele publicate în „Românul” cu ocazia legii tocmelelor agricole.

fetei, dându-i parale. Nu-i oare o armonie încântătoare de interese? Greu e de a înăbuși desgustul și mânia văzând ce încheieri scot urmașii lui Bastiat. *) Greu, dar să trecem mai departe, cititorule, căci multe avem de spus încă.

Astfel dar printr'un singur cuvânt, societatea burgheză a vrut să scape de toate supărările! Dar pentru a pune, în locul definiției lui Ricardo, alta, trebuie cel puțin un pretext, și l'au găsit. Cum d-l Missir, pentru a introduce natura în „valoare” a ales găina, așa și Bastiat, pentru a introduce serviciul în „valoare”, a ales diamantul. (Deosebirea lucrurilor atârână, se înțelege, de gusturi: unuia îi place găina, și altuia diamantul; cum s'ar zice: unuia îi place popa, altuia preoteasa). Cei ce nu pot să aibe la îndemână scrierile lui Bastiat, pot să găsească, cum am zis, raționamentele lui, la Ioan Strat. Un om, zice Bastiat, se plimbă și găsește un diamant, n'a cheltuit nici o muncă, și cu toate acestea, are în mână o valoare foarte mare... „Valoarea nu e așa dar hotărâtă în acest caz, nici de cum prin mărimea cheltuelilor de producțiune, ci numai prin dorința ce au unii oameni de a avea asemenea piatră scumpă” **). Exemplul cu diamantul este acel exemplu, purtător de biruință,

---

*) Se înțelege că se sfiesc de a lua astfel de exemple supărătoare, ei zic numai că toate interesele sunt armonice lăsate în voea lor. Scoateți singuri încheierea.

**) Vezi I. Strat pag. 238.

cu care Bastiat a vrut să nimicească teoria valorii—muncă, a lui Ricardo. Răspuns cu desăvârșire lămurit în chestia diamantului, ne va da numai teoria valorii din economia socială, teoria lui Marx; dar teoria lui Ricardo, cu toate că ne-complectă, ne dă un răspuns foarte lămurit.

Pentru a găsi diamante, se cere muncă foarte mare. Claus e apăsător să credă că diamantele, de obicei, nu se plătesc nici cât s'ar cuveni pentru munca cheltuită cu dânsule. În Brazilia se caută diamante cu robi; cheltuelile sunt așa de mari încât căutarea de diamante nu se socoate ca o treabă bună. Asta se înțelege dela sine, altminterlea neguțătorii europeni s'ar fi aruncat la asemenea treabă, și ar fi scoborât prețurile. Prețul diamantelor se statornicește deci prin munca ce trebuie la găsirea lor. Dacă un rob găsește într'o zi diamante de 1000 de franci, și apoi două luni de zile nu găsește nimica, lucrul nu se schimbă, trebuie să se socoată munca mijlocie cheltuită pentru găsitul diamantelor. *) Dacă plimbându-mă am găsit un diamant de 500 de galbeni, am găsit un lucru pentru a căruia scoatere, acolo unde se caută diamante, de pildă în Brazilia, ar trebui o muncă de doi ani unui rob, până să dea de dânsul. Cele spuse sunt atât de simple, și de adevărate, încât ori cine va primi că, dacă munca și capitalul între-

*) Muncă mijlocie este un termen al lui Marx.

buințat pentru găsirea diamantelor s'ar micșorà, atunci și valoarea lor s'ar micșorà, și dacă pentru aflarea unui kilogram de diamante ar trebui o zi, atunci și prețul acestui kilogram ar fi de o potrivă cu al unei zile de muncă. Dacă munca cheltuită pentru a face diamante din cărbuni, ar fi deopotrivă cu cea cerută pentru a face cărămidă din lut, diamantele ar fi tot atât de ef-tine cât și cărămidile. Prin urmare, valoarea dia-mantelor este în legătură cu munca trebuitoare pen'ru găsirea ori producerea lor. Dacă Bastiat ar sublinia faptul (cum face Ioan Strat, gre-șind împotriva profesorului său chiar), că dia-mantul n'a costat nimica pe cel ce l'a găsit, chiar dacă ar costă pe alteineva, care l'a pro-dus, atunci am fi în drept a presupune la Bastiat tot atâta pricepere științifică, cât la d-l Missir în pilda cu găina.

Dar de ce numai decăt, am întrebà noi, exem-plul cu diamantul? Despre ori-ce lucru s'ar puteà zice tot așa: merg pe uliță și găsesc o pălărie, pentru a cărei producere au trebuit cheltueli de 15 franci; o vând cu 15 franci, dar eu n'am cheltuit nici un minut cu producerea ei, prin urmare și de aicea s'ar puteà scoate frumoasa încheiere „că valoarea nu e determinată prin cheltuelile de producțiune, ci prin dorința oa-menilor de a aveà pălării”.

Apoi școala lui Ricardo niciodată n'a zis că valoarea lucrului se hotărește prin munca celui ce vinde, ci a celui ce a produs. Economia so-

cială însă a arătat că toată societatea burgheză se întemeiază pe faptul că cel ce vinde e altul decât cel ce produce; așa: cel ce vinde pânză vinde pânza produsă de lucrători; proprietarul — grâul produs de țărani, etc. Dar din aceasta nu urmează că e neadevărat că un cot de pânză care cuprinde o zi de lucru, se vinde pe o bucată de argint, care costă deasemenea o zi de lucru. E oare schimbat adevărul dacă la cheltuit munca Bran, și de vândut a vândut Stan? Toate aceste cugetări nu sunt așa de grele încât să nu fi putut veni în minte armoniștilor; de aceea zicem că nu scriu greșit numai din neștiință, ci și din rea voință, din interes de castă.

Credem că cititorii s'au luminat de ajuns în privința zvârcolirilor economiștilor burgheji, și despre ura împotriva profesorului lor, Ricardo.

Totuși ne simțim datori a mai spune câte-va cuvinte despre un economist cu mare nume, care nu face parte din școala susnumită, vorbim de Lavelaye. Emile de Lavelaye a scris o carte însemnată despre începutul proprietății primitive; încheerile la care a ajuns se aseamănă foarte mult cu ale socialiștilor. Socialiștii citau des cartea lui Lavelaye, dar Lavelaye e burghez, lucrează în jurnalul economiștilor franceji „L'Economiste”.

Voină, cum se vede, a se scuză de greșala făcută cu scrierea unei cărți însemnate, în care n'a fost stăpânit decât de iubirea adevărului, de nepărtinirea științifică, a scris altă carte: „Le

socialisme contemporain", cu scop de a combate socialismul. Aici s'a dovedit încă odată că, ori cât de învățat să fie un om, fie el nu numai un Lavelaye, dar chiar și un Spencer, ori un Darwin, când e stăpânit de interesele castei, în loc de nepărtinirea științifică, omul acesta va da la iveală îndărătnicie, și va scrie prostii. Altă dată vom vorbi de această carte; acum vom arăta numai dovezile aduse la Lavelaye împotriva teoriei valorii statornicite de Ricardo și Marx. Lavelaye zice că, odată primind teoria valorii lui Ricardo și Marx, toate urmările scoase de socialiști sunt adevărate, Marx te ține atunci într'un cerc de fier. Dar teoria valorii măsurate prin muncă nu e bună, și iată pentru ce, după d-sa. Să-l ascultăm.

Iată faptele cari dovedesc, zice Lavelaye, că valoarea nu e în proporțiune cu munca. Făcând vânătoare împușc o căprioară, dv. un epure. Sunt productul aceleași munci; vor avea oare aceeași valoare? Nu; căprioara vă hrănește cinci zile, epurele însă numai o zi. Valoarea uneia va fi de cinci ori mai mare decât a altuia. Butelca de vin „Chateau Lafite” costă 15 franci, vinul ordinar va fi numai 1 franc și cu toate acestea tot atâta muncă costă. Recolta strânsă pe un teren roditor are mai mare valoare decât cea de pe unul mai prost, deși a costat tot atâta muncă. *)”

---

*) Vezi „Le socialisme contemporain” pag. 39-40.

Cum vă place? Și aceste lucruri se tipăresc ca critică la teoria lui Marx la 1883. Eu împușc o căprioară, dv. un epure, dv. mâncați însă cinci zile și eu numai una, prin urmare aveți mai multă valoare de întrebuintare. Dar e vorba de valoare de schimb! O oae în munți costă 5 franci, și o cutioară de trufe tot 5; cu carnea de oae puteți trăi o săptămână, cu trufele nici o zi. Și ce iese de aici? Că valoarea lucrurilor nu stă în raport cu utilitatea lor, ci cu munca cheltuită pentru a le produce. Dacă aflarea unei cantități mici de trufe cere tot atâta muncă, cât și creșterea unui vițel, atunci valoarea lor de schimb va fi aceeași, așa dar exemplul întărește teoria lui Ricardo. Să presupunem însă că Lavelaye a greșit, și că a voit să zică nu că epurele ne va hrăni o zi și căprioara 5 zile, dar că valoarea de schimb a căprioarei în piață va fi de 5 ori mai mare decât a epurei, deși amândoi costă aceeași muncă.

Știm că teoria lui Ricardo are a face cu lucruri a căror producere poate să fie crescută după cerință, nu însă cu acele cari, cum zicea Ricardo, trag valoarea lor dela raritate, dela întâmplare, etc. Prin urmare ce argument ne dă Lavelaye, care nu putea să nu știe rezerva lui Ricardo? Dar exemplul lui Lavelaye nici atâta nu arată, pentru că este știut că, dacă împușcarea căprioarelor ar fi ușoară și a becașinilor grea, atunci un becașin ar costă mai mult decât o căprioară, — prin ur-

mare și aici valoarea de schimb e în raport cu munca, nu însă și cu utilitatea. Despre vinul dela „Chateau Lafite”, apoi Ricardo singur îl pune în categoria lucrurilor rare asupra cărora nu se întinde teoria lui asupra valorii. Cât despre exemplul cu recolta, apoi aici nu se ține de d-sa în seamă renta. Știm că valoarea cerealelor e în proporție cu munca întrebuintată pentru producerea lor, pe pământurile cele mai puțin roditoare; excedentul îl iau proprietarii pământurilor mai bune, ca rentă.

Toate acestea le știe Lavelaye și iată de ce zice mai departe: „De nețâgăduit este că munca e elementul esențial, în valoare, dar în toate cazurile unde raritatea, adică monopolul se amestecă — (și unde nu se amestecă?) — munca nu mai e singurul element”.

Prin urmare munca nu e singurul element al valorii unde se amestecă raritatea, dar unde raritatea nu se amestecă, acolo e singurul element munca. Iată dar cuvânt cu cuvânt cele zise de Ricardo. Lavelaye, însă, vrea să facă pe cititori a crede că combate pe Ricardo. Frumos de tot.

Dar Lavelaye merge și mai departe. Pe aceeași pagină zice: „In adevăr valoarea vine dela utilitate”. Iată deci ce vrea să zică, a se tocmi la scris minciuni. In acest caz Lavelaye nu mai face parte din nici o școală economică. E împotriva lui Ricardo ca și a lui Marx, împotriva

lui Mill ca și a lui Bastiat, în contra d-lui L. Strat ca și în contra d-lui Missir.

În această privință avem puțin de zis, pentru că cititorul va găsi în orice carte de economie politică, a oricărei școli moderne, dovedită falsitatea acestei afirmări.

Dacă valoarea vine din utilitate, dacă e în proporție cu utilitatea, cum se poate ca o bucățică de aur să aibă aceeași valoare de schimb cât o tonă de cărbuni; un rubin, tot atâta valoare cât o chilă de grâu? Apoi poate oare să se asemene utilitatea unei chile de grâu, cu a unei bucățele de aur; din grâu ne putem hrăni un an de zile. Dacă valoarea ar fi în proporție cu utilitatea, atunci un kilogram de aur, ar avea mai puțină valoare decât o banișă de grâu. Că Lavelaye la utilitate mai adaugă și raritatea nu-l ajută de loc. Aurul nu e rar, dar se cere muncă foarte mare pentru a-l alege, iată de ce are valoare așa de mare.

„Dacă cineva”, zice Lavelaye, „primește teoria valorii lui Ricardo-Marx, atunci e silit să primească toate concluziile lui Marx, atunci e ținut ca într'un cerc de fier”.

Ca să scape din acest cerc de fier, Lavelaye susține că „în realitate valoarea vine de la utilitate”. Vai de scăpare! Repetăm aici: Nici unui om în lume, fie el nu numai Lavelaye, dar Aristotel, Newton ori Darwin, nu-i este îngăduit să sprijină neadevărul, și când îl sprijină, adevărul

mai degrabă ori mai târziu, își răzbună făcând de răs pe apărătorul minciunii.

Născocirea lui Lavelaye a fost cea din urmă din cele făcute împotriva teoriei lui Marx. Cartea lui Lavelaye a eșit la 1883.

Am văzut, prin urmare, principalele argumente împotriva teoriei valorii, ale d-lui Missir, ale școlii franceze, ale lui Lavelaye și știm acum ce temei trebuie să punem pe aceste argumente. Să trecem acum la altă chestie, la care de asemenea economiștii burgheji au dat probe de voinicie.

Vom vorbi numai de două: de profit și de capital.

Am atins în urmă chestia profitului după Ricardo și școala franceză. Să explicăm și aici причинile neînțelegerilor. Ricardo cu obiectivitatea sa științifică scoate profitul din muncă. În prețul lucrului, după Ricardo, se plătesc cantități de muncă; profitul însă iese de acolo, că o parte din prețul cantităților de muncă rămâne ca profit, în mâinile capitalului. Dacă lucrul se vinde cu 20 de franci, atunci bucată de 20 de franci înfățișează cantitățile de muncă cheltuită pentru producerea obiectului și din acești douăzeci de franci ia o parte stăpânul ca profit, și altă parte lucrătorul ca salariu. Cititorul vede ușor ce încheieri supărăcioase pentru burghezie pot fi scoase de aici. Mai întâi nu vine de fel la socoteală să știe lucrătorul că profitul vine de la munca lui, fiindcă ridică nasul; și al doilea, dacă

valoarea lucrurilor se împarte în salariu și profit, apoi când se ridică partea ce vine lucrătorilor — salariul — cade cea care se vine antreprenorului, — profitul, și dimpotrivă. Prin urmare aceste două categorii economice stau în proporție inversă, sunt antagoniste, de unde socialiștii fără inimă scot o mulțime de încheieri despre dușmănia claselor, și atunci ce s'a făcut cu „perfecta armonie a intereselor, lăsate în voia lor”, unde s'a dus teoria serviciului și toată clădirea mincinoasă zidită cu atâta trudă? Haidem să negăm și aceasta! Nu, zic economiștii vulgari ai școalei franceze, profitul nu vine din muncă, profitul vine din transacțiuni și e plătit de consumatori. Dacă antreprenorul vine în piață și are un lucru de vânzare a cărui valoare în aur e 20 de franci, atunci el nu va da lucrul cu 20, ci cu 25 ori 30 după cum este înălțimea profitului în piață (le taux du profit). Plătind 25 de franci pe un lucru a căruia valoare e de 20 consumatorul plătește 5 franci ca profit antreprenorului; 20 de franci însă care reprezintă cantități de muncă cuprinse în lucru, cheltuelile de producțiune, sunt plătite lucrătorilor. Prin urmare lucrătorii primesc toată valoarea lucrului, profitul însă vine de la preț și e plătit de consumatori. Astfel prin această argumentare, școala burgheză a voit să scape de pretențiile proletariatului și de afirmările socialiștilor că interesele economice ale păturilor sociale numai armonice nu-s.

După aparență această teorie e adevărată și se potrivește cu părerile publicului neluminat. Dar trebuie numai puțină băgare de seamă, puțină analiză, pentru a vedea minciuna în toată goliciunea ei. Mai întâi, cum poate un lucru atât de real ca profitul să urmeze din transacțiuni, prin care lucrul trece numai dela unul la altul? Ciubotele cismarului Stan, prin transacțiuni comerciale, se duc la croitorul Bran. În schimb, haina făcută de croitorul Bran, prin transacțiuni comerciale, ajunge la cismarul Stan. Menirea transacțiunilor comerciale este, prin urmare, numai de a schimba locul lucrurilor. De unde dar, din această schimbare, să iasă acele mulțimi de bogății care alcătuiesc profitul?

Dar să presupunem pentru un moment că așa este cum zice școala vulgară a economiștilor. Stan *) are o pereche de ciubote în atelierul său, a căroră valoare totală corespunde cu două zile de muncă, ori cu o bucată de aur de 20 de franci, care și ea e produsă în două zile de lucru. După școala engleză ciubotele se vor vinde 20 de franci, iar profitul antreprenorului va ieși de acolo ca din acești 20 de franci, 15 spre exemplu, au fost plătiți lucrătorilor, și 5 au ră-

---

*) Argumentarea următoare e luată după Marx. În general e foarte greu a face o analiză cât de mică a afirmărilor burgheze, fără a întrebuița analiza adâncă a lui Marx. Iată de ce socialiștii au dreptate când zic „teoria valorii de Marx“, căci el i-a dat totalitatea ce-i lipsea la Ricardo.

mas la stăpân ca profit. După școala franceză lucrul stă altfel.

Dacă valoarea cizmelor din atelierul lui Stan e de 20 de franci, atunci d. Stan va lua mai mult, de pildă 25 de franci, (dacă mărimea profitului în piață este de 25%), va lua 30 (dacă mărimea va fi de 50%).

Să presupunem că-i așa. Să presupunem că Stan vinde cizmele cu 25 de franci, având profit 25%. După ce a vândut cizmele, Stan se va duce să ia o haină și găsim-o pe cea făcută de Bran (tot în două zile ca și cizmele) și a cărei valoare este tot de 20 de franci, va voi s'o cumpere, dând 20 de franci; dar, după spusa economiștilor, Bran nu va da cu 20 de franci haina, va voi să aibe și el profit și, fiindcă am presupus profitul de 25%, Stan va trebui să dea cei 25 de franci luați de pe cizme. În sfârșit Stan a schimbat o pereche de cizme cu o haină, și una și alta de aceeași valoare (două zile de lucru, ori 20 de franci). Dar unde-i profitul? Dacă am crede pe economiști de ai lui Say, Bastiat, atunci săracii de antreprenori și de capitaliști ar trebui să moară de foame.

Să facem acum o silință nefirească și să presupunem că Stan a înșelat pe Bran, dându-i o valoare de 20 de franci, și luând una de 25 (și această presupunere trebuie să o facem nu în mod excepțional, ci general, pentru că profitul e cam general). Acum suntem în regulă, zic economiștii franceji, toate se explică. Stan a avut

o valoare de 20 de franci, și a luat dela Bran 25, cei 5 franci sunt profitul, care nu iese decât din transacțiuni și e plătit de cumpărători. Puțină răbdare, domnilor, și vom vedea câtă dreptate aveți! Stan, zicem noi, a dat o valoare de 20 de franci și a luat dela Bran 25 de franci. Înainte de transacțiunea comercială, Stan împreună cu Bran au avut o valoare de 45 de franci ($20 + 25$); după transacțiune Stan și Bran n'au mai mult decât 45 franci, transacția n'a adăugat prin urmare nici un atom de valoare și tot 45 de franci câți erau înainte tot atâtia au rămas și pe urmă, cu deosebire că mai înainte Stan avea 20 franci și Bran 25, iar după transacție are Stan 25 franci și Bran 20. Dar profitul unde-i, dacă nu vine din muncă? Noi vedem că clasa antreprenorilor, în general câștigă; de unde? *).

Luăm acuma cea din urmă categorie economică, despre care am vorbit: capitalul.

Capitalul e una din cele mai din căpetenie categorii ale economiei politice. John Stuart Mill are deplină dreptate când zice că cei cari s'au deprins cu termenul „capital” în înțelesul științific al cuvântului, s'au descurcat de mulțime de prejudecăți metafizice în economia politică.

---

*) În capitolul viitor cetitorii vor avea o explicație definitivă a teoremei profitului, când vom vorbi despre plus valoarea lui Marx.

Școala clasică engleză începând dela Adam Smith a definit capitalul astfel: „capital sunt acele produse cari slujesc pentru o producere viitoare”. După această definiție hrana lucrătorilor va fi capital; hrana celor ce nu produc — nu. O casă locuită de lucrători va fi capital; una locuită de nelucrători — nu. Noi nu înțelegem unim cu această definiție și cititorii vor vedea ce definiție dăm noi capitalului când vom vorbi despre economia socială; dar orișicum această definiție are oareșicare valoare științifică și cu cea economică politică tot poate să mai meargă, schiopătând înainte.

Însă nici această definiție nu-i venia la socoteală școalei franceze. Mai întâi după această definiție, capitalul nu este altceva decât produsul muncii menit a fi întrebuințat mai pe urmă la producere.

Capitalul să fie produsul muncii, și tocmai acei ce muncesc n'au capital! Nu, definiția nu poate fi bună.

Al doilea, după definiția școalei clasice engleze, numai acele produse sunt capital, cari slujesc pentru o producere viitoare. Astfel dar hrana celor ce nu muncesc, nu e capital. Adâncind chestiile economice, economiștii engleji, se înțelege, au ajuns la încheere că ceea ce mai ales trebuie națiunii este „capital” în înțelesul științific, și prin urmare și trecerea acelei părți a bogăției naționale care nu e capital la capital, prin urmare și trecerea, spre pildă, hranei ce-

lor ce nu muncesc, la cei ce muncesc. Incheiere foarte supărăcioasă, ba supărăcioasă de tot! Și iată de ce economiștii de pe continent și mai ales cei din Franța, încep a scoate fel de fel de definiții ca să mascheze lucrul.

După Bastiat, de pildă, „capitalul” e partea economisită din venit. Nici vorbă nu-i că e cu neputință de a ținea această definiție; alătura sunt și altele. (Ioan Strat prin capital înțelege toate lucrurile produse fără excepțiune).

Baudrillart, care a înțeles că această definiție poate să prefacă știința economică într'un manual de petrecere publică, primește definițiunea școalei engleze, dar zice astfel: „Această definiție ne pare cea mai bună: capitalul e acea parte din bogățiile create, care slujește pentru a produce alte bogății, ori ceea ce e tot una, un produs economisit, care slujește pentru producțiune”. A doua definiție pusă lângă cea dintâi e menită a încredința pe cititori că capitalul e economisit, și, fiindcă numai capitaliștii sunt în stare să economisească (căci lucrătorii primesc numai strictul necesar), prin urmare ei trebuie să aibe și capital.

Fiecare definiție înlătură vre-o obiecție supărătoare. Astfel, după definiția lui I. Strat, că toate lucrurile produse sunt capital, nu mai poate fi vorba de hrana trântorilor, că nu ar fi capital. Dar rămâne de știut cum se face ca acei cari produc totul, deci capitalul,

tocmai ei nu-l au. Cu definiția lui Bastiat nu merge mai bine. Dar iată că s'a găsit un viteaz care s'a gândit: „dacă e vorba de născocit, să născocim, cel puțin, cum se cade, nu cu dramul ci cu chila” și iată-l de dușcă ne spune: „capitalul e totul: munca, inteligența, sănătatea, morală, educația, gustul” (păcat că n'a zis și virginitatea!). Numele acestui voinic e Dunoyer. Acuma nu mai poate fi vorbă de ce e capital, dar de ce nu este.

Școala engleză, care a fondat economia politică, zice că economia politică se ocupă cu legile producerii și împărțirii bogățiilor:—iață sfera economiei politice. Dunoyer, introducând în înțelesul cuvântului capital, termen curat economic, înțelesurile de sănătate, inteligență, morală, educație, etc... face din economia politică tot odată și fiziologie și psihologie și etică, etc. etc... iar economia politică, ca știință specială, dispare. Se înțelege că nu numai din punctul de vedere al clasificățiunei științelor, această născocire a lui Dunoyer e o absurditate. Absurditatea e așa de vădită că ar fi ocară pentru cititori să ne mai oprim mult asupra ei. Vom arăta însă ce urmări priitoare se pot scoate din această teorie absurdă, urmări pentru care s'a și iscodit definiția. Dacă, în înțelesul de capital, intră și mințea și sănătatea,—capitalul după înțelesul dat de școala engleză este numai o parte din capitalul după Dunoyer, și lumea e umplută de capitaliști;

despre neegalitatea averilor nici nu mai poate fi vorbă. Toate celelalte definiții, ori cât de greșite, tot se supuneau oareșicum cererei științifice ca să ne dea puțința de a compara; chiar definiția d-lui Strat: capitalul e tot ce e produs de om, tot ne dă puțința de a compara felurile părți de capital. Dacă toate produsele omenirii alcătuesc la un loc capitalul, se poate să fie într'o parte mai multe și în alta mai puține. La Dunoyer, pierе și aceasta. Lucrătorul, proletarul, se face nu numai capitalist, dar un fel de capitalist care n'are drept să se plângă că e mai puțin bogat decât Rothschild. La cel dintâi bănat al proletariatului, — care moare de foame, despre nedreptate socială, că el, cel care muncește moare de foame, iar capitalistul, care nu face nimica, are milioane, — Dunoyer și răspunde: „Apoi bine, dragă, te plângi fiindcă n'ai aflat, se vede, ce înseamnă, „capital” în economia politică. Stăpânul tău are milioane, dar e trândav, prost, slab, stricat, tu însă ești muncitor, moral, sănătos, deștept: și acestea sunt capitaluri. De unde urmează că milioanele nu-s un capital mai mare decât moralitatea, etc., și prin urmare se poate să fii tu capitalist mai mare decât milionarul”.

Nu ne vom oprі la această scamatorie, vom spune numai că această prostie n'a prea plăcut economiștilor franceji și după câteva complimente lui Dunoyer (corb la corb nu scoate ochii), nu primesc însă necondiționat această

definiție; lucrul e prea caraghios, prea miroase a șarlatanie. *) Noi am vorbit atât de pe scurt cât ne-a îngăduit locul ce ne-am hotărât pentru răspuns la întrebarea ce ne-am pus, de unde vine că economia politică burgheză modernă neagă mai toată analiza făcută de dascălii ei cei mari ca Petty, Stewart, West, Smith, Ricardo, John Stuart Mill, etc... Am dovedit, prin puține exemple, că economia politică a armoniștilor francezi nu-i decât o încercare desniădăjduită pentru a apăra pe capitaliști, o falsificare a tot ce i-a stat în drum.

Studiul nostru nu-i complet, căci pentru a descurcă tot caleidoscopul minciunilor advocațiilor burgheziei ar trebui volume, dar și ceea ce am zis este de ajuns pentru ca cititorul să-și

*) D-l Ștefănescu face excepție și e din acei cari primesc toate caraghioslăcurile lui Dunoyer, fără rezervă. „Am subliniat, zice D sa (în nemuritorul articol din Tel. g. af. de la 29 Noembre 1883) cuvântul de „capital“, ca să lî țe egem în sensul economic, pentru ca să nu ni se răspundă că Ricardo nu vorbește de capitaliști propriu ziși ci de muncitori: munca, brațele, educaționea, morala sunt în înțelesul economic și modern (!!) „capitaluri“. D-l Ștefănescu e așa de încântat că cu voaște pe Dunoyer, în cât într'un articol nou și mai... de cât cel din âiu (î vom răspunde altă-dată) sfătuște pe directorul *Revistei sociale* să citească pe Dunoyer, d-că nu l'a cetit, iar de l'a cetit să l mai citească o dată. Prea puțin, d-le Ștefănescu, noi cred m că ar trebui de învățat pe de rost ca „lată l nostru“ și sculându-ne din somn să tot zicem în fie-care zi: „capitalul în accepțiunea economică este: munca, brațele, sănătatea, moral., mintea prostia“ (Și prostia să o pu, d-le Ștefănescu, pentru că minte și prostie sunt lucruri relative. Pentru D-voastră, Dunoyer străucește prin minte, pentru noi boscării și șarlatanii).

facă idee despre seriozitatea acestei școli, care e doamnă la noi și care aduce dovezi împotriva socialismului, din punctul de vedere economic.

În capitolul viitor vom trece la expunerea teoriilor lui Marx, la economia socială și pe urmă vom avea destul material pentru a începe a arăta socialismul științific modern.

IV.

Trecând la analiza făcută fenomenelor economice de către școala socială, trebuie înainte de toate să arătăm deosebirea de căpetenie între economia burgheză și cea socială. Am arătat cum o parte din economiștii burghezi, și anume școala franceză, stăruiește a întuneca analiza fenomenelor economice făcută de dascălii școlii. Am arătat că această falsificare este făcută cu scopul de a mască niște încheieri supărăcioase pentru clasa domnitoare de acum, adică pentru burghezie. Această mascare este deosebirea între școala clasică, burgheză și între cea nouă; încolo se înțeleg, fondul este tot acelaș.

Care este acest fond?

Fondul tuturor școalelor economice burgheze este următorul: ele susțin că întocmirea economică astăzi în ființă este cel din urmă cuvânt al dezvoltării omenești, susțin că principiile ce stau la temelia organizării economice de acum sunt cele mai sănătoase și singure bune pentru or-

ganizarea societății și că, dacă este câte ceva rău, apoi tocmai de acolo vine că nu se lasă mers slobod tuturor principiilor economice burgheze.

Cari sunt dar aceste principii, care este fondul organizației economice de astăzi?

Am pomenit despre fundamentul organizației economice de astăzi. Economia politică se ocupă cu două părți ale vieții economice: cu producțiunea și cu distribuțiunea. *).

Producțiunea se face în societatea de acum prin gospodării individuale. A doua trăsătură caracteristică a producțiunii de astăzi este salariatul, adică producțiunea cu muncă plătită. În privința distribuției apoi bogățiile produse se distribuie în trei părți: în rentă, capital și muncă; între rentieri, capitaliști și muncitori. Relațiunile oamenilor în astfel de societate, din punctul de vedere economic, se fac prin schimbul mărfurilor... Schimbul, vasăzică, este acel factor economic, care pune pe oameni în relație unul cu altul. Schimbul între oameni poate să se facă în felurite chipuri și în cursul veacurilor a luat forme felurite. Schimbul, în societatea de astăzi, se caracterizează prin aceea că se face prin concurența liberă.

Am văzut în urmă ce vrea să zică concurența în privința schimbului de mărfuri,

---

*) Mai e și consumațiunea; dar pentru noi, acum, această parte n'are însemnătate.

și tot odată am văzut că concurența cârmuește și relațiile între stăpâni și lucrători, hotărând prețul muncii. Prin urmare concurența este rezultatul de căpetenie al relațiilor economice de astăzi. Dar ce mă face să concurez cu concetățeanul meu, ce mă face să cer mai scump pe lucru decât valoarea lui, ce face pe potrivnicul meu să dea mai puțin așa că „la urma urmei” mă face pe mine lucrător să cer mai mult și ce face pe stăpân să dea mai puțin? Se înțelege că interesul personal, interesul egoist. Prin urmare, adevăratul motiv al concurenței este egoismul; și egoismul e factorul ce cârmuește relațiile economice ale omenirii.

Acestea sunt în câteva cuvinte trăsăturile generale ale organizației economice burgheze, date chiar de burgheji. Adam Smith, capul și dascălul recunoscut al economiei burgheze, numește asemenea organizație: firească, unică, rațională. Prin urmare, organizația actuală nu este o stare prin care trece omenirea, după cum a trecut prin multe alte organizări; ci această organizare este firească și absolută. Metoda întrebuițată de școala burgheză este a tuturor absolutiștilor (în știință), metoda deductivă. Dar metoda deductivă, cum a arătat atât de bine John Stuart Mill în logica sa, este bună numai pentru acele științe cari pot să puie niște premise axiomale, despre adevărul cărora nu poate să fie nici o îndoială. Astfel matematicile pot să facă deducțiuni înte-

meindu-se pe axiome ca: două cantități egale cu a treia sunt egale și între sine, ori partea este mai mică decât întregul din care se ia.

Dar științele economico-sociale sunt departe de a avea astfel de axiome, și cu atât mai puțin poate să fie axiomă că organizația actuală este cel din urmă cuvânt al propășirii omenești. Se înțelege dar la ce greșeli, la ce deduceri false trebuie să ajungă economia burgheză (vorbind de știința burgheză clasică, de școala engleză; de boscăriile unor Dunoyer-Bastiat nu mai este de vorbit) după ce pune ca punct de pornire asemenea axiomă.

Economia socială se deosebește prin metoda științifică în totul de cea burgheză. În economia socială se întrebuintează metoda inductivă. Neputând premise după placul său, ea studiază faptele istorice și din ele scoate deduceri. Când vom vorbi despre socialismul propriu zis, atunci se va lămurii cum a eșit organizația de acum din cele trecute și de unde vine punctul de vedere atât de greșit al economiei burgheze. Acolo se va lămurii și partea morală și filozofică a organizării actuale. Aici, în partea aceasta, vom analiza categoriile economice, mai însemnate din punctul de vedere al economiei sociale, și analiza de față ne va arăta, sub forma ei adevărată, organizarea actuală a societății.

Să începem cu „valoarea”. Noi am văzut furia cu care se asvârl fel de fel de voinici asupra

lui Ricardo pentru definiția ce a dat „valorii”. În adevăr sunt câteva obiecții la cari teoria lui Ricardo nu ne poate da răspuns. Să luăm, de pildă, timpul crizelor comerciale, când mulțime de mărfuri se vând pe nimica, din cauza crizei. Cum?—va zice producătorul—eu am cheltuit atâta muncă pentru producerea bumbacului (crizele de bumbac sunt foarte dese), și acum trebuie să dau pe a zecea parte din munca cheltuită? Unde e dar adevărul că lucrurile se schimbă după munca ce cuprind?

Să luăm alt exemplu. Am lucrat un an și am produs o sută de pălării de modă; dar iată se schimbă moda, și nimeni nu-mi dă pe pălării nici un ban, nici un produs de o zi de muncă, nu de un an.

La aceste întrebări teoria lui Ricardo în adevăr nu poate da răspuns. Pricina e foarte simplă. Ricardo, ca toată școala burgheză, n'a băgat în seamă mediile sociale. Este adevărat, „valoarea” se definește prin muncă. Într'o comună primitivă unde un om, făcând o masă mai mult decât îi trebuie, o schimbă pe o haină a vecinului ori a unui om din comuna vecină, acest schimb se face pe socoteala muncii cât cuprinde masa și haina. Munca aceasta este o muncă individuală. În această comună definiția lui Ricardo ar fi cu totul adevărată, dar acolo nu poate avea loc nici obiecția cu criza nici cea cu schimbarea modei, cel puțin nu ca ceva obișnuit. Asemenea

stare de lucruri, când fiecare făcea valori de întrebuințare pentru sine și numai ce prisosea schimba, prefăcea în valoare de schimb, asemenea stare de lucruri de mult nu mai este în societățile europene. Ceeace caracterizează epoca noastră este cu totul dimpotrivă; fiecare produce lucruri ce trebuiesc altora, valori de întrebuințare pentru alții. Astfel producătorii de lăcăți dela Manchester fac lăcăți, nu pentru întrebuințarea lor, ci pentru alții, spre pildă pentru țesătorii din Belgia, cari fac țesături pentru lăcătușii din Manchester. Producătorul de astăzi nici nu știe măcar pentru cine lucrează; lucrează pentru piața universală; *) pentru toți, și toți lucrează pentru dânsul. Deci ceeace se întrupează în marfă, ceeace se cristalizează în lucrul produs nu este munca individuală a lui Stan sau a lui Bran, ci muncă în general, muncă omenească abstractă. Măsura cantității de muncă prin timpul întrebuințat se face nu prin timpul întrebuințat de un individ, ci prin timpul social, prin urmare valoarea unui lucru se hotărăște prin cantitatea de muncă socială ce cuprinde, prin cantitatea de muncă socialmente trebuitoare pentru producerea lui. Lui Stan poate că i-a trebuit pentru a face o masă cinci zile, dar dacă în societatea în care trăiește Stan,

---

*) Atragem încă odată luarea aminte că vorbim de țările cu industrie dezvoltată, de țările unde, prin urmare, s'au realizat mai mult principii e burgheze.

astfel de masă poate fi făcută în două zile, apoi masa va cuprinde două zile de muncă socială, deși Stan a cheltuit cinci de muncă individuală și valoarea mesei va fi de două zile după munca socială, dar nu după cea individuală.

Munca omenească în general, munca abstractă omenească, timpul socialmente trebuitor pentru producere, din punctul de vedere al valorii, au o personificare a lor, o ființă proprie, banii. Un lucru dar, pentru a arăta că are într'însul atâta și atâta muncă omenească socialmente trebuitoare, trebuia să facă un salt mortal în bani, cari vor arăta dacă are obiectul într'însul muncă socialmente trebuitoare, și câtă anume.

Dacă luăm acuma obiecțiunile cu criza, cu schimbarea monedei, etc. toate se deslegă foarte ușor. Și, în adevăr, ce este criza industrială? Producerea mai multor mărfuri decât are trebuință societatea. Dacă, spre exemplu, societatea are trebuință de o mie de pălării și pălărierul a produs trei mii, apoi munca individuală s'a cheltuit multă, dar munca socială se va cuprinde în trei mii de pălării, cât s'ar fi cuprins într'o mie.

Când pălărierul a lucrat un an pentru pălării care au ieșit din modă, a cheltuit muncă individuală multă, dar socială nu cuprinde marfa lui de loc, de aceea nici nu poate face saltul mortal în bani. Dar ce-mi pasă mie? va zice pălărierul—ce vină am eu dacă s'a schimbat moda? Când

am început să lucrez, am lucrat după modă; vina mea e că s'a schimbat? Cine ne-a spus nouă, pălărierilor, să nu facem atâtea pălării? De unde putem noi ști câte pălării trebuie pe piața universală? Ei, cititorule, asta e altă treabă, asta e tocmai una din cele mai mari bube ale societății de acuma. Și cel dintâi pas către analiză a scos cititorului un strigăt împotriva nedreptății; ce va face mai încolo? Ai răbdare, cititorule, și vei vedea tot mai limpede, cât e de minunată organizația economică de astăzi.

Acuma însă rugăm pe cititori să aibă în vedere definiția valorii, care este a celui mai genial din întemeetorii economiei sociale, a lui Karl Marx. Valoarea unei mărfi este deci munca mijlocie trebuitoare pentru producerea mărfii. Dacă haina e făcută în două zile și, după ce s'a gătit, s'a născocit o mașină cu care aceeași haină poate să fie făcută într'o zi, valoarea hainei făcute va fi tot de o zi de lucru, de oarece acesta e timpul socialmente trebuitor pentru producerea ei.

A doua îndreptare introdusă de Marx în teoria valorii lui Ricardo, este în privința muncii simple și calificate. În adevăr se știe că un ceas de muncă a unui giuvaergiu, se schimbă, de pildă, pe două ceasuri din munca stolerului. Marx a introdus formula că munca calificată e egală cu munca simplă înmulțită cu un număr. Astfel, un ceas din munca inginerului poate să fie deo-

potrivă cu cinci ceasuri de muncă simplă, adică cu $1 \times 5 = 5$. Acest lucru este însă de o însemnătate mai mică, pentru că într'o societate niciodată nu s'a hotărât bine cari munci sunt calificate și cari simple, și de multe ori își schimbă locul.

Rugăm pe cititori să ție minte definiția „valorii” după Marx, care în adevăr poate să ne mântue de cele mai pernicioase erori din economia politică: *Valoarea unei mărfi este cantitatea de muncă socialmente trebuitoare pentru producerea acestei mărfi.*

Să trecem acum la altă categorie economică, a cărei înțelegere este poate și mai însemnată decât „valoarea” și anume la „capital”.

Ce este capitalul? Să lăsăm la o parte vitejiile falsificatorilor științei, ca Dunoyer, și să vedem cât e de adevărată definiția școalei Smith-Ricardo-Mill. „Capital—zice școala engleză—sunt produsele care slujesc pentru producerea viitoare”. Dar de unde se iau acele produse? Cad ele din cer? Nu, ci sunt produsul muncii anterioare; prin urmare capitalul este munca anterioară strânsă care slujește pentru producere nouă. În articolul „Muncă plătită și capital”, tipărit în Rheinische-Zeitung la 1849, Marx, cu mare spirit, pune în fața definiției capitalului de către școala burgheză următorul exemplu:

„Ce este un Negru rob”? — „Este un om de rasă neagră”. Această definiție este tot așa de bună ca și a economiștilor. „Nu zice Marx, Ne-

grul este negru și numai în condițiuni sociale cu totul speciale se face rob. Mașina de țesut este mașină de țesut, și numai în condițiuni speciale se face capital”.

Dacă nu sunt aceste condiții, mașina nu va fi capital, cum și aurul nu va fi bani, decât în anumite condițiuni date. Fără aceste condiții aurul va fi metal, dar nu monedă, bani.

Greșala ce face școala burgheză și aice este din pricina că nu ține socoteală de istorie, dă definiții absolute, cari n’au nimic aface cu relațiunile reale între oameni.

În adevăr după definiția economiștilor, bastonul ascuțit al omului primitiv, este capital, căci îi slujește pentru a omorî o pasăre ori a scutura poame din copaci și pentrucă este muncă anterioară strânsă pentru producere nouă. Absurditatea e vădită. Dar, dacă s’ar găsi unii cari, călcând rațiunea, ar zice că bastonul e capital, apoi puțină băgare de seamă ne va arăta că bastonul ascuțit, ori câtă muncă va fi costat, nu e capital. Unul din semnele cele mai de căpetenie ale capitalului e că el e productiv, face pui, cum zice Marx, capitalul dă venit. Dar, ce venit putea da bastonul pentru sălbatec? Cum putea această uneltă de muncă anterioară să aducă sălbatecului rentă? Iar aducerea rentei și a profitului este semnul cel mai caracteristic al capitalului.

Să luăm alt exemplu, care ne va lămurî și mai

bine greșala acestei definiții. Să luăm societățile vechi, în cari producțiunea eră întemeiată pe robie. Acolo robul eră alături cu plugul, cu mașina, cu boul, instrument de muncă. Tot așa ca boul, făceà parte din capital; prin urmare acolo în „capital” se cuprindea și producătorul. La noi însă producătorul este muncitor liber și nu face parte din capital. Toată forma producțiunii s'a schimbat, dar definiția capitalului dată de economiști este atât de generală, atât de nehotărâtă, așa de puțin reflectează adevăratul caracter al relațiunilor economice între oameni, că e deopotrivă bună pentru două forme de producțiune așa de deosebite, ca robia și salariatul.

Definițiunea economiștilor, în privința aceasta, seamănă cu următoarea: „Ce este un soldat? Soldatul e un om”. Dar om e și neguțătorul și boerul și ministrul și regele. Prin acest răspuns nu ni s'a răspuns nimica. Că e om știm și noi, voim să aflăm însă cari sunt condițiile speciale ce fac din om soldat. Știm foarte bine despre capital că e alcătuit din produse de ale muncii; voim însă să ni se spue ce condiții istorico-sociale fac din aceste produse, capital. Pentru a avea deci o definiție a capitalului, trebuie să cunoaștem condițiunile în cari se creează capitalul și fiindcă corpul capitalului este din produse apoi trebuie să știm în ce condiții se fac produse în societatea noastră, și rolul ce îl joacă în producțiune capitalul. Această analiză ne va deschide

porțile celor mai intime părți ale relațiilor economice moderne. Pentru a ne lămurii asupra modului de producțiune în timpurile noastre, să apucăm la cercetare pasul cel dintâi, când se începe producțiunea, acel moment când capitalistul înarmat cu capitalul său, *) vine în piață să caute munca merită să-i pună în mișcare capitalul.

Aicea în piață, capitalistul găsește între alte multe mărfuri, și o marfă foarte ciudată, care se numește muncă omenească. Am văzut că munca omenească e, în timpul de față, marfă. Ca marfă ea e supusă tuturor legilor cari cârmuiesc în general schimbul mărfurilor. Astfel valoarea „mărfii” este cheltuiala trebuitoare pentru a o produce, valoarea muncii este tot cheltuiala trebuitoare pentru producerea ei; adică aceea cheltuială, care e numai decât trebuitoare pentru muncitor ca să poată trăi și a-și înmulți neamul. Asemenea am văzut că prețul mărfii atârnă dela concurență, dela ofertă și cerere; dacă se oferă mai multe mărfuri decât se cere, prețul mărfurilor cade sub valoare, adică sub cheltuielile de producțiune; dacă se oferă mai puține mărfuri decât se cer, atunci prețul se ridică mai pre sus decât valoarea lor. Astfel e și cu această marfă ciudată — munca.

---

*) Luăm aicea ca exemplu un capitalist fabricant și niște muncitori de fabrică. Se înțelege că tot atâta va fi dacă vom lua un proprietar de pământ și un muncitor agricol.

Și ea, ca și orice marfă, e supusă legii concurenței, legii ofertei și a cererii. Dacă în piață este mai multă marfă-muncă decât se cere, dacă brațele sunt mai numeroase iar cumpărătorii cer mai puține, atunci prețul mărfii (salariul) cade sub „valoarea” mărfii, adică e mai mic decât strictul trebuincios pentru ținerea vieții; în cazul de puțină ofertă și mare cerere, e mai mare decât strictul trebuincios. Capitalistul înfățișându-se în piață pentru a cumpără munca, nu va fi unul singur; vor fi și alți capitaliști, cari vor voi să cumpere; prin urmare, ei între ei își vor face concurență. De altă parte, nu e un singur muncitor, ci mai mulți, cari vor să vândă unica marfă ce au, adică munca; prin urmare, și aceștia își vor face concurență între ei scoborând prețul muncii. Din toate acestea vor eși pentru muncitor, să presupunem, 4 franci pe zi. După ce tocmeala s'a făcut, capitalistul nostru, de pildă un fabricant de pânză de bumbac, va lua pe muncitorul Stan și-l va duce la fabrică, unde marfa lui Stan trebuie să fie consumată, ca orișicare altă marfă cumpărată. În fabrică Stan se pune pe muncă și, să presupunem, lucrează de-a rândul 6 ceasuri. În aceste 6 ceasuri, să presupunem că Stan a făcut următoarea treabă. I s'a dat o câțime de bumbac brut (nelucrat) în valoare de 20 de franci, pe care a prefăcut-o într'o pânză de 25 de franci. Să presupunem iarăși, că, în timpul muncii, cu mașina cu care lucră

Stan, cărbunii, cu untul-de-lemn pentru uns, etc. s'a cheltuit de un franc. Să vedem rezultatul. Stan are în mână o bucată de pânză care valorează 25 de franci. În această pânză s'a transportat din valoarea veche a bumbacului brut, din mașină, cărbuni, etc. — 21 de franci. Acești 21 de franci sunt în bucată de pânză: bumbac, mașină, cărbuni deghezati; nu-s valoare nouă. Stan n'a produs prin urmare nici un pic de valoare, când e vorba de acești 21 de franci, cari sunt ai capitalistului pe drept.*). Rămân încă în pânză 4 franci, adică $25 - 21 = 4$ franci. Aceștia sunt valoare nouă adăogită de Stan la cea veche (a bumbacului, a mașinei, etc.), adică la capital. Acești patru franci sunt produși de Stan. Am spus că Stan a luat dela capitalist 4 franci; până acuma schimbul între Stan și capitalist este drept, Stan a luat 4 franci și a dat iar 4. Dar capitalistul știe că cu dreptate nu se face mămăligă, și nu e mulțumit de fel, vrea profit. De unde însă să-l ia? Vânzând bucată de bumbac, cum am văzut, nu va putea lua mai mult decât 25 de franci (vorbim în general) și dacă, voind profit, va raționa cu fabricantul de mătase că nu câștigă nimica, și va cere o bucată de mătase în valoare de 30 de franci, pentru cea de 25 de

---

*) Noi facem o plăcere economiștilor și presupunem, pentru acuma, capitalul capitalistului nostru drept rezultat al muncii lui, rezultatul înfățăării; mai departe vom vedea ce fel de înfrâuare este aceasta.

bumbac, atunci fabricantul de mătase nu va putea să îndeplinească gustul celui de bumbac, pentru că și el a tocmît pe Bran, care în 6 ceasuri, luând 4 franci, i-a prefăcut 21 de franci de valoare veche în 25. Prin urmare amândoi fabricanții nu s'ar alege cu nici un profit, capitalul n'ar face pui. Treaba ar fi grea de tot, dacă marfa-muncă nu s'ar deosebi de celelalte; dar, spre fericirea capitaliștilor, ea se deosebește foarte mult, și e în stare a produce mai mult decît costă, a da mai mult decît primește.

Stan în 6 ceasuri a întors capitalistului o valoare deopotrivă cu cei 4 franci ce a luat. Dar Stan mai e în stare să lucreze încă 6 ceasuri, prefăcând astfel încă un capital de 21 de franci în 25. Acuma într'o zi Stan a prefăcut un capital de 42 de franci în unul de 50, adică în 12 ceasuri a adaus 8 franci la unul de 42, adică în 12 ceasuri a adaus 8 franci la valoarea cea veche a capitalului. Acum capitalistul are mai mult decît a avut, capitalul i s'a înmulțit, s'a făcut mai mare. Dar de unde vine această înmulțire? E acum impede de văzut. Stan a lucrat 6 ceasuri; în aceste 6 ceasuri, a produs un echivalent cu ce a luat dela capitalist, în aceste ceasuri a lucrat pentru sine, pentru aceste 6 ceasuri i s'a plătit rodul muncii; în a doua parte a zilei a lucrat iar 6 ceasuri pentru capitalist, gratis, fără plată. Iată dar că începe să ni se facă lumină asupra caracterului capitalului. Din puține cuvinte zise aici, urmează mai

întâi două lucruri: 1) capitalul trebuie să fie hrănit prin muncă, trebuie să fie înmulțit, ca să răspundă caracterului său de „capital”; 2) înmulțirea capitalului se face prin munca neplătită.

Dar, va zice cititorul, cine-l pune pe Stan, cine îl nevoiește să lucreze pentru capitalist 6 ceasuri gratis, de ce nu lucrează pentru sine toate cele 12 ceasuri; nu-i rob, și om slobod, cine îl face să se tocmească la capitalist?

Cine îl face? Aicea e toată buba, și aici ni se deslușește cea mai de frunte parte a caracterului capitalului. E adevărat că legile nu-l silesc să lucreze la capitalistul nostru; dar în societatea noastră pentru a munci trebuie capital. Munca cu mâinile, munca individuală, nu poate să ție luptă cu munca colectivă care se face în fabrica capitalistului. Stan dară, pentru a munci are nevoie de capital, și, neavându-l, e silit, sub amenințare de moarte (liberă) de foame, să între la capitalist și să muncească o parte din zi pentru sine, și o parte pentru capitalist gratis. Deci capitalul silește pe muncitor să lucreze o parte din zi gratis pentru capitalist. Capitalul este dar puterea prin care o parte a omenirii stăpânește economicște pe cealaltă.

Astfel una după alta ies la lumină părțile de căpetenie ale caracterului capitalului, care, în definiția economiștilor burgheji, ne pare de lot nevinovat și nesupărăcios.

Să ne întoarcem iar la Stan al nostru, care lucrează în fabrică, în cea a capitalistului. Cum am văzut, cele dintâi șase ceasuri Stan a lucrat pentru a produce un echivalent de valoare cu ce a primit dela capitalist. Aceste 6 ceasuri înfățișează munca trebuitoare; a doua parte a zilei, cele 6 ceasuri în care Stan lucrează gratis, înfățișează „munca de prisos”. Producerea celor dintâi 6 ceasuri o numește Marx: valoare necesară; pe a celorlalte, plus-valoare (plus-value, Mehrwerth) ori supra-valoare.

Plus-valoarea este deci acea parte a productului muncii de o zi, care rămâne neplătită. Această plus-valoare înmulțind-o cu numărul zilelor de muncă într'un an, vom avea plus-valoarea pe un an, etc.

Să vedem acum în ce relație stă plus-valoarea cu valoarea, ori munca necesară și cu munca de prisos (plus-valoarea urmează din supra-muncă, ori munca de prisos).

Să luăm exemplul nostru cu Stan, care lucrează, cum am presupus, 12 ceasuri, 6 muncă necesară și 6 supra-muncă.

Cum poate să se mărească „plus-valoarea”? Firește numai atunci când din 12 ceasuri de muncă, în loc de 6 ceasuri, se vor întrebuiți 8 pentru producerea plus-valorii. Dar atunci pentru munca trebuitoare rămân numai 4 ceasuri. Prin urmare când se mărește plus-valoarea, valoarea necesară se micșorează. Deasemenea va-

loarea necesară poate să se mărească atunci când din 12 se întrebuițează pentru producerea ei mai mult de 6 ceasuri, dar atunci va rămânea mai puțin pentru plus-valoare. Prin urmare valoarea necesară și plus-valoarea stau în astfel de relație încât cu cât crește una, cu atât scade cealaltă și vice-versa. Interesul capitalistului este să fie plus-valoarea cât se poate mai mare, și valoarea necesară mai mică; interesul lucrătorului e tocmai dimpotrivă. Prin urmare chiar de aicea se vede că interesele capitaliștilor sunt antagonice cu ale muncitorilor. Înainte de a urmări cu analiza „plus-valorii” vom da aicea un exemplu din viața reală, care e menit să ne explice vădit ce este plus-valoarea, rolul ei în viața economică, rolul ei în formarea capitalului, etc. Acest exemplu ne va pune în relief și caracterul capitalului. De aceea cu tot dinadinsul cerem luarea-aminte a cititorilor noștri.

Să luăm, de pildă, o marfă oare-care, să presupunem o bucată de stofă de lână, de o sulă de coți. Să cercetăm toate întâmplările acestei bucăți de lână. Ca punct de plecare să luăm timpul când fabricantul vine în piață și tocmește pe Stan și pe alți tovarăși de ai lui, la fabrica sa. Aicea, după exemplul nostru, ziua de muncă este de 12 ceasuri, din care în cele dintâi 6 ceasuri muncitorii produc valoarea necesară, adică salariul de 4 franci; în celelalte 6 ceasuri produc

plus-valoarea de 4 franci. Vasăzică în total fiecare produce valoare de 8 franci pe zi. Venind la fabrică, capitalistul pune cinci muncitori să țasă acea bucată de stofă de o sută de coți, despre care am pomenit, le dă materialul brut, adică lână, în valoare de 100 de franci, și îi pune să țasă. Să presupunem că muncitorii fac bucata de stofă în 2 zile; în aceste două zile uzarea mașinei, cărbuni, etc. pentru bucata de stofă ajunge la 20 de franci. Să vedem acum cât va fi valoarea celor 100 de coți.

Mai întâi în această bucată a fost transportată o valoare veche în formă de lână, de 100 de franci, pe urmă o valoare veche în formă de mașină, cărbuni, de 20 de franci. Prin urmare bucata cuprinde de 120 de franci valoare veche. Valoare nouă a adăugit fiecare lucrător câte 8 franci pe zi de câte 12 ceasuri, ori câte 16 în cele două zile. Cei 5 lucrători au vârat deci în lână de 80 de franci, valoare nouă ($16 \times 5 = 80$). Valoarea stofei va fi de $120 + 80 = 200$ de franci. Pe capitalist însă îl costă 120 franci valoare veche și 40 de franci salariul lucrătorilor pe două zile, câte 4 pe zi ($8 \times 5 = 40$), deci 160 de franci. Vânzând va avea o plus-valoare de 40 de franci. Să presupunem acum, pentru a face exemplul și mai complicat, că nu al capitalistului e capitalul. Lâna va costa tot o sută de franci; dacă capitalul e al fabricantului, ori al bancherului, 5 muncitori tot 2 zile vor întrebuița pentru lucru. Prin

urmare valoarea stofei tot 200 de franci va fi. Dar de unde va plăti fabricantul procentele, care, pentru capitalul de 120 de franci (lâna, mașina, etc.) a 10%, se urcă la 12 franci? Firește că nu dela lâna nelucrată ori dela mașină, pentru că acestea înfățișează capitalul, valoarea veche, care trebuie să iasă iar în stofă integral; nu poate deasemenea să plătească din acei patru-zeci de franci ce iau muncitorii ca salariu. Prin urmare poate plăti și chiar plătește din cei 40 de franci ai „plus-valorii” care-i vin gratis. Așa că plus-valoarea se împarte în 12 franci pentru bancher, și 28 pentru fabricant. Vedem aicea un lucru asupra căruia atragem luarea aminte a cititorilor noștri: nu numai capitalul industrial, dar și cel bancheresc se hrănește, se înmulțește tot din „plus-valoare”, tot din munca de prisos, pe deasupra tot din munca neplătită.

Se știe că mărfurile se expediază prin companii deosebite, ale expeditorilor. Aicea toată treaba se face de muncitori, fie cu mâinile, fie scriitori, iar stăpânul ca și fabricantul oprește o plus-valoare pentru capital și rizic. Vom vedea în curând ce rizic au capitaliștii.

Să ne întoarcem acuma la bucata de stofă. Să presupunem că e lucrată în Londra, dar capitalistul vrea s'o vândă în București. Pentru aceasta trebuie împachetată, trebuie făcut fraht, și în sfârșit dusă în spinare ori cu căruța la malul Tamizei, și pusă în vaporul care pleacă la Galați.

Aceste munci vor adăogi stofei o valoare de 20 franci. Dar expeditorul va plăti oare toți acești 20 de franci muncitorilor? Nu, le va da 10 franci; 10 însă îi vor rămânea lui, aceasta este o nouă „plus-valoare”. Dacă muncitorul ce a dus coletul în spate ar fi ceruț mai mult, expeditorul ar fi căutat și găsit altul; muncitorul însă are nevoie de mâncare și concurența tovarășilor îl silește să se supue capitalistului-expeditor. Acuma coletul, pus în vapor, are valoare de 220 de franci. Transportul dela Londra la Galați îi va adăugi încă o valoare de 60 de franci, să presupunem. Această valoare nouă îi va fi adăogită de muncitorii de pe vapor, începând cu căpitanul și mecanicul și sfârșind cu marinarii de rând. Toți acești 60 de franci vor fi oare valoare nouă? Nu. O parte din ei va fi valoare veche: uzarea vaporului, cărbunii și untul-de-lemn, etc.; să presupunem 20 de franci.

Acești 20 de franci nu-s altceva decât părțicica de vapor, de cărbune, de unt-de-lemn cari s'au prefăcut în stofă de lână, ori mai bine zis în valoarea ei, acești 20 de franci sunt ai capitalistului (amintim că am fost așa buni, de am presupus capitalul drept rod al muncii capitalistului). Iar 40 de franci adăogați de muncitorii de pe vapor, se vor plăti oare în întregul lor? De bună seamă că nu, fiindcă altmintrelea ce ar rămânea proprietarului vaporului ca profit, ca plus-valoare? Și dacă nu i-ar rămânea folos, de-

ce n'ar vinde vaporul și nu și-ar vări capitalul în fabricarea stofelor de lână care, cum am văzut, dau „plus-valoarea” așa de frumoasă? Muncitorii de pe vapor vor primi deci 20 de franci, deși au adăogit stofei valoarea de 40,—douăzeci vor rămânea proprietarului de vapor: ca profit, cum zic ei; ca muncă neplătită, cum zicem noi. Se înțelege că cei 20 de franci nu se vor împărți deopotrivă între muncitori: căpitanul va lua mai mult, marinarii simpli mai puțin, dar aceasta e altă chestie și știm din urmă că o zi de muncă calificată poate fi plătită de 5 ori cât una simplă. Bucata de stofă a ajuns acum la Galați, și are valoare de 280 de franci. Din Galați transportul la București iar costă 60 de franci, ori adaogă o valoare de 60 de franci. Această valoare adăogită, pe jumătate, să zicem, este valoarea pierdută de șini, de mașină, de vagoane, etc., și întrupată în stofă, acești 30 de franci se cuvin proprietarilor drumului de fier, restul de 30 de franci e adăogă de muncitori, *) începând dela director, ingineri și mântuind cu cantoniștii; 15 din acești 30 vor fi plătiți ca salariu de companie și alți 15 vor forma o „plus-valoare” nouă, muncă neplătită, care în formă de dividende se va împărți între acționari. Acum stofa a ajuns la București și are valoare de 340 franci.

---

*) Noi presupunem drumul de fer al acționarilor; dacă este al statului se schimbă în cât va chestia, deși în fond tot una este.

Ajungând la București vom schimba puțin exemplul nostru, și-l vom face mult mai real. Să presupunem dar, că e vorba, nu de o bucată, ci de 1000. Se înțelege că chestia nu se schimbă în nimica, și toate cifrele pe cari le avem trebuie să le înmulțim cu o mie. Toată marfa, socotind o bucată de 340 franci, are valoare acuma de 340.000 franci. Ajungând în București, fabricantul ori reprezentantul lui vrea să vândă marfa. Se adresează la un burtă verde, la un lipscan și-i propune marfa sa. Din nefericire pentru fabricant nu e numai el în piața Bucureștilor, ci sunt mai mulți; nu numai engleji, ci și francezi, nemți, etc... Aceștia vor concura voină și ei să vândă și prețul englezului poate cădea. De altmintrelea are de unde lăsa. Am văzut că pentru fiecare bucată are o „plus-valoare” de 40 de franci, la toată marfa, prin urmare are 40.000. Din aceasta poate lăsa 20.000 și tot rămâne cu o plus-valoare de 20.000. Poate prin urmare să lase bucata cu 320 deși valoarea ei e de 340. Tot astfel poate face și expeditorul fiecare va lăsa din plus-valoarea sa câte ceva, și drumul de fier, că tot nu e munca lor. Dacă fiecare va lăsa din plus-valoarea sa câte ceva, poate să ajungă bucata la 300 de franci. Cu acest preț o cumpără Burtă-verde, lipscanul. Valoarea reală a acestei stofe este cum am văzut tot 340. La această valoare se mai adaugă prin muncă celor din prăvălia lipscanului, și prin

uzarea localului, etc. Să presupunem că Iipscanul, Burtă-verde, plătește pe oamenii lui tocmai după valoarea muncii și dacă va vinde și marfa după valoarea adevărată, tot va avea o plus valoare de 40 de franci la bucată (340 valoare adevărată, el a cumpărat-o însă cu 300) și la toate 40.000 de franci de „plus-valoare”.

Va fi oare această plus-valoare ceva nou? Nu, este vechea plus-valoare, este munca neplătită a muncitorilor engleji, a marinarilor, a muncitorilor români dela drumul de fier; răpitorii s’au împărțit între dânșii. Să vedem acum pe Iipscanul nostru. Am presupus că va vinde cu valoarea adevărată; e cu putință să vândă și el ceva sub valoarea mărfii, silit prin concurență, în acest caz vor gusta și consumatorii ceva din „plus-valoare” se poate să vândă și mai sus decât valoarea, și atunci consumatorii vor fi înșelați. În orice caz vânzând în mai mulți ani, mai multe transpoarte, Burtă-verde își face un capital rotund de vre-un milion de franci și jurnalele cântă pe cinstitul comerciant, care prin munca lui (adică prin munca neplătită a mii de lucrători) a agonisit un capital de 1.000.000. Primind benemerenti și virtutea militară (de ce nu și pe aceasta? nu e oare curaj de a înșelă mii de oameni?), Burtă-verde se hotărăște să se hodi-nească de atâta muncă, se lasă de negoș și cumpără acțiuni de ale drumului de fier, cari îi dau dividende (am văzut de unde ies dividendele) și,

cu acest venit rezultat din munca sa, (cum nu? am văzut noi ce fel de muncă), trăește omul cum poate, revoltându-se împotriva acelor turburători ai ordinii publice, acelor socialiști, cari în tot capitalul d-sale nu văd decât o despoiere.

Dar, va zice cititorul, de unde vine că comercianții fac falimente (nu vorbim de falimente șarlătănești, ci de acele venite din pierderi adevărate), nu riscă și ei capitalurile lor, etc.

Se înțelege că e cu puțință. Ei cu puțință ca comerciantul să plătească din neștiință nu cu 300 ci cu 340 și chiar cu 360 bucata și din pricina concurenței să fie silit să vândă după valoarea adevărată, adică cu 340 franci, va pierde 20 de franci la bucată, și 20.000 la o mie de bucăți, etc... Acești 20.000 de franci vor intra în buzunarul fabricantului, mărindu-i plus-valoarea. Nu vorbim de indivizi, se înțelege, că chiar din exemplul nostru se vede că sunt cu puțință foarte multe cazuri deosebite, când unii capitaliști vor primi mai mult și alții mai puțin, dar plus-valoarea n'are unde dispărea decât tot în buzunarele capitaliștilor ca clase, nu ca indivizi.

Din exemplul nostru urmează neîndoelnic următoarele, și asupra acestei încheieri atragem luarea-aminte a cititorului: *Toate capitalurile fie industriale ale fabricanților, fie comerciale ale negustoriilor, se înmulțesc, se fac productive, numai prin plus-valoare, prin muncă neplătită.*

Dacă am voi să scoatem toate urmările din

exemplul nostru, nu ne-ar ajunge sute de pagini; suntem convinși că, dacă cititorii vor cugeta la supra acestui exemplu și vor face singuri toate deducerile logice, vor înțelege de o sută de ori mai bine adevăratele relații logice ale omenirii, decât cea mai mare parte din economiștii burghezimii.

Să ne întoarcem acum iarăși la analiza plus-valorii. Am zis că fabricantul, luând pe Stan în fabrică, acest din urmă lucrează 12 ceasuri pe zi; în cele 6 dintâi lucrează pentru sine, pentru a produce strictul necesar vieții sale, și 6 ceasuri pentru capitalist, producând „plus-valoarea”.

Să vedem acum cum poate fi mărită plus-valoarea. Firește că măbind numărul ceasurilor de lucru întrebuintate de Stan, pentru producerea ei. Dar dacă ziua de lucru va rămânea tot de 12 ceasuri, n'are de unde lua ceasuri pentru a face plus-valoarea mai mare. Nu rămâne decât de lungit ziua de lucru, de pildă, până la 16 ceasuri. Chiar dacă ziua de lucru se va împărți în părți egale, chiar dacă raportul între munca necesară și supra-muncă nu se va schimba, tot se vor întrebuinta câte 8 ceasuri la fiecare, și prin urmare plus-valoarea va crește cu o câtime de valoarea vârată de Stan în lână, în timp de două ceasuri de muncă. În adevăr, însă toată creșterea zilei e confiscată de capitalist. Dacă ziua de lucru se va mări dela 12 până la

16 ceasuri, atunci pentru munca necesară, pentru muncitor, tot 6 ceasuri vor rămănea și adaosul de 4 ceasuri va fi în folosul capitalistului, adică în loc de 6 ceasuri pentru producerea plus-valorii se vor întrebuița 10, muncitorul va munci gratis 10 ceasuri.

Dar, va zice cititorul, oare numai decât vor merge toate ceasurile adăugate în folosul capitalului?

Da. Pentrucă lucrătorul, cum admite și economia burgheză însăși, primește în mijlociu numai strictul necesar pentru ținerea sa. Așa admite și economia socială, numai argumentarea ei este cu totul altfel decât a burgheziei. Strictul necesar al lucrătorului e produs în cele 6 ceasuri dintâi în care Stan lucrează pentru sine. Mai jos vom vedea și mai lămurit această lege a „valorii” muncii, dar chiar cu legea lui Ricardo, vedem că salariul strict necesar*) nu poate să se ridice (în mod general). Ceasurile adăugate de muncitori vor cădea deci în folosul capitalului. Este văzută dar acuma pricina lăcomiei cu care capitaliștii caută a prelungi cât mai mult ziua de muncă. Mărimea zilei de lucru până la un grad care întrece puterile omenești, este ceva caracteristic pentru timpul nostru. Proprietarii de robi în vremile vechi, nu-i lăsau să lucreze afară din cale, pentrucă putea robul să se îmbol-

---

*) Mai jos vom vedea argumentarea economiei sociale.

năvească și să moară, și paguba era a proprietarului. Dar ce pierde fabricantul ori proprietarul de pământ acuma, dacă mor lucrătorii de prea multă muncă? Muncitori sunt mulți, materie vie de despoiat e destulă și dacă moare unul se înlocuește ușor cu altul.

Ca să nu creadă cititorii noștri că exagerăm, vom aduce aici mai multe exemple despre prelungirea zilei de muncă din bogatul material ce se află în cartea lui Marx „Capitalul” și care material e luat după anchete oficiale engleze.

Ca să arate deosebirea între alergarea după plus-valoare în societatea burgheză și în societățile organizate altfel din punctul de vedere economic, Marx ia ca exemplu România noastră pe timpul regulamentului organic al lui Kisseleff. Dăm aicea toată bucata din Marx, ca să facem plăcere cititorilor noștri:

„In provinciile dunărene, claca era alături cu dările în natură și cu alte îndatoriri; dar ea formă tributul de căpetenie plătit clasei domnitoare. In asemenea condiții, claca vine rar din robie; dar robia (servage) dimpotrivă, mai adesea vine din clacă. Așa a fost în provinciile române. Forma de producere primitivă era întemeiată pe proprietatea comună, totuși deosebită de formele slave și indiene. O parte din pământ era lucrată ca proprietate privată, de membri neatârnați ai comunei; alta — *ager publicus* — era lucrată de dâșii în comun. Productele a-

cestor munci comune slujeau pe deoparte ca fonduri de asigurare împotriva anilor răi și pentru alte întâmplări; de altă parte, ca vistierie publică pentru cheltuielile războaelor, bisericilor și alte cheltueli comunale. În cursul timpurilor, șefii armatei ș' ai bisericii uzurpară proprietatea comună și împreună cu dânsa și munca obișnuită pentru cultivarea ei. Munca țaranului, care lucrase slobod pământul comun, se prefăcu în clacă pentru cei ce hrăpiseră acest pământ. De acolo se născură și se dezvoltară raporturile de servaj care nu primiră sancțiune legală decât când mântuitoarea lumii, Sf. Rusie, sub cuvânt de a nimici servajul, îl prefăcu în lege. *Codul clăcei*, proclamat la 1831 de generalul rusesc Kisselef, fu dictat de boeri. Rusia cucerii astfel și pe magnații din provinciile Dunării, și aplauzele creștinismului liberal din Europa întreagă.

„După *regulamentul organic*,—așa au numit codul în chestie,—tot țaranul român datorește așa zisului proprietar fonciar, afară de o mulțime de prestații de tot felul: 1-îu 12 zile de lucru în general; al 2-lea, 1 zi pentru muncă la câmp, și al 3-lea, 1 zi pentru adus lemne cu carul. În total 14 zile pe an. Inșă, cu o pricepere adâncă, economică, au avut grijă de a înțelege prin zi de lucru, nu ce se înțelege de obicei prin acest cuvânt, dar ziua de lucru trebuitoare pentru a face un product mijlociu, și acest product a fost hotărît cu atâta șiretlic, încât un

ciclop n'ar fi în stare a-l îndeplini în 24 de ceasuri. „Reglementul” însuși declară, cu o nerușinare curat rusească, că trebuie să înțelegem prin 12 zile de muncă productul muncii cu mâinile în timp de 36 de zile; pentru o zi de muncă la câmp, iarăș trei zile; și prin o zi de cărat lemne, iar trei zile. În total: 42 zile de clacă. Dar trebuie să adăugim pe lângă acestea și ceea ce numiau iobăgie, totalul prestațiilor ce datorau boerului pentru servicii agricole extraordinare. Fiecare sat după numărul locuitorilor trebuie să dea pentru iobăgie un contingent. Această clacă suplimentară se socoate la 14 zile de fiecare țăran român. Aceste patru-spre-zece adunate cu cele 42, dau 56 pe an. Iar anul agricol are din pricina climei 210 zile. Să scădem 40 de zile pentru dumineci și sărbători, 30 pentru vreme rea, ne rămân 140. Raportul muncii de clacă la munca necesară, este deci de $50/84$ (ori $66\frac{2}{3}\%$), ceea ce arată că plus-valoarea luată de boeri din munca țărănilor era mult mai mică decât ceea ce se ia în Anglittera de la lucrătorii manufacturari și agricoli. Dar cele spuse mai sus erau clacă legală. Și regulamentul organic, într'un spirit încă și mai liberal decât legislația engleză, a avut grije să ușureze călcarea lui însuși în picioare. Nu era de ajuns că aveau 54 de zile în loc de 12, au hotărît din nou ce lucru trebuie să fie făcut în fiecare din cele 54 de zile așa fel că mai trebuie de luat din zilele ce se lăsaseră țăra-

nului. Intr'o zi de pildă, trebuie să se prășească cutare întindere de pământ, și la lucrul păpușoiului mai ales se cere de două ori pe atâta timp. Pentru unele lucrări agricole, ceea ce trebuia fi făcut într'o zi, poate fi așa de frumos tălmăcit, în cât adesea ziua începea în Mai și se sfârșia în Octombrie. Pentru Moldova, condițiile sunt și mai aspre. Astfel un boer a strigat, în beția triumfului: „Cele 12 zile de clacă din Reglementul organic se urcă la 365 pe an”. (Marx *Le Capital* pag. 102, în nota citează pe E. Regnault: *Histoire politique et sociale des principautés Danubiennes*).

Această alergare după plus-valoare o numește Marx foame câinească pentru supra-muncă. Ce ar fi zis Marx dacă ar fi cunoscut toate actele tipărite de „Românul” cu ocazia legii tocmelilor agricole, ce ar fi zis dacă afla că după ce țărani s'au liberat, au ajuns cetățeni, primesc adesea 30 de bani pe zi (ba și 5 parale unele-locuri), și prin urmare plus-valoarea se ridică la sute de procente!

„Dacă reglementul organic al provinciilor dunărene dă pe față și legalizează articol cu articol o foame câinească de supra-muncă, zice Marx mai departe, legile fabricilor (*Factory acts*), dau la iveală aceeași boală, etc....?” Ce sunt aceste „*Factory acts*”? Sunt legile votate de parlamentul

englez, și prin cari se pune stavilă prelungirii zilei de lucru de către fabricanți, prelungire care amenință cu degenerarea poporului întreg: „A- ceeași lăcomie oarbă, zice Marx, care stoarce pământului toate puterile, atacă puterea de viață a nației până în rădăcină”.

S'au numit anchete oficiale pentru a constata starea lucrurilor; în urma acestor anchete s'au publicat rapoarte cari au îngrozit parlamentul și l'au făcut să voteze legi cari reduc ziua de lucru. Pentru a face respectate aceste legi, s'au numit inspectori ai fabricilor cari la fiecare 6 luni tipăresc un raport. Rapoartele sunt o pagină grozavă, pagină neagră a istoriei moderne. Dăm și noi aicea câteva extracte din aceste anchete, rapoarte și alte acte autentice, cari mai pe larg se pot afla în Marx.

„Domnul Boughthon, magistrat al comitatului, declară ca președinte al unui meeting, ținut la primăria din Nottingham la 14 Ianuarie 1860, că se află în partea din populația orașului ocupată cu facerea dantelelor un grad de mizerie și de lipsă necunoscut în lumea civilizată... Pe la două, trei și patru ceasuri dimineața, pe copiii de la 9 la 10 ani îi scoală cu sila din paturile lor necurate, și-i silesc de lucrează până la 10, 11 și 12 noaptea. Sunt slabi, ca niște schelete, mici de trup, trăsăturile feței se șterg și toată ființa lor se înțepenește într'o toropeală că te înfiori văzându-i... Nu ne mirăm că d-l Mallet și alți

fabricanți au venit să protesteze împotriva a orice discuție... Sistemul, așa cum l'a descris Rev. d. Montagu Valpu, este un sistem de robie din toate punctele de vedere: social, fizic, moral și intelectual.... Ce să gândim de un oraș, care organizează un meeting public, pentru a cere ca munca să se reducă la 18 ceasuri pe zi! Strigăm împotriva stăpânilor de robi din Virginia și Carolina. Târgul lor de robi negri, cu toate grozăviile loviturilor de bici, negoțul lor cu carne de om, să fie oare mai grozave decât această jertfire înceată de oameni care n'are alt scop decât fabricarea vălurilor și a gulerilor de cămașe pentru folosul capitaliștilor?"

(Marx citează: London Daily Telegraph dela 14 Ianuarie 1860; pag. 104 și 105, Le capital).

În 1863 a trimes guvernul o comisiune pentru a vedea starea copiilor în fabrici. Iată unele din mărturisirile strânse de comisiunea numită: „Childrens Employment comission”.

Wilhelm Wood, în vârstă de nouă ani, „era de 7 ani și 10 luni, când începui a munci”. El „ran moulds” (ducea oalele la uscat și aducea tiparul gol.) Atâta a făcut necontent. Vine în fiecare zi la 6 ceasuri dimineața și lucrează până la 9 seara.

„Lucrez în toate zilele până la 9 seara; așa a fost în cele din urmă 7 ori 8 săptămâni”. Iată deci un copil care, dela 7 ani a lucrat câte 15 ceasuri pe zi. J. Murray, copil de 12 ani spunea

astfel: „Run moulds and turn th'jigger” (duc tiparuri și 'nvârtesc roata). Vin la 6 ceasuri, uneori la 4 dimineața. Am muncit toată noaptea trecută până la 8 ceasuri dimineața. Nu m'am mai culcat; 8 ori 9 băeți au lucrat ca și mine toată noaptea. Primesc pe săptămână 3 shellingi 6 penci (4 fr. 40 c.). Când muncesc toată noaptea nu iau mai mult. Săptămâna trecută am lucrat două nopți”. Ferry Hough, copil de 10 ani: „n'am totdeauna un ceas pentru mâncare; n'am decât jumătate, joile, vinerile și sâmbetele” (K. Marx Le Capital pag. 105 după Childrens Employment Comission First Report, etc. 1863, Appendix, p. 16, 17, 18).

Dr. Charles Pearson zice: „nu pot vorbi decât după observările mele personale și nu după statistică, dar încredințez c'am fost adesea, nu se poate mai revoltat văzând aceeași sârmani copii, a căror sănătate este jertfită, pentru a îndeștula prin muncă peste puterile lor lăcomia părinților și a celor ce-i întrebuințează”. (K. Marx pag. 105 Le Capital).

Iată acum ce dau pe față martorii înaintea comisiunii pentru fabricile de chibrituri.

J. Leach: „Iarna trecută (1862), din 19 fete 6 nu mai veniră la lucru din pricină că se îmbolnăviră din muncă peste măsură. Ca să nu a-doarmă, pe celelalte le zgălțâiau din când în când”. W. Duffy: „Copiii sunt așa de osteniți că nu pot țineă ochii deschiși, și în adevăr, ade-

sea chiar noi nu putem". — J. Lighbourne: „Sunt de 13 ani... Am lucrat iarna trecută până la 9 ceasuri de noapte și cealaltă iarnă, până la 10. Mai toate serile, în iarna aceea, îmi erau picioarele așa de rănite, încât plângeam de durere". — G. Apsden: „Pe băiatul meu acesta, îl aduceam în spate când era de 7 ani, și tot așa îl duceam și acasă, din pricina omătului și lucra de obicei câte 16 ceasuri!... Adesea mă puneam în genunchi lângă dânsul de-i dam să mănânce pe când era la mașină, căci nu avea voie să lase lucrul ori să-l întrerupă". (K. Marx: *Le Capital*, p. 106).

Tipărirea actelor oficiale a făcut să se revolve opinia publică; și jurnalele, fără deosebire de culoare, apostrofau pe mâncătorii de plus-valoare.

Morning Star zicea: „Robii noștri albi sunt jertfele muncii, care-i duce la mormânt, își sleesc puterile fără trâmbiță și fără tobă". Times scria: „Mulți sunt de părere că, pe câtă vreme vom silii să muncească de se omoară fetele tinere și femeile, întrebuintând spre a le îmboldi foamea în loc de pocnetul de bici, nu vom avea drept să cerem fier și foc împotriva unor familii, născute stăpâne de robi și cari cel puțin dau de mâncat îndeajuns robilor, și nu-i pun la muncă peste puterile lor". Standard zicea: „Afurisiți pe stăpânii de robi, dar vă rugați la D-zeu împreună cu niște oameni de treabă, cari

fără muștrare de cuget pun de muncesc câte 16 ceasuri pe zi, și pentru o plată ce n'ar primi-o nici un câine”.

De ajuns, cititorule, cine vrea — citească în Marx această îngrozitoare și totodată instructivă pagină a vieții contemporane. Ingrozitoare, pentru că ne arată tablouri mai întunecoase decât cele din iadul lui Dante; instructivă, pentru că aceasta e adevărată istorie a omenirii, martirologia popoarelor, iar nu isprăvile împăraților, regilor și curtezanilor lor. Un tată îngenunchiat înaintea copilului său de 7 ani, ca să-l hrănească, fiindcă acest copil lucrează 16 ceasuri pe zi (!!!), 16 ceasuri pe zi, învârtește roata și n'are vreme să bage bucățica de pâine în gură! Acesta e un tablou pentru istoria modernă, pentru civilizație, pentru bogățiile nemăsurate. Vă lăudați cu civilizația, cu bogăția? Sângele și viața copiilor de 7 ani, e în bogățiile voastre! Este cu neputință să ne stăpânim mânia față cu asemenea grozăvii, și cu toate acestea și acuma trebuie să spunem că avem încă mult, foarte mult de spus.

Am văzut din puține exemple, ce este plus-valoarea. În capitolul viitor vom sfârși cu analiza plus-valorii, și atunci ni se va lămuri, și vom fi în stare a da definiția capitalului; atunci vom avea destul material pentru a analiza ce este socialismul.

V.

Până acum am vorbit despre plus-valoarea absolută, adică despre partea produsului ce se produce în aceea parte din zi care nu costă nimica pe capitalist. Dacă, după exemplul nostru, Stan a lucrat douăsprezece ceasuri din cari cele șase dintâi au fost întrebuințate pentru a produce o valoare echivalentă cu salariul primit și celelalte 6 ceasuri pentru a produce o valoare care nu-l costă nimica pe capitalist, acest product din urmă va fi plus-valoare absolută. Această plus-valoare absolută ne arată anume productul unui număr hotărît de ceasuri intrat gratis în punga capitalistului. Plus-valoarea însă poate să fie privită și din alt punct de vedere, ca o parte din productul întreg al muncii lucrătorului și în asemenea presupunere ne arată în ce relații stă plus-valoarea cu valoarea necesară ori supra-munca cu munca necesară. Dacă Stan a lucrat 6 ceasuri pentru sine și 6 pentru capitalist, atunci relația între valoarea necesară și plus-valoarea e ca 6: 6 ori ca 1: 1, ori 100%. Dacă Stan ar lucra 9 ceasuri, din care 6 pentru sine (valoarea necesară) și 3 pentru capitalist

(plus-valoare), atunci relația între plus-valoare și valoarea necesară ar fi ca 3: 6 ori ca 1: 2, ori 50%. Această relație între două părți ale zilei o vom numi plus-valoare relativă *).

Plus-valoarea absolută și plus-valoarea relativă se deosebesc mult, se deosebesc într'atâta, încât uneori una se ridică, pe când cealaltă cade. Astfel, să luăm exemplul nostru cu Stan. Stan lucrează 6 ceasuri producând valoarea necesară și 6 producând plus-valoare. Plus-valoarea absolută va fi deci de o potrivă cu un product de 6 ceasuri, plus-valoarea relativă va fi 6: 6 ori 1: 1, ori 100%. Să presupunem acuma că ziua de lucru care a fost 12 ceasuri s'a mărit până la 16, să presupunem pe urmă că relația între munca plătită și cea neplătită rămâne aceeași, adică: jumătate de zi lucrătorul lucrează pentru sine (adică pentru salariu) și jumătate pentru capitalist. Atunci ziua de lucru se va împărți astfel: opt ceasuri munca necesară și 8 supra-muncă. Plus-valoarea absolută a crescut, căci este de o potrivă cu productul a opt ceasuri de muncă; dar cea relativă nu s'a schimbat căci $8: 8 = 100\%$. Iată deci un caz când plus-valoarea absolută s'a mărit fără ca cea relativă să se prefacă și ea. Să lămurim alt caz. Să presupunem că ziua de

---

*) Marx nu înțelege tocmai așa plus-valoarea relativă: plus-valoarea relativă a noastră e mai de grabă ceea ce Marx numește „le taux de plus-value“; noi însă ne ținem de definiția noastră fiind mai simplă și mai lesne de înțeles.

muncă a căzut la 9 ceasuri și că din cauza mai marelui productivității a muncii, salariul muncitorului, adică strictul necesar pentru viață, poate fi produs numai în patru ceasuri. Atunci ziua de muncă se va împărți în 4 ceasuri de muncă necesară și 5 supra-muncă. Plus-valoarea absolută în cazul acesta a scăzut dela 6 ceasuri la 5; plus-valoarea relativă însă s'a mărit: este ca $5:4=125\%$. Creșterea plus-valoarei absolute și a celei relative poate fi pricinuită de multe cauze și în combinații foarte felurite. Să luăm aicea trei cazuri, cele mai însemnate: creșterea zilei de lucru, creșterea productivității (rodniciei) muncii, creșterea intensității (tăriei) muncii. Să analizăm fiecare din aceste cauze în deosebi și pentru aceasta să venim iar la exemplul cu Stan al nostru. El lucrează 12 ceasuri pe zi, 6 valoarea necesară și 6 plus-valoarea. Să presupunem acumă că s'a mărit ziua de lucru cu 4 ceasuri, adică: ziua de lucru s'a făcut de 16 ceasuri. Ce va fi cu plus-valoarea absolută și cu cea relativă? Am văzut că 6 ceasuri în exemplul nostru înfățișează vremea trebuitoare pentru a produce strictul necesar ori salariul; am spus în urmă că economia socială primește legea lui Ricardo, că salariul nu va putea să se ridice pentru mult timp mai sus decât strictul necesar (ceea ce trebuie numai decât) și că nici nu va putea cădea, iarăș pentru mult timp, mai jos decât acest strict necesar; numai altfel argumentează economia socială, precum vom vedea mai jos. Creșterea zi-

lei de muncă nu va lucra asupra acestui salariu: și mai pe urmă ca și mai înainte tot 6 ceasuri vor fi cerute pentru producerea strictului necesar vieții. Adăusul de 4 ceasuri se va întrebuința în întregime pentru a produce plus-valoarea absolută, care dela 6 ceasuri se va sui la 10. Plus-valoarea relativă va fi acum $10:6 = 166,6\%$. Deci, când se mărește ziua de lucru, se mărește plus-valoarea absolută și cea relativă. Dar, ce însemnează plus-valoarea absolută? Însemnează acea parte a produsului pe care o ia capitalistul gratis dela muncitor. Și ce însemnează plus-valoarea relativă? Raportul în care stă produsul luat de stăpân către cel luat de lucrător ori raportul economic între lucrător și între capitalist. Când se mărește dar plus-valoarea absolută și relativă, asta însemnează: capitalistul ia mai multă muncă gratis și raportul între bogăția capitalistului și a muncitorului se schimbă în dauna acestui din urmă. Creșterea zilei de lucru înseamnă deci pentru capital realizare de câștig mare și creșterea deosebirei între dânsul și muncitor; pentru muncitor înseamnă mai multă muncă și cădere în mai mare sărăcie față cu capitalistul. Cetitorul care va înțelege aceasta, va înțelege și acea luptă colosală a lucrătorilor din țările industriale pentru micșorarea zilei de lucru.

Să luăm acum al doilea caz, adică mărirea productivității muncii. Să luăm iar exemplul nostru cu Stan care lucrează 12 ceasuri, 6 pentru sine și 6 pentru capitalist; 6 ceasuri înfățișează

munca trebuitoare pentru producerea salariului necesar; dar când se mărește productivitatea muncii, acest salariu necesar (adică strictul necesar pentru viață) poate fi produs în mai puțin timp, să zicem în 4 ceasuri. Acuma plus-valoarea va fi de 8 ceasuri (4 muncă necesară și 8 plus-valoarea), și plus-valoarea relativă va fi ca $8:4=200\%$. Mărirea productivității muncii pentru capitalist înseamnă mărirea bogăției (mărirea plus-valoarei) și mărirea puterii lui față de puterea economică a lucrătorilor. Pentru lucrător, chiar dacă ziua de lucru rămâne aceeași (mai departe vom vedea că mărirea productivității are și păcatul de a mări și ziua de lucru) mărirea productivității muncii înseamnă mărirea prăpăstiei între dânsul și capitalist.

Al treilea caz e mărirea intensității muncii, adică se presupune că munca se face mai cu stăruință, mai cu multă cheltuire de putere mușchiulară, mai cu multă luare aminte, etc.

Dar lucrând, cu mai multă stăruință, în zece ceasuri se produce cât s'ar produce altfel în 12. O zi de muncă mai intensă e dară deopotrivă cu munca făcută cu mai puțină stăruință, însă în timp de o zi de lucru mai lungă. Mărirea intensității muncii, este deci tot una cu lungirea zilei de muncă și am văzut ce urmări are această prelungire pentru capitalist și pentru lucrători.

Micșorarea lungimei zilei de muncă, a productivității muncii ori a intensității muncii va avea urmări tocmai din potrivă. Să luăm ca-

zul cu micșorarea productivității. Dacă munca va fi mai puțin productivă, atunci, în exemplul nostru, pentru salariul trebuitor lui Stan nu vor fi de ajuns 6 ceasuri din 12, ci vor trebui 8; atunci pentru plus-valoare vor rămânea 4 în loc de 6, plus-valoarea absolută și cea relativă vor cădea și prăpastia între capitalist și muncitor se va micșora, se va slăbi puterea capitalistului asupra muncitorilor. La caz de micșorarea zilei de lucru se adaugă pe lângă aceasta pentru lucrător și împuținarea cheltuelilor de puteri. Marx analizează și își propune a analiza în al III-lea volum și mai multe cazuri de mărirea și micșorarea plus-valoarei absolute și relative; pentru noi și atâta ajunge ca să vedem prăpastia grozavă ce desparte clasa capitaliștilor de a prolețarilor, antagonismul care face că ori-ce este folositor pentru o clasă să fie vătămător pentru cealaltă și din potrivă; care face ca munca, stăruința la muncă, progresul industrial, mărirea productivității să fie vătămătoare celor ce muncesc, celor ce fac progresul industrial, celor a căror muncă se face mai rodnică.

Înainte de a merge mai departe atragem luarea-aminte a cetitorului că plus-valoarea nu trebuie confundată cu profitul, pentru că profitul se socotește relativ la tot capitalul pus în industrie. Astfel să presupunem că Stan, venind la fabrică, primește de 20 de franci humbac brut, care în 10 ceasuri se preface într'o bucată de pânză în valoare de 30. Dacă Stan primește ca salariu

5 franci (când a adaus valoare de 10 la valoarea dată 25), plus-valoarea relativă, gradul de exploatare va fi $5:5 = 100\%$. Dar profitul? Capitalistul a pus în industrie 20 de franci (în materii prime, etc.) pe care Marx îi numește capital fix și 5 franci salar (capital schimbător)*. La acest capital de 25 de franci, capitalistul a câștigat 5 franci, dar $5:25 = 20\%$; prin urmare profitul este 20%, iar plus-valoarea relativă este de 100%.

Este foarte de nevoie să luăm aminte la această deosebire, pentru că alt-fel am cădea în greșeli multe. Dăm aici un exemplu prețios care arată cât de însemnat este a ne pătrunde de ceea ce e plus-valoarea relativă și de altă parte ne arată până unde pot merge șiretlicurile claselor domitoare și boscăriile economiștilor acestor clase. Când în Englitera se votă legea care scurtă ziua de lucru, capitaliștii făceau zgomot îndrăcit împotriva legii; părea că a fost sosit ziua judecăței celei de pe urmă.

Știința care mai totdeauna se pune în slujbă la cei tari, a început să apere pe capitaliști și iată un economist, al cărui nume se citește în toate compendiile de economie politică cu epitetul de „celebru”, profesorul de economie poli-

---

*) Capital fix și capital variabil e o chestie în privința căreia fiecare școală economică are definițiunea ei. Noi rugăm pe cititori să ție minte definițiua lui Marx, căci o vom întrebuița în studiul nostru. „Capital variabil e suma salariilor, suma produselor ce vin lucrătorilor; capital fix e suma produselor puse în industrie“.

tică dela Oxford, Senior, cum aduce argumente împotriva scurtării zilei de lucru. Să luăm exemplul nostru. Stan lucrează 10 ceasuri și prefăce o valoare de 20 de franci în una de 30, prin urmare adaugă în 10 ceasuri valoare nouă de 10 franci; și, fiindcă primește numai 5 franci, adică atâta cât a produs în 5 ceasuri, a lucrat 5 ceasuri gratis pentru capitalist. Senior însă argumentează alt-fel. Stan, zice el, produce o bucată de madepolon de 30 de franci în 10 ceasuri de muncă, prin urmare în fiecare ceas produce 3 franci. Capitalistul îi dă 20 de franci ca materii brute, mașini, etc. (capital fix) și 5 franci salariu, adică 25 de franci*). Pentru a produce acești 25 de franci, Stan, producând câte 3 franci pe ceas, întrebuițează $8\frac{1}{3}$ ceasuri; prin urmare cele opt ceasuri și o treime dela început Stan lucrează pentru a întoarce capitalistului ceea ce i s'a înaintat de către acesta și numai cele din urmă $1\frac{2}{3}$ ($10 - 8\frac{1}{3} = 1\frac{2}{3}$) rămân pentru producerea profitului, plus-valorii capitalistului. Dacă ziua de muncă se va micșora cu un ceas, capitalistul va pierde mai mult de jumătate din profit; dacă se va micșora cu două, va pierde și o parte din capital...

Născocirea lui Senior a făcut zgomot și, în adevăr, cum vede cetitorul, are aerul de a fi adevărată; și, cu toate acestea, nu-i decât o prostie zdravănă.

De unde vine deosebirea că, după Senior, lucră-

*) Luăm argumentarea nu exemplul lui Senior.

crătorul muncește pentru capitalist numai $1\frac{2}{3}$ ceasuri, pe când după noi muncește gratis 5 ceasuri? Iată de unde. Senior presupune că Stan produce bucata de madepolon de 30 de franci, pe când în adevăr lucrătorul produce numai o valoare de 10 franci, pentru că bumbacul, mașinele, etc... (capitalul fix) au fost făcute de alți muncitori. Presupunând deci că Stan, lucrând pânză, totodată produce bumbac brut, face mașini, etc.—se înțelege că va produce 3 franci pe ceas: va trebui să producă valoarea bumbacului, a mașinei, etc., valori produse de alții. Adică admitând o prostie, vom eși și la încheeri proaste. Ca să văză și mai bine cetitorul cât de proastă e argumentarea lui Senior, să luăm alt exemplu:

Un argintar primește comanda să facă un vas de argint. Argintarul dă lucrătorului argint brut în valoare de o mie de franci. Lucrătorul de argint se pune pe treabă și în 20 de ceasuri toarnă un vas care gata va avea valoare de 1020 de franci.

Să presupunem că lucrătorul pentru o zi de lucru așa de mare primește 10 franci. Se vede acuma că lucrătorul, vârand în argint prin muncă o valoare de 20 de franci și primind 10, e înșelat cu 10 franci, adică cu atâta cu cât a produs în jumătate din ziua lui de muncă, adică a lucrat 10 ceasuri pentru sine și 10 pentru stăpân; rodul muncii lui în aceste 10 ceasuri din urmă alcătuie profitul capitalistului. După Senior însă e altmintrelea. În 20 de ceasuri lucrătorul a turnat un vas de argint în valoare de 1020 de franci,

prin urmare în fiecare ceas face 51 de franci ($1020:20=51$). Capitalistul-argintar i-a dat 1000 de franci argint și 10 franci salariu= 1010 , pe aceeaștia el trebuie să-i restituie capitalistului; pentru a-i întoarce 1010 franci producând câte 51 franci pe ceas, trebuie 19 ceasuri, 48 de minute și aproape un sfert. Prin urmare din 20 de ceasuri, în cele dintâiu 19 ceasuri, 48 de minute și un sfert va lucra pentru a produce capitalul argintarului și numai în cele din urmă 11 minute și trei sferturi va lucra pentru capitalist. Dacă, prin urmare, vom micșora ziua de lucru cu 11 minute vom nimici tot profitul capitalistului. Iată dar această frumoasă argumentare, această adâncă analiză și și totuși a făcut zgomot în Englitera!

Plus-valoarea nu-i născocită de clasa domnitoare de astăzi, de burghezie. În ori-ce epocă istorică, de când sunt clase domnitoare și clase supuse, cele dintâi au stors plus-valoarea dela cele din urmă; timpurile noastre se caracterizează numai prin forma sub care se stoarce plus-valoarea. În vremea robiei e văzut lucru că proprietarii de robi storceau plus-valoarea dela robi, dar ș'ar părea că pe-atunci tot produsul sclavului e plus-valoare, ceea ce nu-i deloc adevărat. Robul, producând o valoare oare și care, consumă o parte și numai ce rămâne este profitul *),

---

*) Lăsăm profitul în înțelesul obișnuit, căci în economia politică, cum am spus, este deosebire între plus-valoare și profit.

numai relațiile sociale ale robiei fac să pară toată munca robului ca muncă gratis, ca plus-valoare.

În veacul de mijloc, în vremea clăcii, formarea plus-valorii e foarte limpede; clăcașul, să presupunem, lucrează 3 zile pe săptămână pentru dânsul și 3 pentru stăpân; vine deci tot atâta ca și cum ar lucra jumătate de zi pentru stăpân și jumătate pentru sine și dacă ziua de lucru va fi de 12 ceasuri, va lucra 6 ceasuri muncă necesară și 6 ceasuri supra-muncă producând plus-valoare.

În societatea contemporană, în care muncitorul e liber și puterea de a munci se vinde în piață ca orice marfă, se pare că nu este de fel plus-valoare. Muncitorul liber își vinde puterea de a munci cu 4 franci pe zi; capitalistul o cumpără, plătește acești 4 franci: se pare deci că toată puterea muncitorului e plătită. Târgul s'a făcut după toate legile schimbului și, după cum în societățile sclavagiste relațiile fac să se pară că munca robului produce numai plus-valoare, libertatea politică a lucrătorului de azi face de se pare că nu există de loc plus-valoare. Marele și nepieritorul merit al lui Marx este că a descoperit încurcatele relații economice dintre oameni și a arătat limpede și simplu: că plus-valoare este și acuma cum a fost în toate timpurile cât au fost clase domnitoare și clase supuse și că numai modul cum se stoarce această plus-valoare s'a schimbat, că lupta de clase prin stoar-

cerea plus-valorii, este esența istoriei omenești și că acum se face mai pe ascuns, mai mascat. Aflarea și analizarea plus-valorii este deci unul din cele mai frumoase titluri ale lui Marx la nemurire.

Să vedem cum se formează capitalul.

Acuma după analiza plus-valorii, formarea capitalului e foarte ușor de înțeles.

Un capitalist are un capital de 300.000 de franci din care întrebuințează 250.000 pentru cumpărare de fabrică, mașini și materialuri brute, de pildă bumbac: acesta e capital fix; 50.000 îi întrebuințează pentru a cumpăra puterile lucrătoare, adică pentru salariul lui Stan și al altora ca dânsul. Să presupunem acumă că într'un an fabricantul a produs (adică lucrătorii au produs și el s'a plimbat) 17.500 de bucăți de madepolon în valoare de câte 20 de franci bucata, totalul producerei va fi de $17500 \times 20 = 350000$ de franci. Fiindcă cheltuelile făcute de capitalist au fost peste tot 300000 de franci, va rămânea capitalistului o plus-valoare de 50000 de franci. Din acești 50000 capitalistul, să presupunem, va consuma în formă de venit 10000 de franci pe an și 40000 va pune în producțiune, îi va capitaliza. Acești 40.000 de franci puși în industrie vor produce iar 8000, socotind profitul de 20%; 8000 puși din nou vor produce 1600 etc. etc. „E istorie veche”, zice Marx, „Abraham a născut pe Isac, Isac a născut pe Iacob etc. etc.”

De unde vine capitalul primitiv de 300000 de franci? Economiiștii zic că sunt produsul muncii... capitalistului. Să presupunem că e adevărat, dar 50.000 de franci, „plus-valoarea”, nu-s nimica alta decât rodul muncii neplătite, sunt plus-valoare și dacă vom lua ca punct de plecare un an în care vom declara că toate capitalurile în ființă în acel an sunt muncă a capitaliștilor, după câți-va ani „plus-valorile”, munca neplătită adică, vor întrece cu mult capitalurile primitive pe cari, făcând o silință supra-omenească, le-am fi declarat cinstite agonisite. Școala lui Proudhon prin vestita definiție „La propriété c'est le vol”, adică proprietatea e tâlhărie, s'a acățat mai ales de aceste capitaluri primitive și a greșit pentru că în fiecare an, în fiecare zi, în acest moment când, Domnia-ta, cititorule, citești aceste rânduri și când noi le scriem, se produc mase enorme de plus-valoare, de valori făcute prin muncă neplătită. Și lucrul de căpetenie nu este a pune mâna pe capitalurile în ființă, ci de a curma odată pentru totdeauna producerea de plus-valoare, munca neplătită. Cât de proastă e deci afirmarea unor burghezi cari pun în spina socialiștilor dorința de a împărți egal toate capitalurile de acum! Ce ar folosi cu aceasta, dacă ar rămânea modul de producțiune și de împărțire a roadelor muncii tot ca și acum? Am văzut dar că 40000 de franci produși de Stan și de tovarășii lui de muncă sunt capitalizați de

stăpân; cu acești 40.000, produși de Stan și de semenii lui în ceasurile de muncă gratis, prin supra-muncă, capitalistul va tocmî pe Bran și pe alții și astfel unii lucrători produc lanțuri pentru alții. Capitalul vine deci din capitalizarea unei părți din plus-valoare, iar altă parte e mîncată de capitalist sub numele de venit. În loc să capitalizeze 50000, capitalizează numai 40000 iar 10000 consumă. „Dar putea să consume și toate cele 50000, zic economiștii burghezi, și atunci n'ar fi mai fost capital; dacă este capital urmează că se înfrînă capitaliștii, că ei cruță, se opresc de a consuma; capitalul vine deci din înfrînarea capitalistului”. Iată teoria cea frumoasă a „abstinenței” ori înfrînării, teorie care umple cărțile economiștilor burghezi menite a apăra pe cei tari; această teorie face pe economiștii burghezi să verse lacrimi de recunoștință pe lăzile de fier ale capitaliștilor! Capitaliștii împuținându-și consumarea scapă omenirea și asigură progresul! „Capitalistul”—scrie Molinari,—„își impune o lipsă împrumutând lucrătorilor instrumentele sale de producere”. „Chiar numai păstrarea unui capital cere o silință neîntreruptă pentru a ne împotrivi ispitei de a-l cheltui” zice Courcelle-Se-neuil „Trebue deci”—zice cu ironie Marx—„să fii lipsit de omenie cu desăvârșire pentru a nu mîntui pe capitalist de ispite și de chinuri”, adică „mîntuindu-l de capital”, adaugă Deville.

Acuma înțelegem în ce stă înfrînarea, care

după economiști e pricina existenței capitalurilor. Această abstenență nu e altceva de cât capitalizarea produselor muncii străine, a rezultatelor muncii neplătite, adică a plus-valorii.

În această teorie economiștii sunt tot așa de plini de spirit și de logici ca și în multe altele. Dacă există capitalul, se înțelege că există pentru că nu s'a consumat, altmintrelea nu există; dar cine se înfrânează, de unde-i vine acest capital? Tăcere adâncă. Noi, cum am văzut, știm: capitaliștii pun pe lucrători de rabdă nelăsându-i să-și consume roadele muncii lor, pentru ca ei să aibă ce băga în buzunare. Aceasta și nu alta înseamnă înfrânarea capitaliștilor. „Dar” — va zice cititorul — „la urma urmei tot e adevărat: capitalistul se înfrânează, nu consumă tot ce i-a căzut în mână pe drept ori pe nedrept”. Nu-i vorbă, e cam puțină vitejie morală a strânge roadele muncii altuia și apoi a se lăuda (că nu le-a consumat cu totul (căci o parte, cum am văzut, consumă), dar chiar și cu atâta capitalistul poate să se laude numai în parte. O parte a capitalului social în adevăr se consumă și nu se poate să nu fie consumat pentru că se strică, astfel e carnea, pâinea și altele pentru consumația zilnică; altă parte însă, și cea mai însemnată, nici nu poate fi consumată, ori cât de mare bună-voință ar pune capitaliștii, așa sunt: fabricile, casele, fierul, arama, etc... În polemica lui Lassale cu Schulze-Delitsch este o pagină foarte plină de spirit relativ la această chestie. „Faceți un merit

capitaliștilor, zice Lassale, că n'au mâncat aceste mașini, locomobile, îmbunătățiri ale pământului, cărămizile, arama brută, fierul, etc.; îi lăudați pentru asemenea înfrânare. Ori vă închipuiți că ar fi putut să vândă totul și să împrăștie paralele primite? Fie și așa, d-le Schulze, dar ce iese de aici? Ce înrâurire ar fi avut această asupra formării capitalului social? Aceste capitaluri, locomobile, îmbunătățiri ale pământului cărămizi, aramă, fier ar fi ale lui Vasile în loc de a fi ale lui Ion, ceeace pentru nație, pentru capitalul social ar fi fost tot una. Încă odată te întreb: ce scrii, d-le Schulze?"

Analiza plus-valorii absolute și relative ne-a arătat, cum am și zis, unele din cele mai intime relații economice și tot odată ne-a arătat în parte caracterul capitalului. Astfel chiar dela început am văzut că: capitalul este acea putere care silește pe muncitori să lucreze o parte din zi gratis, pentru capitalist; am văzut că toate capitalurile zise comerciale, fie ale bancherilor, fie ale industrialilor se hrănesc din plus-valoare: munca neplătită este isvorul capitalului.

Să vedem acum ce 'nsemnează creșterea capitalului.

Economiștii burghezi spun că interesele capitalului și ale muncii sunt aceleași, pentru că cu cât crește capitalul cu atâta se sue salariile și „dacă salariile scad din pricina numărului prea mare al lucrătorilor, vina e a lor, de ce se înmulțesc așa de tare”. Pe capitaliști îi laudă eco-

nomiștii pentru că se opresc de a consuma; pe lucrători îi îndeamnă să se înfrâneze în privința sexuală, dacă voesc să-și îmbunătățească soarta. Legea lui Maltus e piatra fundamentală pe care se razimă mai toată economia politică clasică. Aceste aserțiuni ale economiștilor clasici, cum sunt Ricardo, Maltus, Mill, etc., în privința creșterii capitalului și în privința legii lui Maltus sunt cele mai de frunte aserțiuni ale economiștilor burgheji și, dacă unii dintre burgheji combat legea lui Maltus, nimeni însă nu se îndoește că buna stare a lucrătorilor merge crescând cu cât cresc capitalurile; această părere din urmă e, privită ca o axiomă. Și în adevăr nici că putea fi altfel; odată ce burghezia ar cunoaște și ar mărturisi singură că, din creșterea bogăției poporul muncitor nu se folosește cu nimica, ar mărturisi tot odată că toată organizația socială e o minciună enormă, care trebuie nimicită cât se poate mai iute. Să trecem dar la analiza acestei din urmă născociri. Să analizăm noi singuri, căci am văzut că pe cuvânt nu trebuie să credem pe economiști.

Am văzut de unde vine capitalul: din plus-valoare. Dar nu toată plus-valoarea se preface în capital, se capitalizează; o parte e consumată de capitalist. Din partea care rămâne și care se preface în capital, o parte iarăși se întrebuințează pentru cumpărare de mașini, de instrumente de muncă etc., adică se preface în capital constant, fix, și numai o parte în capital variabil ori salarii. Prin urmare pentru a ști ce anume

înraurire are creșterea capitalului, trebuie să știm în ce proporție se mărește capitalul constant și cel variabil. Iată o condiție neluată în seamă de economiști și care e de căpetenie*). Nu e, prin urmare, orice mărire a capitalului folositoare lucrătorilor, ci numai mărirea părții întrebuițată ca salarii, capitalul variabil; cât pentru capitalul constant, cum sunt mașinile, spre pildă, apoi acestea, cum vom arăta mai pe urmă, sunt cele mai mari dușmane, nenorocirea lucrătorilor. Prin urmare poate să fie vorba numai de creșterea părții de capital pe care o numim variabilă. Dar și aicea este alt păcat, trebuie să știm pentru ce anume se va întrebuița capitalul variabil, ce lucrători va sprijini. Pentru ca cititorul să înțeleagă însemnătatea acestui punct, dăm aicea un exemplu. Să presupunem că într-o societate sunt 1000 de lucrători cari produc lucrurile trebuitoare cum sunt casele, hainele, bucatele, care societate, cu femei, copii, capitaliști, și lucrători (chiar numărând și pe cei ce lucrează la lucruri de lux), formează 10.000 de capete. Să întrunim toate producerile necesare sub o singură numire, și să zicem că cei 1000 de lucrători ce se îndeletnicesc cu lucruri trebuitoare produc 100.000 de chile de grâu; atunci pentru fiecare membru din societate vin câte 10 chile de grâu. Să presupunem acumă că a

---

*) Barton, Ricardo ating această chestie, dar în trecut numai.

crescut capitalul capitaliștilor, prin plus-valoarea economisită, și că acel capital produs din nou îl întrebuințează pentru a produce covoare scumpe pentru dânsii, trăgând dela producerea lucrurilor de trebuință, 500 de lucrători. Atunci însă vor rămânea pentru producerea necesară numai 500 de lucrători, cari în loc de 100.000 de chile vor produce numai 50.000 și de fiecare membru vor veni numai câte 5 chile. Dacă înaintea de creșterea capitalului 10 chile de fiecare cap însemnau: casă bunicică, haină curată; acum, după creșterea capitalului, 5 chile vor însemna: vizuină în loc de casă, și zdrențe în loc de haină. În acest caz creșterea capitalului, dând celor bogați covoare prețioase, bagă în mizerie pe popor. Cum că creșterea capitalului, deși nu în așa proporție trebuie să aibă acest efect e foarte firesc, pentru că, cu cât crește capitalul capitaliștilor, cu atâta se dezvoltă gustul și puțința de a avea lucruri de lux. Că creșterea capitalurilor are acest efect, fie-cine poate constata uitându-se împrejur și văzând că în vreme ce mulțimea poporului umblă desculță, trăește în vizuini, n'are iarna haine calde, nici o bucată de pâine cum trebuie; în vremea aceasta mii și mii de lucrători se ocupă cu producerea de covoare scumpe, trăsuri de lux, pălării à la mode, mătăsării, etc., etc...

Prim urmare, chiar dacă crește capitalul variabil, adică partea aceea a capitalului care vine lucrătorilor sub formă de salarii, această creș-

tere poate să fie cu totul vătămătoare pentru nație, dacă se întrebuițează pentru producerea unor articole de lux, ori netrebuitoare poporului.

Numai într'un singur caz e cu puțință creșterea capitalului să mărească suma salariilor și să îmbunătățească soarta lucrătorilor, anume când crește capitalul variabil și se întrebuițează pentru a produce lucruri trebuitoare. Dar chiar în acest caz ce ar însemna creșterea capitalului? Să vedem.

Mai întâi de toate am văzut cum capitalul este acea putere dușmană care silește pe lucrător să muncească pentru capitalist; creșterea capitalului ar mări această putere impunând sub jugul ei mai mulți înși din clasa lucrătorilor; adică măbind capitalul, lucrătorul prin munca sa mărește proletariatul. Afară de aceasta, dacă lucrătorul primește fărămituri mai mari din masa bogatului în formă de salariu mai mare, le primește numai măbind și mai mult puterea capitaliștilor, acea putere care-l face proletar salariat. Prin urmare orice ridicare de salariu (din pricina creșterii capitalului variabil), nu poate schimba acele relațiuni cari fac ca de o parte să fie salariați, iar de alta capitaliști; prin mărirea capitalului se prelungesc și se întăresc acele legături.

Aceste deduceri putem să le facem dinainte; să trecem acuma la viața reală, să vedem în fapt cum crește capitalul și atunci vom vedea și mai

de aproape ce anume influență are această creștere asupra poporului muncitor.

Când crește capitalul, crește numărul lucrătorilor; crește numărul mărfurilor, crește concurența între capitaliști. Când crește concurența, care este arma cu care un capitalist poate birui pe altul? Arma este eftinătatea relativă a mărfurilor. Cu cât marfa unui capitalist va fi mai eftină, cu atâta mai curând va putea să o vândă, căci din pricina creșterii capitalurilor se înmulțește câtimea mărfurilor. Capitalistul nu poate însă să vândă marfa mai eftin decât cheltuelile de producțiune, cel puțin nu poate multă vreme fără să se ruineze. Ca să poată vinde mai eftin trebuie să împuțineze cheltuelile de producere. Cheltuelile de producere poate să le micșoreze, micșorând salariile, făcând mai mare împărțirea muncii, și introducând mașini mai bune, mai perfecte. Salariile nu va putea să le micșoreze *) capitalistul nostru pentru că lucrătorii vor merge la alți capitaliști. Prin urmare nu-i rămâne decât să introducă mai multă împărțire în muncă și mașinile cele mai bune. Mai pe urmă vom vorbi mai pe larg de împărțirea muncii și mașinism în punctul de vedere socialist, aicea spunem numai că, în fiecare compendiu de economie politică, cititorii vor găsi scris despre însemnătatea împărțirii muncii și despre faptul cât de

---

*) Micșorarea salariilor va fi o urmare a grămădirii capitalului, cum vom vedea mai departe...

țare mărește ea producțiunea. Astfel în fiecare compendiu cititorul va găsi exemplul dat de Smith și rămas clasic, exemplul cu facerea âcelor. Un lucrător n'ar putea face lucrând singur nici o duzină de ace pe zi. În fabrici însă, unde munca e împărțită, așa că unul trage sârma, altul o taie, altul ascute, etc., etc..., un lucrător e în stare pentru partea lui să facă mii de duzini. Această putere care vine dela cooperațiune și dela mașini perfecționate e nevoieit capitalistul nostru să o întrebuințeze ca să producă mai leștin. Să presupunem că în vre-o breaslă a industriei, cum e fabricarea postavului, un cot de postav are valoare de 6 franci cotul. Să presupunem acumă că un capitalist a introdus îmbunătățiri în privința împărțirii muncii și mașini, așa că poate să producă un cot de postav ale cărui cheltueli de producere vor fi 5 franci de cot. Știm că valoarea mărfurilor se hotărește prin munca socialmente trebuitoare. Din pricina că un capitalist a ajuns să producă mai leștin, nu se va schimbă munca socialmente trebuitoare pentru producerea postavului și valoarea lui va fi tot 6 franci cotul. Capitalistul nostru va avea un fel de monopol de un franc de cot, dar producând mai mult și mai curând are trebuința să vândă mai mult și mai curând și deaceea va vinde cu $5\frac{1}{2}$ franci și în acest caz el tot câștigă cu $\frac{1}{2}$ de franc mai mult decât alții. Dar ce vor face ceilalți capitaliști? Vândând cu $5\frac{1}{2}$ franci ei pierd, deaceea vor fi siliți a introduce și ei

împărțirea muncii ca la cel dintâi și mașini scumpe și perfecționate, ca să coboare costul de producere al unui cot la 5 franci; și concurența nu numai că va reduce prețurile la „valoare” ci de multe ori și mai jos. După ce au introdus îmbunătățirile, capitaliștii stau în aceleași relațiuni ca înainte. Dacă până la introducerea îmbunătățirilor, capitalistul producea cu 100 de lucrători 10 mii de coți cu câte 6 franci cotul, acum va produce, tot cu 100 de lucrătoare, 20.000 de coți, dar fiecare cot va costa 3 franci. Înainte și pe urmă va vinde producerea anuală tot cu 60.000 de franci, deaceea va stăruî să introducă și mai mare împărțire în muncă, și mai bune mașini, ca să fie în poziție privilegiată, până vor introduce și celelalte îmbunătățiri. Dar orice îmbunătățire va introduce, am văzut că concurența îi va lua rodul ostenețelor pentru că și ceilalți vor fi siliți a introduce aceleași îmbunătățiri. Acest joc e veșnic; bine nu se mântue, și începe din nou. Cum vedem dar, într'o societate capitalistă diviziunea muncii și perfecționarea mașinilor aduc după sine și mai mare diviziune pentru muncă și mai mare perfecționare de mașini. Dacă productivitatea muncii, din pricina diviziunii și a mașinelor mai bune, se va face de 10 ori mai mare, capitaliștii vor produce de 10 ori mai multă marfă, și o vor scoate la vânzare, dar din această pricină își vor face concurență mai mare decât mai înainte, și cu atâta mai mult vor fi nevoiți a introduce mașini perfecționate și divi-

ziune mai mare în muncă. Cu creșterea capitalului productiv se mărește tot mai mult diviziunea muncii și perfecționarea mașinismului.

Cu cât se mărește însă diviziunea muncii și perfecționarea mașinilor, cu atâta mai mult trebuie de cheltuit cu instrumente de muncă; prin urmare *mare parte din capitalul adunat va trece în capitalul constant și numai o mică parte va veni la capitalul variabil, unicul care intră în buzunarele lucrătorilor.*

Pentru a ne lămurii mai bine lucrul trebuie să vedem: ce influență poate avea sporirea diviziunii muncii și a mașinismului? Cu cât e mai mare diviziunea muncii cu atâta e mai mare productivitatea, astfel că un lucrător ajunge în stare să producă atâta cât produceau mai înainte 5, 10 ori 20. Același lucru se întâmplă și cu mașinile, și încă într'un mod mult mai simțitor. Introducerea mașinilor și a diviziunii mai mari a muncii va avea de efect că o parte din lucrători se va face netrebuincioasă și va rămânea fără lucru. Capitalistul, dacă a avut o fabrică în care 100 de lucrători produceau 100.000 de coți de postav pe an și a introdus mașini cari fac productivitatea de 10 ori mai mare, atunci are trebuință pentru a produce tot 100.000 de coți numai de 10 lucrători; și, chiar producând 200.000 ori 300.000, tot rămâne o parte din lucrători fără lucru. Lucrătorii rămași fără lucru vor face concurență celorlalți și din această

pricină vor cădea salariile. Pentru a putea primi cât înainte, lucrătorul începe să lucreze mai mult, ziua de muncă se lungeste și concurența între lucrători crește și din această pricină. În adevăr, dacă un lucrător muncește 18 ceasuri pe zi în loc de 9, face treabă pentru doi oameni, adică face pe alt lucrător să-și piardă locul; muncind deci mai mult, lucrătorul concurează cu sine însuși ca un membru al clasei lucrătorilor. Am spus mai de mult că mașina mărește ziua de lucru și acuma vedem că așa este. Pentru ca să vedem în ce grad mașina, diviziunea muncii, progresul industrial, mărirea capitalului prin urmare, crește ziua de lucru, aducem următorul exemplu.

În 1770 a ieșit în Englitera o carte sub titlul: „Essay on trade and commerce”.

În această carte autorul se plânge că nu pot face concurență capitaliștii engleji celor din alte țări pentru că lucrătorii în Englitera iau salarii peste măsură de mari și lucrează numai 4—5 zile pe săptămână. Această carte e plină de eremiade dobitocești împotriva poporului muncitor și la sfârșit propune un mijloc grozav. Propune ca pentru săraci, vagabonzi, și leneși să se facă o casă ideală de lucru „Workhouse”. Această casă trebuie să fie o casă de spaimă (Such ideal workhouse must be made an; House of Terror, and not an asylum for the poor*), nu un azil

*) Ap. Marx pag. 119 nota 5 loc cit.

pentru săraci. În această casă îngrozitoare vor lucra 14 ceasuri, adică scoțând 2 ceasuri odihnă dela amiază, în adevăr numai 12 ceasuri pe zi.

„Două-spre-zece ceasuri de lucru pe zi, strigă Marx *), în casa de teroare dela 1770. La 1883, adică 73 de ani după aceasta când parlamentul englez a micșorat în patru districte manufacturiere, ziua de lucru pentru copiii de 13 ani la 12 ceasuri pe zi, fabricanții făceau zgomot, ca și cum ar fi sosit ziua cea de pe urmă a industriei engleze. Când Napoleon III-lea, pentru a plăcea burghezimii, voi la 1852 să schimbe ziua legală de 12 ceasuri de muncă, lucrătorii strigau: „Legea care a scoborât ziua de lucru la 12 ceasuri e unicul bine ce ne-a rămas dela republică”. „În Elveția ziua de lucru a fost scoborâtă la Zürich la 12 ceasuri pentru copiii de 10 ani în 1866; în Austria s'a scurtat până la 12 ceasuri ziua de muncă pentru copiii între 15 și 16 ani”. „Ce progres dela 1770! ar strigă Macaulay cu aprindere”.

„Casa de teroare” ce visă sufletul capitalului pentru sărac în 1770, se realizează peste câți-va ani în colosala „casă de muncă” zidită pentru lucrătorii din manufacturi; numele ei este „Fabrică” și idealul fusese palid înaintea realității.

Tendința mașinismului, progresului economic,

---

*) Marx pag. 119 loc cit.

de a lungi ziua de lucru rămâne incontestabilă. Creșterea diviziunii muncii și perfecționarea mașinilor, afară de mărirea concurenței între lucrători și prin urmare de scăderea salariului, afară de prelungirea zilei de muncă, are și altele. Astfel cu cât se face mai mare diviziunea muncii, cu atâta lucrul se face mai simplu și mai ușor. Dacă în perioada meseriilor, pentru a bate cu ciocanul la fierărie, trebuie o putere destul de mare, acuma un copil de 8 ani întorcând un șurub poate mișcă un ciocan de 1000 de ocale. Deci cu mersul progresiv al producției se face cu puțință înlocuirea lucrătorilor mari prin copii și femei. Concurența între lucrători din cauza introducerii mașinilor, a diviziunii muncii și a lungirii zilei de muncă, se mărește și mai tare prin introducerea femeilor și a copiilor în fabrici. Cu introducerea muncii femeilor și a copiilor crește și mai mult numărul lucrătorilor fără muncă. Am arătat în mai multe rânduri că productivitatea mai mare a muncii crește câtimea mărfurilor, dar nu valoarea lor. Astfel dacă un lucrător produce o duzină de penițe de oțel într'o zi, și valoarea lor va fi exprimată prin 10 franci, însutindu-se productivitatea, 100 de duzini vor avea valoarea tot de 10 franci. Când deci capitalistul, mulțumită productivității însutite, are de o sută de ori mai multă marfă, valoarea ei va fi tot aceeași, și prin urmare, pentru a avea acelaș câștig ca mai înainte, e ne-

voie să vândă acuma de o sută de ori mai multă marfă. Cu cât merge mai înainte dezvoltarea industriei, acumularea capitalului, dezvoltarea mașinismului, cu atât mai multe mărfuri se produc; dar aceeași dezvoltare a industriei care mărește atât producțiunea mărfurilor, mărand concurența între lucrători, nu numai că mărește salariile, ci le micșorează. Prin urmare poporul muncitor nu numai că n'are mai mare posibilitate de a cumpăra aceste mărfuri, ci are, din contra, mai puțină. Ce e dară de făcut cu acești munți de mărfuri? Trebuie de exportat, trebuie de căutat piețe străine, trebuie de produs pentru Orient, pentru Africa, pentru Australia. Dar, dacă pe piața chiar unde lucrează*), capitalistul nu știe cât anume din marfa sa se va cere ori se va trece; dacă pe piața națională, în alte orașe, nu poate ști cât va putea vinde; apoi ce să mai zicem despre piețele îndepărtate, cum e Australia, Africa? De unde poate fabricantul de postav din Anglita să știe anume câtă marfă se va vinde în țară, să știe anume câtă marfă se va vinde în Rusia, Austria, România, etc..? Afară de această neștiință, nu poate ști deasemenea cât vor fi produs concurenții săi din Anglita, apoi adesea are concurenți și în țările în care i se vinde marfa. Capitalistul trebuie deci să lucreze cu ochii închiși în acest chip fără

---

*) Adică unde pune pe lucrătorii lui de lucrează.

nici o regulă a producțiunii. O telegramă delatniște agenți ai capitalistului în Egipt, un câștig gras făcut de un concurent, prevederea unor schimbări politice, prevederea de mari cereri fac pe capitaliști să întrebuințeze toate puterile pentru a produce, a produce și iar a produce. Și iată munți de mărfuri produse, iată 2 X milioane de coți de postav produs. Dar piețele străine, din cauze nenumărate, pot să nu aibă trebuință decât de X milioane de coți de postav. Ce e de făcut cu celelalte X milioane de postav ce rămân? Sunt de multe ori mărfuri cari nu pot să stea multă vreme neîntrebuințate fiind că se strică ori cel puțin trece moda. De altă parte, mulți fabricanți sunt datori, au lucrat pe credit, și deaceea trebuie să vândă cu orice preț. Oferta ajunge peste măsură de mare, prețurile în loc să cadă pe jumătate, cad de multe ori și mai mult, se încep falimente, fabricile se închid, producțiunea pentru un timp se micșorează, până ce consumarea celor produse pune iarăși în relații mai pașnice oferta cu cererea. Dar echilibrul nu poate ținea mult, sunt multe cauze cari vor pune din nou pe capitaliști să se întrecă în producere; dar cauza cauzelor este că nici odată nu se poate ști câtă marfă anume va trebui pe piața universală nici câtă se va produce. Se înțelege că pot fi multe cauze, cari să facă pe capitaliști să producă mai cu prevedere, să producă de pildă numai X/2 milioane de coți când ar fi trebuit X milioane, dar atunci pre-

țurile se vor suî cel puțin de două ori peste valoare *). Cel dintâi câștig gras al unui capitalist va face pe ceilalți să se întrecă în a produce din nou munți de mărfuri, până ce un „Krach” general va azvârli producțiunea și comerțul într’un haos. Crizele pot să fie felurite. Pot să fie parțiale, adică numai într’o singură localitate și în o singură breaslă a industriei; pot fi într’o țară întregă în mai multe bresle; în sfârșit pot fi și universale. Dacă cititorul se va gândi la cele spuse, va înțelege cum crizele sunt un rezultat tot așa de necesar al producțiunii și distribuțiunii moderne, cum sunt și perfecționările industriilor și căutarea de locuri unde să desfacă mărfurile, chiar cu arma în mână. Fără crize producțiunea capitalistă e tot așa de neînțeleasă ca și fără concurență.

În general, producțiunea trece prin următorul ciclu: producțiune pacinică, producțiunea se îmbunătățește, producțiunea este înfloritoare, treburile se slăbesc, treburile se fac prost, crahul! Acest ciclu industria îl îndeplinește în general în 10 ani. Dar zece ani e termenul observat pentru crizele universale ori cel puțin naționale; crizele parțiale sunt însă, mai am putea zice permanente, ba ici, ba dincolo, ba într’o indu-

---

*) Valoarea e munca socialmente necesară pentru producere; deci în exemplul nostru deși s’au produs 2 X milioane coți, dar fiindcă a fost trebuință numai de X milioane, numai munca cuprinsă în aceste X milioane va defini valoarea producțiunei întregi.

strie, ba în alta. Marx a făcut socoteala că într'o singură breaslă, în producerea pânzei de bumbac, dela 1815—1863, în 48 de ani prin urmare, au fost 28 de ani de crize și 20 de ani de înflorire.

Să vedem acum ce influențe vor avea aceste crize asupra soartei lucrătorilor. Să presupunem că în producerea postavului din pricina supra-producțiunii s'a început o criză. Prețurile postavului cad sub „valoare” ajung de două, trei ori mai mici decât se cuvenea. Ce se va întâmpla cu fabricantul nostru de postav? Dacă lucră pe credit, va da faliment, va închide fabrica, iar lucrătorii vor rămânea pe drumuri pieritori de foame; dacă are însă destul capital pentru a putea să ție piept, va da drumul la o parte din lucrători, iar la cei rămași va stăruî să le coboare salariile. În orice caz, prin urmare, pentru lucrători nu rămâne decât ori să fie dași afară, să ajungă pieritori de foame, „supra-numerari”, cum zice Marx; ori să lucreze pentru un salariu de răs, dacă nu s'a oprit de tot lucrul. Să mergem mai departe. Lucrătorii rămânând fără de muncă, nu mai pot să consume mai nimic, cei cari lucrează chiar nu mai pot consuma cât înainte, căci primesc salarii mai mici. Dar pentru ce cheltuiau lucrătorii salariile? Pentru a-și cumpăra cele trebuitoare: de ale mâncării, îmbrăcăminte, etc. Dar acum neavând cu ce cumpăra, mărfurile ce se consumau de lucrători vor rămânea nevândute, și se va în-

cepe criza și în industriile acele ale căror produse le cumpărau lucrătorii supra-umerari când aveau de lucru. Criza este deci ca o boală molipsitoare, și de aceea nu va începe într'un loc fără a molipsi mai multe localități și mai multe bresle industriale. Cele ce am spus despre crizele parțiale, este adevărat și pentru crizele naționale, numai cu deosebire că, dacă în cele dintâi cazuri, sute de lucrători rămân fără muncă și la alte sute li se scoboară salariile, în cele de al doilea, adică în crizele naționale, sute de mii de lucrători rămân fără lucru și la sute de mii li se coboară salariile. Am văzut că producția capitalistă descrie un ciclu mai în fiecare zece ani și după crize urmează îmbunătățirea, și pe urmă înflorirea producției. Dacă în timpul crizei lucrătorii au fost dați afară de capital, și salariile celor rămași au scăzut; acuma când se începe înflorirea producției, se cer mai multe brațe, de aceea lucrătorii rămași pe din afară vin înapoi, salariile se sue până ce vine altă criză și aceleași fenomene de cari am vorbit mai sus se repetă iarăși...

Am văzut cum grămădirea capitalului face de crește partea lui cea constantă în paguba părții variabile, unica folositoare muncitorilor. Am văzut cum creșterea capitalului constant (mașini, etc.), alungă pe lucrători formând un număr de lucrători peste numărul trebuitor: am văzut cum lungirea zilei de mun-

că, simplificarea muncii, are ca urmare introducerea femeilor și a copiilor, fapt care mărește numărul lucrătorilor de prisos, supra-numerari. Această supra-populație se preface într'o instituție de nevoie publică, ori mai bine de necesitate pentru producția capitalistă. În adevăr dacă n'ar fi această supra-populație de unde ar lua capitaliștii lucrători atunci când la înflorirea producției se cer mai multe brațe? Acest supra-numerar de lucrători produși de mișcarea progresivă a acumulației capitaliste, care intră la lucru când treburile merg bine și iese când merge prost — a primit dela Marx numele de *armata de rezervă a capitalismului*. Această armată de rezervă nu poate să fie statornică: crește când merg treburile prost și scade când merg mai bine.

Afară de aceasta, armata de rezervă are multe sub-diviziuni, astfel sunt supra-numerari cronici, cum sunt bătrânii, invalizii muncii, etc... Aceasta e acea pătură socială în care domnește mizeria, pauperismul la culme, de acolo ies vagabonzii, criminalii, prostituatele, etc., etc. Capitalismul a creat această pătură socială și apoi tot el se năpustește asupra ei cu toată poliția și magistratura sa. Logică burgheză.

Altă parte a acestei armate de rezervă intră într'însa numai când merg treburile rău. Dar fiindcă nici un lucrător nu poate fi sigur că nu va rămânea și el supra-numerar și, prin urmare

că nu va face parte din armata de rezervă, (de aceea tot proletariatul), toți lucrătorii capitalismului nu pot fi în ciuda siguri de ziua de mâine. Marx în cartea sa descrie pe larg armata de rezervă, și nu putem decât să arătăm părerea de rău că spațiul menit pentru acest studiu nu ne îngăduie a-l urma pas cu pas; trimitem însă pe cititor la Marx. Aici îi mai spunem numai că din toate rezultatele capitalismului cel zăgrăvit adineauri este poate cel mai funest.

Înțelegerea celor zise despre grămădirea capitalistă este de cea mai mare însemnătate și numai acum putem să ne lămurim asupra legii salariilor.

Cu cât merge înainte acumularea capitalistă, cu atâta mai multe bogății se produc și prin urmare toți ar trebui să fie mai bogați. De unde vine însă că lucrătorii departe de a se face mai avuți, de multe ori cad în cea mai mare mizerie și mijlociu nu primesc decât atâta cât le trebuie strict pentru viață? Economia clasică își explică astfel lucrul. Presupune că este un fond constant pentru lucrător (Labour fund). Acest fond este tocmai de ajuns pentru a ține în viață pe lucrători. Dacă, zic ei, capitalul se mărește, se mărește și acest labour fund și fiecare lucrător primește mai mult decât „valoarea” muncii, adică decât strictul necesar; dar, primind mai mult, lucrătorii se înmulțesc, și dacă se vor înmulți proporțional cu fondul de muncă, atunci iar vor primi numai strictul necesar; dacă se vor

înmulți mai mult, atunci pentru fiecare va veni mai puțin decât strictul necesar. Salariul atârână, după dânsii, dela înmulțirea lucrătorilor: dacă aceștia se înmulțesc mai mult decât a crescut fondul de muncă fiecare din ei primește mai puțin decât strictul necesar; prin urmare pricina mizeriei lucrătorilor nu va fi nimeni altul decât lucrătorii înșiși.

Acuma putem judecă cât de absurdă este teoria aceasta. După economiști fondul muncii, adică ceea ce am numit capital variabil este ceva statornic, noi știm însă că nimica nu-i așa de schimbător. Când merg bine treburile, acest fond crește, crizele dimpotrivă îl micșorează; creșterea și scăderea lui atârână dela mersul treburilor și nici de cum dela înmulțirea lucrătorilor. Să luăm un exemplu. Anul acesta merg bine treburile și sunt ocupați într'o nație un milion de lucrători și primesc pe timp de un an o mie de milioane de franci. Acest miliard de franci este fondul muncii. Anul viitor din pricina unui crach general, pot să fie ocupați numai 700.000 și să primească numai 400 de milioane. Fondul muncii s'a schimbat foarte mult, asemenea și salariul, — acesta căzând dela 1000 de franci pe an la 570 de franci aproximativ, — și totuș lucrătorii nu s'au înmulțit într'un an. Pentru ca să se simtă în preț înmulțirea lucrătorilor ar trebui să treacă o generație. Toate acestea putem să le spunem și în privința salariului necesar al lui Ricardo. După el, cum

știm, salariul este deopotrivă cu strictul necesar; dacă acest salariu se ridică din pricina creșterii capitalului, de pildă, atunci lucrătorii se înmulțesc și prin concurență iar îl scoboară la strictul necesar pentru viață. După Ricardo dară, dacă salariul s'a ridicat peste „valoarea” muncii, cum zic burghejii, adică pentru strictul necesar pentru viață, atunci ar trebui să treacă o generație până se vor înmulți lucrătorii ca să-și facă concurență; cu toate acestea în timpul unei generații salariul poate să se ridice și să cadă de trei ori. E o absurditate vădită această aserțiune a economiștilor burgheji, și cu toate acestea a fost susținută de oameni celebri ca Ricardo, John Stuart Mill. De aicea se vede cât de mult întuneacă relațiile sociale, mințile cele mai mari!

Când într'o industrie, cum e fabricarea postavului, merg bine treburile și din această pricină se sue salariile, atunci în această industrie încep să vie mulți muncitori dela alte industrii, dar când această grămadire ajunge peste cât se cere, oferta de brațe fiind mai mare decât cererea, salariile cad și muncitorii se duc la alte industrii. Această împărțire a brațelor între felurite industrii au confundat-o economiștii cu înmulțirea și scăderea populației, cu legea populației în general.

După ei, dacă în fabricarea postavului s'au ridicat salariile, pricina este că a scăzut populația. Dacă însă salariile cad, pentru dâșii e

vădit că populația s'a înmulțit prea mult. Frumoasă logică! Dar faptul că salariile cad la strictul necesar pentru viață e un lucru despre care nu încapе îndoială. După ce, de pildă, în cele din urmă două veacuri producțiunea, capitalul s'a însuțit, partea ce vine lucrătorului nu numai că nu s'a însuțit dar este încă chestie dacă nu a scăzut. De unde vine parea aceasta? Acuma știm noi pricina mai bine decât economiștii burgheji. Când se mărește capitalul, se mărește mai ales partea lui constantă și în aceeași proporție se micșorează cea variabilă, care vine lucrătorilor. Când se mărește capitalul constant, prin perfecționarea mașinismului de o parte, iar de alta, prin diviziunea mai mare a muncii, se creează un prisos de lucrători, — o armată de rezervă care prin concurență scoboară salariile la strictul necesar, ba în unele cazuri, de pildă, în vremuri de criză și chiar mult sub acest strict necesar. Economiștii burgheji zic că salariul rezultă din ofertă și cerere. Capitalul cere brațe și muncitorii le oferă; din concurența acestor doi factori, va urmă mărimea salariului. Așa zic economiștii burgheji, adevărul însă e altfel. Capitalul lucrează odată din două părți. Pe deoparte, cere brațe; de alta, le oferă tot el având armata de rezervă. Oastea de rezervă, odată creată va da lucrători în timpul treburilor, și prin concurență în vremuri rele, scoboară salariul sub ceea ce e strict

de nevoie pentru viață și ce numesc economiștii burgheji valoarea muncii. Armata de rezervă prin concurență nu va lăsa nici chiar când treburile vor merge bine, nu va lăsa, zicem, să se ridice salariul mult mai sus de strictul necesar.

„Deci lucrătorii produc acumularea capitalului, zice Marx (vezi: *Le Capital*, pag. 279); și, cu cât reușesc mai mult cu atâta produc ei singuri instrumentele cari îi vor da afară delă lucru, ori îi vor preface în supra-populație relativă*). Iată legea populației care deosebește epoca capitalistă, și corespunde cu modul ei de producere. În adevăr fiecare mod istoric de producere socială, are legea sa proprie de populație, lege care nu se aplică decât numai acestui mod, lege care piere odată cu dânsul, și n'are prin urmare, decât valoare istorică. O lege a populației, abstractă și neschimbătoare, nu este decât pentru plante și animale, și încă și pentru dânsele numai dacă nu sufăr influența omului”.

Economiștii burgheji între cari se află oameni de talia unui Ricardo, John Stuart Mill, la toate suferințele vădite ale lucrătorilor n'au decât un singur sfat de dat și îl repetă în toate chipurile: „nu vă înmulțiți!” După ei, dacă popu-

---

*) Marx numește pe lucrători suprapopulație relativă pentru că ei sunt de prisos numai față cu cerințele capitalului, iar nu cum își închipue Maltusienii că această suprapopulație ar veni din pricina înmulțirii prea mari a populației așa ca să nu mai aibă hrană.

lația se va înmulți puțin și capitalul mai mult, atunci pentru fiecare lucrător va veni o parte mai mare din capitalul social.

Să presupunem pentru moment că lucrătorii au ascultat și că nu numai au început a se înmulți încet, mai încet decât capitalul, dar au încetat de a se înmulți chiar de tot. Așa fel plecând dela un an oarecare, populația va rămânea pe loc având atâția morți câte nașteri. Ei, și ce va fi? Oare înmulțirea capitalului va face să capete fiecare lucrător mai mult? De loc. Toată înmulțirea, acumularea capitalului va intra ca și înainte în punga capitaliștilor. În adevăr, să luăm teza noastră că populația nu se înmulțește și că se înmulțește capitalul. Dar oare din cauza neînmulțirii populației, cu creșterea capitalului nu va crește mai ales partea lui constantă? Oare mașini îmbunătățite, o diviziune mai mare a muncii nu vor da afară pe unii lucrători, făcând dintr'înșii supra-numerari? Oare acest prisos de lucrători prin concurența lui nu va lungi ziua de lucru? Oare mașinile și diviziunea muncii nu vor simplifica munca, și prin urmare vor atrage în fabrică femei și copii, lucru care va mări armata de rezervă? Oare producțiunea anarhică de astăzi, va căpăta siguranță, va ști capitalistul cât anume să producă, și nu va produce de prisos, din care pricină, ca din multe altele, nu se vor ivi crize? Oare înflorirea treburilor nu va atrage în fa-

brici pe supra-numerari și crăhurile nu-i vor respinge afară? Oare această armată de rezervă a capitalismului nu va reduce prin concurență salariul, la mărimea aceea încât în vremea stagnațiunii de abia să ajungă pentru o bucată de pâine, și de ridicat pe vremea înfloririi nu-l va lăsa să se urce mult peste strictul necesar?*) Oare toate aceste cauze nu vor avea tendința de a aduce salariul în mijlociu la strictul necesar pentru viață, etc.? Oare... oare, în sfârșit, lăsând producțiunea capitalistă să funcționeze nu va produce toate relele ce produce acum? Oare lăsând hoituri și bălți să infecteze aerul nu se vor produce boale? Oare??...

Da, în adevăr, salariul are tendința de a ajunge la ceea ce numea Ricardo salariul necesar, dar faptul nu atârână de legile naturii, de legile înmulțirii populației, de faptul că populația ba se mărește prea mult, ba prea puțin în comparație cu capitalul. Acest salariu necesar urmează, din instituțiunile omenești, urmează din capitalism, „și corespunde cu modul de producțiune capitalist” și va pieri împreună cu capitalismul, împreună cu „felul său particular de producțiune”. Acest mod va fi înlocuit prin altul despre care vom vorbi mai departe, acum!

---

*) Se înțelege că numai burghejii cred că strictul necesar pentru viață e salariul necesar și care nu poate să se schimbe. Și noi credem că e necesar, dar numai în condițiile de producțiune capitalistă. În alte condiții stau alt-fel lucrurile. Așa trebuie să ne înțeleagă cetitorul.

însă, încheiem capitolul cu cuvintele lui Marx, care a făcut mai mult decât oricine pentru analiza relațiilor omenești în societatea capitalistă:

„Această lege, zice Marx, (adică legea că progresul grămădirii capitalului este și progresul supra-populației), așează o corelație fatală între grămădirea capitalului, și între creșterea sărăciei, așa că la un pol se înmulțește bogăția și la altul sărăcia, suferința, neștiința, îndobitocirea, înjosirea morală, robia; acesta este polul clasei ce produce capitalul!!!” (le Capital, pag. 285).

VI.

Dacă cititorii au studiat cu băgare de seamă capitolele din urmă, apoi au putut să se încredințeze că economia politică burgheză a avut însărcinarea, cu voe, fără voe, să găsească pentru toate neajunsurile adevărate, pipăite, ale vieții economice, teorii fantastice menite a scăpa aparențele.

În capitolele precedente, am arătat răul ce urmează pentru lucrători, din dezvoltarea economică a societății și, cu deosebire, din întrebuințarea mașinilor. Acest lucru, mai ales cât privește mașinile, e prea vădit pentru a putea fi negat. Când se introduc mașini perfecționate, atunci o mulțime de lucrători rămân pe drumuri; lucrul se întâmplă prea des, ca să mai aibă cineva obraz pentru a-l nega. Deaceia nici nu-l neagă, ci scot o teorie menită a masca lucrurile, această teorie este „a compensației”. Când un capitalist, (zic teoreticii compensației în fruntea

căroră stau economiștii vestiți: James Mill tatăl, Mac-Culloch, Torens, Senior, J. St. Mill fiul), dă afară lucrători din pricină că a introdus mașini perfecte, se face slobod un capital care dă chip de a ținea alți lucrători, lașă că „au bout du compte” se face compensare și sărăcia, pricinuită de mașini, e trecătoare ca toate pe lumea aceasta. Iată deci o teorie nouă a economiștilor burgheji! Să vedem ce e adevărat într'însa. Un capitalist, fabricant de pânză de bumbac întrebuițează în fabrica lui 100.000 de franci capital, din care 50.000 pentru mașini, etc. (capital constant) și 50.000 salarii (capital variabil). La un moment dat capitalistul introduce o mașină care costă 25.000 de franci. Atunci capitalul constant a crescut la 75.000, și pentru salar au rămas 25.000, adică numai jumătate cât înainte, deci jumătate din numărul lucrătorilor vor fi alungați din fabrică. Unde e capitalul ce se făcuse slobod? Cu ce se va face compensația? Dacă vom presupune că costul mașinii este mai mic decât salariile economisite, de pildă, dacă mașina ar costa 15.000 de franci, ar rămânea 10.000 de franci capital slobod prin introducerea mașinii. Dar acești 10.000 de franci vor face să fie întrebuițați numai 20 din cei 50 de lucrători rămași fără lucru. Dar nu se vor întrebuița nici atâția pentru că cea mai mare parte din cei 10.000 de franci se vor cheltui drept capital constant în formă de mașini, instrumente de muncă ș. a. m. d.

Ni se va zice că, dacă 50 de țesători nu mai au de loc lucru, apoi capătă de lucru alți cari lucrează la mașini.

Dar mai întâi ce fel de compensare este aceasta pentru țesătorii din Bruxelles, dacă vor fi la Birmingham, de pildă, întrebuințați mai mulți lucrători la fabricile de mașini? Afară de aceasta, de când s'au introdus mașini pentru fabricarea mașinilor, alungarea lucrătorilor din fabricile de mașini e tot așa de cronică, la fel ca în alte industrii.

Dacă vom mai lua în seamă că lucrătorii dați afară dintr'o industrie sunt specializați, și prin urmare nu sunt în stare de a fi întrebuințați în altele, vom înțelege toată frumusețea teoriei de compensare.

Teoria compensării stă în legătură cu altă teorie burgheză despre fondul muncii „labour fund”. Dacă e adevărat că fondul muncii e ceva statornic*) — să presupunem de X milioane de franci, ori de Y milioane de chile de grâu (întrunind toate articolele trebuitoare lucrătorilor sub nume de grâu)—atunci, alungând pe lucrători, o parte din fondul muncii, câteva chile de grâu, vor rămânea slobode ca fond de muncă pentru alți lucrători. „Iată faptul în realitatea

---

*) Am văzut cât de falsă e teoria aceasta.

sa întristătoare, zice Marx (pag. 190), iau hrana din gura muncitorului, și domnii pântecoși zic că pun astfel hrana la îndemâna lucrătorului ca fond nou de întrebuințare în altă industrie. Cum vedem totul atârână dela chipul de a numi lucrul. „Nominibus mollire licet mala”.

Am văzut cât de dreaptă este teoria despre fondul muncii. Dar chiar așa de ar fi, lucrătorii alungați cheltuiau salariile pe lucruri număidecât trebuitoare. Acuma, ne mai având de lucru, pierzând salariile, nu vor mai cumpăra; prin urmare cererea acestor lucruri va scădea și, odată scăzând cererea, va trebui să scadă și producerea lucrurilor celor mai de nevoie. Adică teoria compensării ne dovedește tocmai dimpotrivă de ceea ce voiă; în loc să ne probeze că lucrătorii din fabrică de țesut pierzând de lucru din pricina introducerii mașinilor perfecționate, un capital se va liberă pentru a le dă de lucru în altă parte, în loc să ne dovedească aceasta, ne arată că, dacă lucrătorii de acei lucrători cari munceau la producerea lucrurilor de prima necesitate, lucruri cu cari crurilor de prima necesitate, lucruri cu care cheltuiau lucrătorii salariile lor. Să lăsăm economia burgheză la o parte și să vedem cum se petrec în adevăr lucrurile. Când se introduc mașini perfecționate, o mulțime de lucrători pierd lucrul. Acești lucrători, cum am văzut, intră în rândurile așa numitei supra-populații re-

lative. E cu puțință să afle de lucru în alte industrii, dar mai de regulă, fiind specializați în meșteșugul lor, vor putea afla cu mare greutate. Femeile lucrătoare poate vor găsi de lucru, dar poate vor umplea casele de prostituție; bărbații poate vor găsi de lucru, dar poate vor umplea și temnițele. A introduce astfel de „axiomă”, ca teoria compensației, într'o societate în care domnește producția capitalistă anarhică, e nebunie.

Să mergem mai departe. Când se introduc mașini mai bune, atunci este cu puțință de a lucra mai multe materii brute; spre pildă: cu cât se mărește producția țesătorilor în Anglittera, cu atâta se mărește și producerea bumbacului brut în America; cu cât într'o industrie se introduc mașini, cu atâta toate industriile din cari se iau materiile prime își măresc producerea. Creșterea producerii poate să se facă însă ori punând mai mulți lucrători să lucreze la aceste materii prime, ori introducând și în producerea acestora mașini, împărțirea muncii, etc. În general introducerea de mașini perfecționate într'o industrie molipsește și pe altele, și le face să introducă și ele mașini mai perfecte cu toate urmările lor, cum sunt: crizele, supra-populația relativă, proletariatul, nesiguranța pentru ziua de mâine. etc.

„Cu dezvoltarea mașinismului în Anglittera, numărul lucrătorilor pedepsiți să lucreze sub pă-

mânt, în mine de metal, e foarte mare. În anul 1861 erau 246.613, din cari copii dela 5 până la 10 ani (!!!) 835 și dela 10 până la 15 ani 42010'*)).

Isprăvile mașinismului în societatea în care domnește producerea capitalistă și proprietatea individuală sunt câte odată surprinzătoare. Astfel dezvoltarea enormă a industriei țesăturilor de bumbac a făcut să se producă foarte mult bumbac brut în Statele-Unite, dar totodată s'a dezvoltat și negoțul cu robi negri. În 1790 în Statele-Unite erau 697.000 de robi, la 1861 numărul lor ajunsese la 4.000.000**).

Sărmanul Watt, gândea el oare că mașina cu aburi era să pricinuiască întinderea peste măsură a negoțului cu robi?!

„Țesutul lânii cu mașini a pricinuit în Anglia prefacerea pământurilor de arat în pășuni pentru oi, și izgonirea țăranilor cu grămada de pe pământurile acestea spre a-i preface în populație supra-numerară pusă la îndemâna capitalismului”. Despre această izgonire a țăranilor vom vorbi în altă parte; aicea vom spune numai că este una din cele mai groaznice și mai dureroase pagini din istoria Engliterei.

„Irlanda, zice Marx, suferă și acuma această operație dureroasă, care scoboară populația acestei insule la suma trebuitoare proprietarilor

*) Vezi Marx pag. 191.

**) Vezi Marx pag. 192.

de pământ și domnilor Engleji ce au nevoie de lână”.

La toate învinovățirile ce se aduc de socialiști urmărilor producerii capitaliste, celor ale progresului industrial, mașinismului, etc. domnii burgheji și economiștii lor strâmtorați, în loc de răspuns, încep să strige: „Cum, sunteți împotriva mașinilor, împotriva progresului economic, voiți prin urmare să distrugeți mașinile, să ne întoarceți la starea sălbatecă, barbară?! etc. etc.”

Foarte aceste fraze fățarnice sunt prea cunoscute ca să le mai repet. Dar tocmai fiindcă învinovățirea e atât de obișnuită, aducem aicea răspunsul lui Marx acestor „flecari bărfitori” burgheji, un răspuns care ar trebui să facă pe economiștii burgheji să moară de rușine, dacă ar avea:

„Mașina, zice Marx, nu-i de vină de nenorocirile ce aduce cu sine; nu-i vina ei dacă în mediul nostru social, desparte pe muncitorii de mijloacele de hrană. Acolo unde a fost introdusă, face ca produsele să fie mai ieftine și mai multe. Înainte ca și după producerea ei, societatea are cel puțin tot aceeași sumă de provizii pentru muncitorii alungați, făcând abstracție de uriașa parte din produsul anual irosită de trântori.

„Mai cu seamă în tălmăcirea acestui fapt strălucește spiritul prostituit al economiștilor.

„După acești domni contrazicerile și antagonismele nedespărțite de întrebuințarea mașinilor în mod burghez, nu există pentru că nu vin dela mașină ci dela exploatarea ei de către capitaliști!

„Deci, pentru că mașina, triumful omului asupra puterilor naturale, se preface în mâinile capitaliste în instrument de robirea omului la aceste puteri naturale; pentru că, mijloc sigur de o scurtă muncă de fiecare zi, mașina o lungeste în mâinile capitaliștilor; pentru că, varga vrăjită pentru a înmulți bogăția producătorului, mașina îl sărăcește fiind în mâna capitaliștilor, pentru că... economistul burghez spune fără nici o turburare că toate aceste contraziceri strigătoare nu-s decât aparențe înșelătoare și deșerte și că în adevăr, și prin urmare, în teorie, nu există”. „De bună seamă, nu neagă ei relele trecătoare, dar care medalie are numai o față! Și pentru dânsii mașinile nu pot fi întrebuințate altfel decât în modul capitalist. Exploatarea muncitorului de către mașini este tot una cu exploatarea mașinilor de către muncitori. Deci cel ce arată realitățile întrebuințării capitaliste a mașinilor, se împotrivește întrebuințării lor și progresului social. Acest raționament nu ne amintește oare pledoaria lui Bill Sykes, vestitul bandit? „Domnilor jurați, zise el, gâtul unui comisar-voiajor a fost tăiat fără îndoială. Faptul există, dar nu e vina mea, ci a cuțitului. Și voiți să scoateți din lume cuțitul din pricina

acestor rele trecătoare? Gândiți-vă. Cuțitul este una din uneltele cele mai folositoare în meserii și în agricultură, tot atât de bine-făcător în chirurgie pe cât de priceput în anatomie și tovarăș vesel la petreceri. Osândind cuțitul, ne scufundați din nou în sălbătăcia cea mai desăvârșită”.

Nu se poate mai nimerit. În adevăr nu-i seamănă burghezimea, care, învinovățită că prin mașină aruncă în ticăloșie pe lucrători, aduce ca răspuns strigăte ca cele următoare: „Ce? voiți să nimiciți mașinile!” Nu se aseamănă, zic, cu tâlharul, care, învinovățit că a omorât un om cu cuțitul, începe să strige: „Cum, voiți să nimiciți cuțitele, să ne aruncați în barbarie!”

În ce mijloc social va fi mașina „triumful omului asupra puterilor firești, mijloc sigur de a scurta munca, varga vrăjită pentru a crește bogăția producătorului... etc...” În ce mediu social, în ce organizație socială, mașina va fi toate acestea, vom vedea mai pe urmă. Acuma să mergem, s’analizăm altă urmare a producerii capitaliste și a proprietății individuale, anume centralizarea bogățiilor.

Noi am văzut că concurența silește pe capitaliști să introducă tot mai mare, și mai mare împărțire în muncă, să întrebuinteze mașini cât mai perfecționate. Dar ce însemnează împărțire mai mare a muncii? Însemnează că același lucru care se făcea mai înainte de mai puțini lucrători, acum se

împarte între mai mulți lucrători dintre cari fiecare face numai a suta parte din munca cerută pentru acel lucru, cum e exemplul cu facerea acelor. *). Deci cu cât e mai mare împărțirea muncii cu atâta mai mulți lucrători trebuie pentru a produce un lucru, dar îl produc în câtimi mult mai mari. În societatea capitalistă, în care este proprietatea individuală, această grămădire de lucrători stă sub comanda aceluiași capital. Cu cât însă mai mulți lucrători vor fi îngrămădiți la un loc, cu atât mai mult capital va trebui pentru materii prime, cu atât mai mult pentru clădirile în cari lucrează. Pe de altă parte, cu cât se introduc mașini mai perfecte (lucrul de viață ori de moarte pentru fabricanți în societatea capitalistă), cu atât trebuie cheltueli mai mari pentru dânsese și pentru fabrici. Am văzut de asemenea că acumularea capitalului cere mărirea capitalului constant.

Deci grămădirea lucrătorilor în fabrici și centralizarea capitalului este pricinuită de însăși producțiunea.

Ca să se încredințeze cititorii despre acest lădevăr n'au decăt să compare fierăria veche în care se lucrau lacăte înainte de desvoltarea capitalismului cu complexa fabrică modernă en-

---

*) Vom vorbi mai pe larg despre acest fenomen însemnat al centralizării. Acolo vom vorbi de asemenea și despre cooperăție, împărțirea muncii etc. din punctul de vedere socialist.

gleză, în care sunt sute, dacă nu mii de lucrători, sute de mii, dacă nu milioane de franci cheltuiți în fabrică, mașini, materii prime, adică sub formă de capital fix. Odată ce este o fabrică pentru a produce vre-un lucru, atelierul cel mic nu mai poate exista căci în fabrică se lucrează mult mai efin. Concurența va omorî deci pe meseriași în folosul fabricantului.

Dar, cu cât fabrica e mai mare, cu cât capitalistul are mai mulți bani pentru a face cumpărături în mare a materialelor prime etc., cu atât producerea lui va fi mai efină, cu atâta deci va fi mai greu de concurat cu dânsul nu numai meseriașului (care a dispărut în țările industriale ca Anglia), dar chiar capitalistului mai mic cu capitaluri mai mici. Capitaliștii mai mici vor fi dară bătuti de capitaliștii mari și e destul o criză pentru ca ei să dispară, să ajungă falși și să cadă în șirurile salariaților ca țititori de registre, privighetori în întreprinderi, etc. Lupta, prin urmare, nu se petrece numai între capitaliști și meseriași: aceștia au pierit de mult în țările industriale, dar chiar între capitalurile mari și între cele mici. Capitalurile mici sunt învinse, cele mari au deci o putere de atragere în societatea de azi, așa că atrag capitalurile mai mici, le absorb, și pe câmpul de luptă rămân luptându-se numai capitaluri uriașe.

Dacă trecem dela aceste câteva observații la practică, la fapte, atunci vedem că faptele ne

dau cea mai deplină dreptate. Dacă vom merge în Englitera, vom vedea fabrici uriașe în cari sub comanda unui singur capitalist lucrează o mie, două și chiar zece mii de lucrători,—pe când mai înainte în ateliere, când capitalismul nu se dezvoltase încă, lucrau cel mult câte 10 lucrători sub același stăpân. Atunci proporția între stăpân și lucrători era unu la 10, acum la ajuns 1: 1000, 1: 2000, ori chiar 1: 10.000. Numărul lucrătorilor a crescut și al stăpânilor s'a micșorat.

Dar nu numai în industrie se află acest fapt al centralizării capitalurilor în mâna unui număr din ce în ce mai mic de capitaliști, ci și în alte sferi ale activității omenești.

În comerț capitalurile mici sunt bătute de cele mari. Cu cât crește grămădirea capitalistă, cu atâta profitul trebuie să fie socotit pe un capital mai mare; prin urmare cu atâta scad procentele ori renta, în înțelesul obișnuit al cuvântului. Dacă într'o societate în care folosul e de 30%, un om poate să trăească având un capital de 10.000 de franci; într'o societate în care profitul ori procentul*) e de 3%, trebuie pentru a trăi din profit un capital de 10 ori mai mare (100.000 de franci). Prin urmare, toți rentierii mici trebuie să iasă din rândul capitaliștilor și să intre în al proletarilor; numă-

---

*) Lăsăm de o parte deosebirea între profit și procent, căci n'are însemnătate aici.

rul capitaliștilor merge împușinându-se. Dar însemnătate și mai mare decât cele zise are centralizarea pământurilor. Din multe prîcini pe care le vom analiza aiurea, capitalismul n'a putut să pătrundă în agricultură așa de tare ca în industrie. Dar pe zi ce merge se întinde exploatarea capitalistă și la pământuri, și tot odată duce la centralizarea proprietății asupra pământului. Cu cât mașinismul și metodele științifice vor intra mai mult în agricultură, cu atât mai mult va fi trebuincioasă centralizarea pământurilor. Un lucrător avînd cîteva pogoane de pământ, nu mai poate lupta cu un capitalist care, avînd pământuri întinse, va fi în stare să introducă mașini perfecționate de arat, de treerat etc., care va face semănăturile mai sistematice și împărțirea pământurilor între felurite semănături mai raționale. Toate acestea, și multe altele, fac ca proprietarul mare să învingă pe cel mic, și cu cât exploatarea pământului se va face prin mijloace mai științifice, cu mare întrebuințare de mașini, cu atîta centralizarea proprietății asupra pământului va merge crescînd. Se înțelege că vorbim despre acea centralizare care se face prin jocul legilor societății burgheze, prin jocul puterilor economice lăsate în voia lor, prin concurența liberă, și prin mijloace tâlhărești, care de altmintrelea joacă un rol așa de mare în grămădirea pământurilor în mîna unui singur proprietar. În Englitera pă-

mântul e așa de centralizat, încât mare parte din Englitera este a câtorva familii, și numai legile cari primesc majoratul împiedică concentrare și mai mare. În Franța pământul se concentrează tot mai tare, și în fiecare an se micșorează numărul proprietarilor. Dar cel mai mare exemplu ni-l dă America. Cu toate că mult pământ stă la îndemâna cui vrea, capitalismul nevoește pe micul proprietar să părăsească proprietatea sa, și proprietatea merge concentrându-se. Iată cifrele oficiale date de Henry George, cunoscutul autor al cărții „Progress and Poverty”, în cartea sa tipărită în anul acesta sub titlul de „Social Problems”. Cifrele sunt oficiale. După cenzul dela 1870—1880, numărul fermelor care avea mai puțin de trei acre de pământ a scăzut cu 30%; între 3 și 10 acre, a scăzut cu 21%; între 10 și 20, cu 14%; între 20 și 50, cu 8%; între 50 și 100 numărul fermelor începe să crească cu 37%; între 100 și 500 cu 200%; între 500 și 1000, cu 400%; și în sfârșit ferme mai mari de 2000 de acre, cum s'ar zice moșii mari, au crescut cu 700% (!!!).

Aceste cifre sunt prea limpezi, și prea convingătoare și nu mai e nevoie să le comentăm. Este deci de înțeles pentru ce cel mai elocvent propagator al naționalizării pământului a eșit din America.

Dar averile nu numai că au aplecarea a se concentra, dar mai au și aplecarea de-a rămâ-

nea în aceeași familie. Ajungând la un grad mare de dezvoltare, capitalul mare atrage ca un magnet pe cele mai mici, capitalistul mare ruinează pe cel mic, și cu cât e mai mare cu atâta n'are grijă de a putea fi doborât de altele.

Vorbind în „Social Problems” *), despre această tendință către centralizarea averilor, elocventul învățat Henry George zicea următoarele:

„Mare schimbare suflă peste toată lumea civilizată, o schimbare care se aseamănă cu feudalismul care în Europa prefăcuse proprietari neatârnați în vasali, și adusesese întreaga societate sub ascultare de o ierarhie de privilegii și de avere. Dacă aristocrația nouă e moștenită ori nu, puțin are a face. Numai norocul, întâmplarea, hotărăște cine va câștiga mai mult într'o loterie. Dar e neîndoelnic că marea majoritate care ia parte la loterii va scoate bilete albe. Puterile erei nouă n'au avut încă vreme să facă o ierarhie statornică, dar se vede că, dacă organizația socială silește o mie de lucrători să muncească sub porunca unui singur stăpân, raportul între acesta și între lucrători, va fi ca 1=1000. Stăpân! Dincolo de oceanul Atlantic nu iubim acest cuvânt. Cuvântul nu e american. Dar ce folos dacă vom protesta împotriva cuvântului, când avem lucrul real reprezentat prin

---

*) Vezi „Social problems” London Kegan Paul, Trench et Comp. 1 Paternostersquare pag. 64—65. 1884.

cuvânt? Omul care-mi dă de lucru, și la care trebuie să lucrez ori să pier de foame, e stăpânul meu, — numiți-l cum poftiți”.

În capitolul al patrulea, luându-ne sarcina de a face analiza capitalului, am zis că „această analiză ne va deschide porțile celor mai ascunse părți ale relațiilor economice”. Credem că ne-am împlinit această sarcină pe cât ne-a îngăduit spațiul îngust al unei reviste¹⁾ în care nu putem să dăm decât trăsăturile cele mai de frunte ale capitalului.

Cititorii văd cât de deosebit e adevăratul caracter al capitalului de ceace ne vorbește economia burgheză, definindu-l ca „produse întrebuințate pentru producerea viitoare”. Ce deosebire între acel lucru nevinovat chemat în mintea noastră de definiția burgheză și adevăratul caracter al capitalului!

Am văzut, chiar după ce am început să analizăm capitalul, că acesta este acea putere care silește pe lucrători să lucreze o parte de zi gratis pentru capitaliști; adică acea putere prin care o parte din omenire stăpânește pe cealaltă. „Capitalurile” în toate formele lor (capitalurile comerciale, industriale, agricole, bancherești, etc.), am văzut că se hrănesc, se înmulțesc din plus-valoare, adică din munca

1) „Revista Socială”, n-rele 1-5, din April-Septembre 1884. Capitolul IV de care-i vorba aci, a apărut în numărul din Iulie al Revistei Sociale, paginile 121-139. — B. L.

neplătită, a lucrătorilor; am văzut că ele se formează din grămădirea unei părți din plus-valoare, adică din grămădirea produselor muncii neplătite. Am văzut că grămădirea capitalului, mai ales a părții sale statornice, (mașini, etc., făcute de lucrători) îl dă afară pe cel ce a făcut mașinile, prefăcându-l în supra-numerar. Pe de altă parte am văzut cum grămădirea bogățiilor din pricina producției anarhice pricinuește crize cari, pe deoparte sunt cel mai mare rău pentru lucrători de vreme ce-i prefăce pe supra-numerari, într'o armată de rezervă a capitalului, iar pe de altă ruinează o mulțime de capitaliști; am văzut în sfârșit cum în societatea capitalistă concurența și progresul născocirilor precum și al împărțirii muncii duc neconținut la centralizarea bogățiilor în mâinile câtorva, azvârlind tot mai mare parte din omenire în rândurile proletarilor.

Cu „capitalul” se repetă același lucru ca și cu mașinile. Când socialiștii azvârl în fața burgheziei ticăloșiile societății capitaliste, economiștii burgheji, și după dânsii toată burghezimea, încep să strige: Sunteți împotriva „capitalului”, sunteți împotriva grămădirii produselor pentru producerea viitoare; dar fără aceste produse, fără „capital” nu e cu puțință producerea; nimicind capitalul, nimiciti producerea și ne azvârliți într'o stare cumplită de mizerie, în sălbătăcie.

În Europa este o ligă numită a păcii; membrii acestei ligi sunt oameni cunoscuți în știință, în

artă și în politică. Scopul acestei ligi este desființarea războaelor și a armatelor. Inchipuiți-vă acuma, când un membru al acestei ligi ar începe să descrie toate ticăloșiile războiului, ar face un tablou sfâșietor din suferințele ce urmează din războiu, când ar arăta câte jertfe, câtă corupție, cât sânge ne costă militarismul, și toate ticăloșiile ce le produce și ar cere desființarea armatelor, închipuiți-vă ca la acest discurs s'ar găsi cineva care să-i răspundă cam astfel: „Cum, voiți să suprimiți armata, dar în ea sunt cei mai puternici fii ai nației, tinerimea noastră și d-voastră voiți să-i suprimiți, să-i nimiciți, să ne lăsați fără cei mai voinici dintre fiii noștri, care poate ne vor fi sprijinul bătrânețelor...?”

Se înțelege că la astfel de întâmpinare prostească, membrii ligii păcii n'ar avea decât să răspundă: „Domnule, nici prin gând nu ne trece să nimicim viața tinerimii care se află în armată; tocmai aceasta voește militarismul. Noi voim să nimicim o formă socială sub care funcționează tinerimea voastră, și a face astfel ca sub altă formă de viață socială, să fie în adevăr oameni producători și folositori societății și să vă sprijinească la bătrânețe”.

Deși obiecția ce am presupus că s'ar face ligii pentru pace, va părea tuturor o prostie curată, se pare, cu toate acestea, un ce foarte corect, când se face socialiștilor, deși în amândouă cazurile există o analogie desăvârșită. Noi, ca și membrii ligii pomenite, răspundem protivni-

cilor noștri: „Domnilor burgheji, și toți cei ce stați la nivelul intelectual al burghezimii, nici prin gând nu ne trece să nimicim bogățiile, capitalurile; mai de grabă această însărcinare și-o iau crizele, și concurența societății voastre. Noi voim să nimicim acea *formă socială* (nimicirea aceasta este de altmintrelea o urmare neînălțurată a dezvoltării capitalismului însuși), sub cari aceste bogății se fac capitaluri, și în loc de a fi mijloc de îndeplinire a cerințelor omenești, mijloc de fericire, se fac un mijloc de apăsare, un mijloc care nenorocește și robește pe cea mai mare din oameni și anume pe acei cari produc bogățiile. În forma de societate, despre care vorbim noi socialiștii, nu numai că nu vor dispărea bogățiile făcute până acuma, cum nu va dispărea tinerimea dacă s'ar desființa armatele, ci dimpotrivă vor crește și toți vor fi bogați fără a fi capitaliști. Despre această societate vom vorbi în articole viitoare; acuma trecem încă la o chestie, cea din urmă (despre care vom vorbi în capitolul de față, anume la chestia: cum se împart produsele în societate, întemeiată pe concurență și salariat, în societatea capitalistă?

Am văzut că produsul național după economia clasică burgheză se împarte în trei părți: rentă, profit și salariu. Rentă, pe care o iau proprietarii de pământ; profitul, pe care îl iau capitaliștii și salariul, pe care îl iau lucrătorii. Produsul național se împarte, dară, după școala

clasică engleză, în trei părți: *salariul + rentă + profit = product național*. Dacă vom scădea din productul național partea care vine muncii va rămânea renta și profitul. Să presupunem acumă că tot productul național se urcă la 100 de milioane galbeni, și că partea ce vine muncii este de 40 de milioane, atunci partea rentei și a profitului este de 60 de milioane. Aceste 60 de milioane de galbeni se vor împărți între profit și rentă. Este ușor de văzut că dacâ unul din aceste două lucruri va lua mai mult, pentru celălalt va rămânea mai puțin, și dimpotrivă. Să presupunem dară două clase de oameni, care trebuie să împartă între dânsii renta și profitul. Se înțelege că interesele acestor clase vor fi cu totul dușmane și că, deaceea, clasele acestea vor fi veșnic în luptă, de vreme ce, după exemplul nostru, au a-și împărți 60 de milioane, și fiecare va căuta să ia cât mai mult păgubind pe cealaltă. Această stare de lucruri o vedem acumă în Anglia; acolo majoratul a păstrat pământul în mâna unei clase, a lorzilor, și capitalul în mâna altuia; acolo dușmânia intereselor a format două partide politice: „Wighs” și „Tory”. În alte părți cum, de pildă, în America, unde pământul se poate înștrăina ca orice marfă, renta și profitul e în mâinile unei singure clase, a capitaliștilor.*).

---

*Ca și pe la noi. În America mai sunt și proprietari mici; dar au început a dispărea.

Faptul că productul național se împarte în trei părți a fost dat la lumină de școala clasică engleză, al cărui reprezentant cel mai ilustru a fost Ricardo.*) Dacă ne vom aduce aminte de cele ce am zis despre valoarea și plus-valoarea lui Marx, vom putea să formulăm cam astfel împărțirea productului național. Să presupunem că la nație valoarea tuturor productelor, într'un an este de 100 milioane de franci. Să presupunem că acea parte care vine muncii, adică factorului care a produs aceste 100 milioane,

---

*) Cu mare părere de rău lăsăm la o parte analiza teoriei rentei și compararea teoriei rentei după Ricardo cu teoria lui Rodbertus. Rodbertus se deosebește de Ricardo. După Ricardo, cum am văzut, renta este deosebirea de productivitate între cel mai sărac pământ pus în lucrare și între cele mai bogate: prin urmare, după dânsul pământul cel mai sărac nu dă rentă. După Rodbertus și cel mai sărac pământ tot aduce rentă. După Ricardo pricina rentei este deosebirea de rodnicie, după Rodbertus pricina este de o parte apropierea pământului și pe de altă faptul că în produsele fabricilor se socoesc în cheltuelile de producțiune și materiile prime; în agricultură însă această materie primă e pământul care e gratis, etc. În orice caz, deși pe alte căi, și Rodbertus și Ricardo ajung la aceeași încheere, că cu cât merge omenirea înainte pe calea progresului, cu atâta renta înghite mai mare parte din productul național. Numai o deosebire mare rămâne: după Ricardo cu cât mergem înainte, cu cât se înmulțește omenirea, cu atâta scade productivitatea pământului; Rodbertus însă admite că rodnicia pământului nu numai că nu scade cu înmulțirea omenirii, dar chiar poate să crească și mai mult de cât se înmulțește omenirea, și în această privință ne unim cu Rodbertus. În orice caz, noi împreună cu Lassale credem că se pot împăca amândouă teoriile, se înțelege făcând câte-va îndreptări la teoria lui Ricardo. Având în vedere însemnătatea subiectului vom da un articol special în care vom pune alături teoria rentei după Ricardo, Rodbertus și Henry Graffe.

este de 40 de milioane; aceste 40 de milioane alcătuiesc suma cu care s'a plătit munca, dar cele 60 de milioane ce mai rămân, deși produse tot de muncitori, vor intra în buzunarul stăpânilor de tot felul, aceste 60 de milioane vor fi rezultatul muncii neplătite.

Intrebuințând terminologia noastră, 40 de milioane, vor alcătui suma tuturor valorilor necesare, sau valoarea necesară națională, iar 60 de milioane va fi suma tuturor plus-valorilor sau plus-valoarea națională. Să facem dar analiza împărțirii produsului național în două părți: în valoare necesară națională, care e acea parte ce vine muncii, și în plus-valoarea națională care cuprinde renta și profitul, — astfel că tot produsul național va fi egal cu valoarea necesară națională adunată cu plus-valoarea națională. Valoarea necesară națională, în exemplul nostru 40 de milioane, e acea sumă strict necesară pentru viața lucrătorilor, care sumă după închipuirea greșită a școalei engleze se determină prin numărul nașterilor, iar după economia socială prin mecanismul organizației actuale a societății; dar în orice caz, după unii și după alții, suma aceasta nu va trece peste strictul necesar, pentru întreținerea clasei lucrătorilor. Noi am văzut mai departe că, dacă omenirea nu s'ar înmulți de loc, totuși produsul care va veni pentru lucrători nu va trece peste strictul necesar pentru viață. Aducându-ne aminte de aceste premise, să vedem ce se va face cu va-

loarea necesară națională, când se va mări productivitatea muncii omenеști.*). Să presupunem acumă că, mulțumită mai mari împărțiri de muncă, introducerii mașinilor, productivitatea muncii s'a mărit de două ori, astfel că societatea noastră va produce acumă 200 de milioane în loc de 100 de milioane, ca mai înainte. Să vedem ce se va întâmpla cu partea produsului național care vine lucrătorilor și care în exemplul nostru e de 40 de milioane.

Această sumă poate ca și productivitatea să se mărească de două ori, adică din 40 de milioane să se facă 80. În acest caz partea muncii se va mări în comparație cu strictul necesar (dela 40 la 80 de milioane), dar va forma aceeași parte din produsul întreg, adică $40:100 = \frac{2}{5}$, și $80:200 = \frac{2}{5}$. Partea muncii poate să se mărească mai puțin decât productivitatea; spre exemplu, să se mărească dela 40 la 50 de milioane, când produsul se va mări, cum am presupus, dela 100 la 200 de milioane. În acest caz partea muncii se mărește în comparație cu strictul necesar ridicându-se dela 40 la 50 de milioane, dar scade ca parte a produsului întreg; de unde în cazul întâi, ea a fost ca 40 la 100 adică $\frac{2}{5}$, acumă va fi ca 50 la 200, adică $\frac{1}{4}$;

* În această analiză presupunem că populația nu se înmulțește; presupunerea contrară ar încurca analiza fără să schimbe deducțiile noastre. Asemenea presupunem că productivitatea pentru aur se schimbă în aceeași proporție ca și a celorlalte mărfuri.

prin urmare dela $\frac{2}{5}$ a scăzut la $\frac{1}{4}$, din produsul național. Al treilea caz este, când partea muncii va rămânea statu-quo, adică mărindu-se productivitatea muncii de două ori, partea muncii va rămânea tot de 40 de milioane. În acest caz partea muncii va fi egală cu strictul necesar, adică partea muncii nu se micșorează față cu strictul necesar, dar se micșorează ca parte din produsul întreg în proporția în care s'a mărit productivitatea muncii. Dacă înaintea măririi productivității muncii, proporția între partea muncii la produsul întreg a fost ca $40:100 = \frac{2}{5}$, acum, mărindu-se productivitatea de două ori, proporția va fi ca $40:200 = \frac{1}{5}$; înainte partea muncii era $\frac{2}{5}$, din totalul producției, acum este numai $\frac{1}{5}$, deci partea muncii s'a făcut de două ori mai mică, pe când productivitatea s'a făcut de două ori mai mare.

În sfârșit, al patrulea caz este când partea muncii va cădea mai jos decât 40 de milioane, de pildă, la 25 de milioane; atunci partea muncii va cădea mai jos decât strictul necesar. În acest caz, partea muncii va cădea mai mult decât s'a ridicat productivitatea. Mai înainte partea muncii era $\frac{2}{5}$ ($40:100$) din total, acum va fi $\frac{1}{8}$ ($25:200$).

Să trecem dela aceste speculații teoretice la practică, și să ne întrebăm care din cele 4 cazuri înșirate se va întâmpla în societatea capi-

talistă*), când se mărește productivitatea muncii. Cei cari au citit cu luare aminte capitolele trecute apoi fără multă greutate, vor ajunge la încheiere că acest caz nu poate fi altul decât al treilea, adică: deși productivitatea crește, partea muncii nu va trece peste strictul necesar. Și în adevăr. Mărindu-se productivitatea muncii din pricina împărțirii muncii și a mașinilor perfecționate, cum am văzut, bogățiile se grămădesc, se centralizează; se grămădesc sub formă de capital constant, și de acolo urmează robia și mai mare pentru lucrători. Intr'o societate în care nu sunt încă centralizate bogățiile, în care un stăpân are în atelierul lui 10 lucrători, în care fiecare lucrător poate să se aștepte la fi stăpân, e de o mie de ori mai mică atârănarea lucrătorului decât într'o societate în care un stăpân are sub sine 1000, ori chiar 10.000 de lucrători, și în care pentru a ajunge stăpân, se cer sute de mii de franci pentru instrumente de muncă, adică pentru fabrică, mașini etc. Afară de aceasta am văzut că mașinile alungă pe lucrători, că concurența, crizele, etc. formează armata de rezervă a capitalului care prin concurență va scădea întotdeauna salariul la stric-

---

*) Reamintim încă o dată că noi vorbim de țările industriale în care progresul industrial a despărțit pe muncitori de uneltele de muncă astfel că societatea se împarte în două clase mari: patroni și salariați. Despre țările ca a noastră, în care sunt și lucrători proprietari pe uneltele lor, vom vorbi mai pe urmă.

tul necesar pentru viața lucrătorilor ori și mai jos.

Dar, zic economiștii burgheji: strictul necesar e lucru foarte relativ. Strictul necesar al unui sălbatic e foarte puțin îndestulător pentru un lucrător dintr'o țară civilizată. Așa este. Dar, dacă vom lua ca punct de plecare starea lucrătorului din vremea când s'a început dezvoltarea capitalului, atunci cu cât vom merge mai înainte vedem că strictul necesar al lucrătorilor merge scăzând. Strictul necesar al lucrătorului nu atârână de gustul acestuia, ci de relația între stăpân și lucrători. Apoi fiindcă toate ajută pe stăpân, acesta a fost în stare să mai micșoreze strictul necesar, nu să-l ridice. Dacă trecem apoi la fapte, aflăm că economistul englez Rogers a dovedit că traiul lucrătorului e acuma mai rău decât înainte de dezvoltarea capitalismului, adică că lucrătorii „en masse” se hrănesc, se îmbracă, etc. mai prost decât se hrăneau și se îmbrăcau mai înainte. Sunt două lucruri cari ne înșală, făcându-ne să credem că acuma lucrătorii trăiesc mai bine. Mai întâi noi socotim salariile în bani și asemănându-le cu cele de astăzi, se înțelege că găsim că sunt acuma mai mari. Dar, facem astfel mare greșeală. Nu-i vorbă de salariu în bani, ci de salariu în produse: câte produse adică poate avea lucrătorul pentru banii primiți. Călătorii zic că în nordul Siberiei sunt așa de scumpi banii, încât cu câțiva franci poți

trăi o lună. În California dimpotrivă a fost o vreme când lucrătorii primiau 10 dolari (50 de fr.) pe zi, și trebuiau să cheltuiască tot, pentru a putea trăi, așa de scumpe erau toate. Chiar bătrânii noștri pot să ne spue că la noi primia lucrătorul un leu prost pe zi, dar pe atunci oca de carne costă 10 parale, oca de vin 5, etc. Într'o vreme se cumpăra cu o para un căuș de ouă, dar paraua era așa de rară că pentru o pară puneau oamenii stăpânirii pe birnici cu ochii la fum. Comparând deci starea lucrătorilor din două epoce trebuie de luat seama cât consumau atunci, și cât acuma, dar nu câte parale primiau ori primesc. Al doilea lucru care ne înșală este că vedem în țările industriale adesea lucrătoare cu pălării de pae, cu manteluri și lucrători chiar cu cilindre; și noi, neîntrebându-ne de câte ori pe an consumă carne acest lucrător cu cilindru, începem a strigă: *ce progres!*

Dacă, însă, lăsând la o parte aceste forme înșelătoare, vom socoti câtă carne, pâine, legume, vin consumă lucrătorul înaintea dezvoltării capitalismului, dacă vom cerceta hainele ce purtau din punctul de vedere al îndemănării, dacă vom socoti câte lemne ardea, etc. și, dacă vom face aceeași socoteală pentru lucrătorii de astăzi, atunci — ne-o spune Rogers, — consumația lucrătorului era mai bună înainte decât acuma. Prin urmare întemeiați pe deducțiunile lui Rogers ar trebui să vorbim chiar de cazul al patrulea.

al împărțirii produsului național; dar noi facem plăcere burgheziei și presupunem că strictul necesar al lucrătorilor nu s'a micșorat cu mersul propășitor al productivității, dar nici nu s'a mărit, adică avem cazul al treilea. Dar, încă odată, ce ne spune cazul al treilea? Ne spune că, dacă se mărește productivitatea când se mărește produsul național, partea muncii nu crește. Dacă productivitatea se mărește de două ori și produsul național ajunge de la 100 de milioane la 200, partea muncii rămâne și în cazul întâi și în al doilea de 40 de milioane. Dar în cazul întâi partea muncii face $\frac{2}{5}$ din total și în al doilea numai $\frac{1}{5}$. Să presupunem că productivitatea muncii a crescut de 10 ori, atunci produsul național de la 100 de milioane se va ridica la o mie de milioane; dar partea muncii restrânse la strictul necesar va fi tot de 40 de milioane și va face numai a 25-a parte din produsul întreg ($40:1000 = \frac{1}{25}$) în loc de a fi două cincimi. Deci ridicându-se productivitatea muncii de 10 ori, partea muncii, socotită ca parte din produsul național, scade tot de 10 ori. Deci *cu cât se face munca mai roditoare, cu cât produce mai mult, cu atâta și în aceeași proporție scade partea ce i se cuvine din produsul național*. Această lege a fost formulată științific pentru întâia dată de Rodbertus în cartea sa, care a făcut epocă în știință și al cărei titlu este: „Zur Beleuchtung der sozialen Frage”

și în care această lege este exprimată astfel: „*Plata relativă a muncii cade în aceeași proporție în care se face mai productivă*”. Cu aceste cuvinte scrise cu litere mari, mântue Rodbertus cartea. Și în adevăr aceste cuvinte ar trebui bătute pe frontonul civilizației europene, cum se pun scânduri negre pe pieptul osândiților la moarte, și pe dânsese se arată crima pentru care sânt osândiți.

Economiștii burgheji nu neagă cu totul această lege grozavă. Nu neagă că, cu cât munca se face mai rodnică, cu atâta cade partea relativă a muncii; numai ei zic că nu cade în aceeași proporție, adică presupun cazul al doilea al împărțirii produsului național. Nu-i vorbă, destul de frumos ar fi și aceasta; dar am văzut că nici cu atâta nu se poate lăuda capitalismul. Alții zic: Ei bine, chiar dacă plata se ține la nivelul stricțului necesar, progresul industriei și al civilizației în general, făcând unele lucruri peste măsură de ieftine, și altele chiar fără de plată, „au bout du compte” tot ajung lucrătorii mai bogați. Ei au pat, scaun, pot asculta muzica această contându-li fără plată în grădinile orașelor, pot merge la teatru pentru popor etc..., lucru care e un lux peste puțință pentru cel mai bogat sălbatic și chiar pentru un rege al zulușilor. Că din masa bogaților cad fărâmituri și pentru proletari, nu tăgăduim; dar că lucrătorul trebuie să fie socotit mai bogat, numai pentru că are mai

mult decât un rege al zulușilor, negăm cu desăvârșire. Bogăția nu e ceva absolut, cum nu e nimic absolut în lumea aceasta. Bogăția e un lucru foarte relativ, și se condiționează pe deo parte prin puterea productivă a omului și pe de alta prin simțământul lăuntric de mulțumire. Dacă puterea omenească a ajuns să producă locuințe cu câte o odăe, atunci o casă cu două odăi va fi un lux, și cel ce o va avea va fi bogat. Cât despre sentimentul de mulțumire, apoi acest sentiment din punctul de vedere economic atârnă dela cele ce are vecinul meu. Dacă vecinii mei au case cu câte două odăi și eu voi avea casă cu 3 odăi, atunci voi fi mulțumit; dacă vecinii mei vor avea case cu 3 odăi, și eu casă cu o odăe, atunci mă voi simți nefericit, sărac*). Să ne întoarcem acum cu exemplul nostru. O nație produce 100 de milioane din care 40 de milioane vin celor ce produc și 60 celor ce nu produc nimica. Să presupunem acum că munca, din pricina progresului industrial, se face de 10 ori mai productivă.

Pentru ca lucrătorul față cu puterea productivă să rămâie în aceeași poziție, trebuie ca el să fie de zece ori mai bogat, ca relațiunea între puterile lui producătoare și între ceeace consumă să păstreze proporția dinainte. Noi însă

---

*) Vorbim din punctul de vedere economic, nu moral, a'truist.

am văzut că, dacă productivitatea se înzecește și în loc de 100 de milioane se produc 1000, partea muncii rămâne tot deopotrivă cu strictul necesar, adică tot 40 de milioane. Pe de altă parte dacă, mărindu-se producția dela 100 la 1000 de milioane și partea muncii, valoarea necesară națională, rămânând tot 40 de milioane, suma plus-valorilor care intră în buznarul claselor privilegiate se va mări dela 60 la 960 de milioane ($1000 - 40 = 960$), adică se va mări și mai mult decât productivitatea muncii, se va mări de 16 ori. Afară de acestea cele 960 de milioane se vor concentra în mâna unui număr de oameni mult mai mic decât al muncitorilor. Deosebirea între starea lucrătorului și a capitalistului (asemănându-i individ cu individ), va crește într'o proporție mai mare decât productivitatea, ajungând a fi cu 1:1000 și mai mult. În vreme ce lucrătorul va trăi în vizuine, mâncând odată pe an carne, tremurând iarna de frig, capitalistul va avea castele cu zeci de odăi, va da bancheturi, va face orgii, se va răsfăța în lux. Așa dar starea lucrătorilor cade mereu cu mersul progresului în asemănare cu puterile productive și în mai mare proporție cade starea lui față cu a vecinului său capitalist. Deducerea este: cu mersul progresiv al industriei capitaliste, *sărăcia muncitorului crește în mai mare proporție decât crește*

productivitatea muncii. Credem de prisos orice comentarii.

Cu aceste cuvinte, deducerea logică din cele ce am spus până aicea, sfârșim acest șir de articole. În aceste 6 capitole am analizat legile economice, relațiunile economice ale societății de astăzi. Am considerat societatea par'că oprită în loc fără să ne întrebăm de unde a venit această stare de lucruri, și unde ne duce. Vom începe altă serie de articole sub titlul „Ce este socialismul?” Aceste cercetări vor fi o urmare la articolele „Karl Marx și economiștii noștri”, și se vor ocupa tocmai cu această chestie: de unde vine starea actuală de lucruri și unde ne duce? Atunci ni se vor lumina multe lucruri pe cari acum le-am afîns numai în trecut.

Nota bene. 1) Am luat exemplul cu produsul național socotit în aur și tot odată, cum am arătat, am presupus și valoarea aurului scăzând în aceeași proporție în care este productivitatea, așa că, deși figurează tot 40 de milioane în mai multe presupuneri, aceste 40 de milioane nu au aceeași valoare de schimb, ci numai aceeași utilitate, adică îndeplinesc strictul necesar. Pentru a face mai limpede exemplul, putem lua lucrurile altfel. Să zicem că tot produsul național într'un moment dat ar fi de 100 milioane de chile de grâu (socotind

ca grâu toate produsele), și din acest produs ar veni lucrătorilor 40 de milioane de chile. Dacă productivitatea muncii naționale ar crește de două ori, atunci produsul național ar ajunge la 200 milioane de chile, dar partea lucrătorilor în cazul cel mai bun va rămânea tot 40 de milioane și mai adevărat vă cădeă mai jos, la 25 de milioane, de pildă. Tot așa va fi și când produsul național va ajunge la 1000 de milioane de chile.

2) Altceva avem de adaus la spusele lui Rogers, pentru a dovedi că lucrătorii trăiau mai bine înainte de întemeierea capitalismului. Încă pe la 1829, Colbet zicea: „Nimeni nu poate să mă facă să cred că strămoșii noștri au fost săraci și cerșetori, când citesc că în timpul lui Eduard al IV-lea s'a regulat printr'un act al parlamentului, ce haine trebuie să poarte fiecare clasă din societate. În acest act se opresc lucrători de a purta ștofe mai scumpe decât de doi shilingi yardul*), iar femeile lucrătorilor n'aveau voie să poarte încingători cusute cu aur. De asemenea nimeni nu mă va convinge că a fost stare ticăloasă aceea regulată sub domnia lui Eduard al III-lea, când femeia trebuia să primească un „penny” pe zi, când un galon de vin roșu costă un penny și o pereche de ciubote bărbătești doi penny”.

---

*) Yardul este mai mult de un cot și mai puțin de un metru: doi shilingi ar corespunde în moneda de acum cu 40 sau 50 de franci.

H. Hyndmann, în însemnata sa scriere „The historical basis of socialism in England”, arată cu cifre în mână, că pe vremea lui Henric al V-lea un lucrător pentru 30 de zile de muncă putea să aibă cea mai bună vacă; pentru zece zile, un porc; pentru 3, o oaie. Șeful justiției (Chief of justice), cunoscutul John Fortesque, scrie despre țărani de pe vremea lui Henric al VI-lea: „Ei beau apă foarte rar, se hrănesc bine cu cărnuri felurite și cu pește; se îmbracă bine cu stofe de lână, așternuturile pe paturi le au de lână; casa lor e plină de cele trebuitoare pentru viață, etc...”

Am putea adăogi aicea, și despre starea poporului român în trecut; dar ne păstrăm materialul pentru un articol anume.

FRIEDRICH ENGELS

Friedrich Engels a murit.

Iată o știre îngrozitor de tristă, care va face să tresară de durere inima fiecărui socialist.

Friedrich Engels, genialul teoretician socialist, marele înainte-mergător și întemeietor al social-democrației internaționale, sfătuitorul înțelept al socialiștilor din toate țările, nu mai este.

Când, acum (doi ani¹) m'am întâlnit cu Engels la Londra, el, cu toată vârsta înaintată, era atât de bine, atât de sănătos, mintea lui genială era atât de clară, încât nici prin gând nu-i putea trece cuiva că fatala catastrofă e atât de aproape. Și numai cu o lună mai târziu îl'am văzut pe Engels în Zürich, grozav de ostenit și îmbătrânit. Când i-am strâns mâna zicându-i: „La revedere peste trei ani la Londra”, el mi-a răspuns cu glas obosit: „Cine știe? Trei ani e vreme lungă și eu sunt bătrân”. Trista presimțire n'a fost înșelătoare și de acum nici eu nici

---

¹) În 1893.

nimeni nu va mai vedea pe Engels al nostru, pe marele nostru dascăl.

Ca în fața fiecărei pierderi mari, ireparabile, stai neputincios și pierdut și nu-ți vine a crede că așa nenorocire e cu putință, că ea în adevăr s'a întâmplat. Ne-am deprins atât de mult să legăm în mintea noastră întreaga mișcare a social-democrației internaționale de numele lui Engels, încât multă vreme ne va fi peste putință să ne obișnuim cu acest adevăr trist, că marele nostru învățător nu mai este. Și într'o privință de sigur că pentru multă vreme pierderea lui Engels e ireparabilă. Pentru că Engels nu era necesar numai prin perspicacitatea minții sale geniale, prin experiența sa revoluționară de o jumătate de veac, dar Engels era unicul care, prin situația lui excepțională între partidele social-democrate din felurite țări, putea sluji ca legătură între dânsese. Engels era întruparea însăși a internaționalismului socialist.

Ca înaintea fiecărei pierderi imense, sufletul ți se îneacă de revoltă amară în contra acestor legi imuabile dar nedrepte, stupide și mizerabile ale naturii.

Cum se poate ca un Engels să moară când atâtia neputincioși, netrebniți și netrebuincioși trăiesc, constituind o adevărată ofensă la adresa naturii creatoare?

Cum se poate ca natura să distrugă un copil sublim al ei, creat într'o zi de lumină și de săr-

bătoare, lumină pe care el a împrăștiat-o în toată viața lui, și să lase în viață atâția târători nemernici, copiii ai întunericului și cari întuneric împrăștie în jurul lor?

Și dacă chiar Engels tot prin moarte sfârșește, atunci pentru ce să mai trăiești, pentru ce să te mai lupti.... dacă:

Ori buni ori răi tot un mormânt!
Nu-i nimeni drac și nimeni sfânt!
Credința-i val, iubirea vânt
Și viața-i fum.

Dar nu, o viață ca a lui Engels consacrată întreagă luptei bărbătești, chiar când se stinge nu poate și nu trebuie să sugereze gânduri pesimiste și descurajatoare, ci chiar prin moarte chiamă la lucru, la luptă pentru semenii noștri.

Engels, prin viața sa atât de bogată în întâmplări, în gândiri, în simțiri, Engels a trăit sute de vieți.

Engels a avut o rară fericire între precursorii marelui mișcări socialiste, de a vedea cu ochii rezultatele mărețe ale activității sale; — în această privință el a fost mai fericit decât genialul său prieten și frate de luptă Karl Marx. El a putut să vadă cum genialele descoperiri științifice făcute de Marx și de dânsul, s'au împrăștiat în lumea întreagă; el a putut să vadă cum socialismul științific, ale cărui baze au fost puse de Marx și de dânsul, a ieșit triumfător

din lupta cu fariseii și cărturarii claselor stăpânitoare. Engels a putut să vadă cum armatele proletare socialiste menite să transforme societatea de azi, zărite de Marx și de dânsul acum jumătate de veac, au crescut, s'au întărit, au ajuns armate formidabile, gata de luptă, sigure de izbândă.

Câte rânduri de vieți prețuiește așa viață? Dar Engels a văzut mai mult; el a văzut propria sa apoteoză. Când, la Zürich, presidenta congresului, internațional-revoluționara, rusă Ana-Kulișov, a anunțat că Engels e între congresiști, atunci ca electrizat, întreg congresul s'a sculat în picioare aclamând cu aplauze nesfârșite pe Engels și ori de câte ori el încerca să mulțumească, tunete de aplauze și strigăte nesfârșite de bucurie și entuziasm îl întrerupeau. Erau reprezentanții a 18 națiuni socialiste, cari, într'o însuflețire și un entuziasm fără margini aclamau și sărbătoreau pe unul din cei doi întemeietori ai socialismului științific și ai social-democrației internaționale.

În acea clipă Engels a trăit propria lui nemurire. În acea clipă el trebuia să vadă și să simtă că genialele gândiri ale lui și ale lui Marx au aprins gândiri în creierii noștri, că simțirile calde din inima lor largă au încălzit inimile noastre, că activitatea lor pentru binele și propășirea omenirii, s'a prefăcut în activitate similiară în noi; milioanele de social-democrați din lumea întreagă.

În acel moment Engels trebuia să vadă și să simtă, și desigur a văzut și a simțit, că tot ce poate muri din el e numai aceea prin care se aseamănă cu ceilalți oameni; iar ceea ce a făcut făcut din el un Engels și din marele lui prieten un Marx, va trăi cât va trăi și omenirea. Aceasta e glorioasa nemurire pe care o întrevedeau atât de neclar și de brutal religiunile mari.

O, nu! Nici viața dar nici moartea unor bărbați mari ca Engels nu pot să ne dea gânduri pesimiste și tânguiri neputincioase.

Din groapa deschisă a lui Engels,

„...din bubuitul frânt

Al bulgărilor de pământ”,

se ridică un glas dătător de putere, care zice:
„muncește pentru binele semenilor tăi, și vei fi”.

Și milioane de socialiști în fața grăpii mare-lui nostru dascăl, vor zice cu inimă îndurerată, dar cu hotărâre și bărbăție:

Engels a murit, trăiască opera lui, *socialismul științific și social-democrația internațională.*

TARANUL ÎN LITERATURA

Sub titlul «Țăranul în literatură», nu voi să înțeleg literatura țărănească, adecă pe țăran așa cum s'a zugrăvit el însuși în creațiunile sale, — ci literatura păturilor culte, adecă pe țăran așa cum a fost zugrăvit el în literatura acestor din urmă. mai ales în *nuvelă* și *roman*. Zic mai ales în *nuvelă* și *roman* pentru că ăst gen literar cu deosebire zugrăvește viața înconjurătoare în toate manifestările ei.

Lirica exprimă mai ales adâncile sentimente personale ale omului, e subiectivă în gradul cel mai înalt. Poezia epică zugrăvește mai ales aspectul exterior al omului și al actelor sale. Poezia dramatică arată ciocnirea pasiunilor omenesti, și numai *nuvela* și *romanul* descriu natura și viața înconjurătoare sub toate aspectele, în toate manifestările lor.

E învederat că, odată ce s'a născut acest gen literar, care reflectează toată viața, trebuie să se ocupe și cu viața țărănească, aceasta fiind o parte atât de însemnată și esențială a vieții sociale. Și în adevăr, mai toate țările culte au literatura lor sătească: *nuvela*, *romanul* lor rustic. Ar fi foarte

interesant de făcut o analiză literaturii acesteia, mai ales analiză comparativă, dar aceasta ar fi materie pentru o carte întregă; în «*Gazeta Săteanului*» voi să mă opresc numai asupra unei trăsături caracteristice foarte importante și foarte esențiale pentru literatura rustică, și anume asupra felului cum această literatură ne reprezintă caracterul moral al țărănimii.

Ceea ce lovește mai mult pe orice cetitor atent al acestei literaturi e imensa nepotrivire între felul cum e zugrăvită țărănimea de feluriții scriitori ai aceleiași țări, cari au avut de zugrăvit aceeași țărănime.

De multe ori, între țărănimea zugrăvită de un scriitor și cea zugrăvită de altul, nu numai că nu e nici o asemănare, dar par'că ar fi vorba de două rase fundamental deosebite, care stau pe niște trepte de desvoltare atât de neasămănate, cum ar fi rasa neagră din Africa și cea albă din Europa.

Se înțelege, o parte din această deosebire în descrierea aceluiași subiect e foarte naturală și legitimă întru cât atârnă de temperamente deosebite ale scriitorilor.

Dar această deosebire are o margine, peste care trecând, dispar înseși caracterele distinctive ale subiectului și obiectului zugrăvit. De sigur tot acelaș om slujind ca model pentru doi artiști va apare într'un fel în opera unuia și alt-fel în opera altuia, întru cât acești doi artiști au temperamente artistice deosebite, întru cât văd, simt și cugetă deosebit. Dar această deosebire nu poate merge pân'acolo ca unul să ni-l arate ca pe un pitic, altul ca pe un uriaș, pe când în adevăr el e de statură mijlocie: în acest din urmă caz chipul zugrăvit de amândoi e cu totul fals.

Din nenorocire tocmai astfel de deosebire există între tablourile din viața țărănească, făcute de diferiți scriitori. Cei mai mulți scriitori rustici ai tuturor țărilor după felul cum înfățișează viața țărănimii, ar fi putut fi împărțiți în două grupe mari. Într'o grupă, pesimiștii, penegritorii țărănimii, cari zugrăvesc ca pe un iad viața sătească, iar pe țăran ca drac, și altă grupă a optimiștilor, apologeților țărănimii, cari văd în viața sătească aproape o idilă, și în țăran dacă nu un înger, apoi cel puțin un îns moralicește mult superior orășanului. Și asta nu e exagerare. Concepția biblică ce personifică în drac — urâtul, imoralul, antisocialul, dușmanul vieții sociale, iar în înger, personifică frumosul, moralul, bunul acestei vieți, această concepție e foarte potrivită pentru caracterizarea felului cum zugrăvesc țărănimea aceste două grupe de scriitori, cel puțin în manifestările lor extreme.

Luați, spre pildă, romanele și nuvelele rustice ale marei Georges Sand. Ce frumoasă e la ea viața rustică!

Ce orizonturi largi în care se pierde vederea, ce aer curat care face să se ridice pieptul mai înalt, și cât de detreabă, cât de fericită e relativ viața țărănească; ce oameni naivi, simpli dar buni, cinstiți, nestricați de civilizația orășenească! Cât de naivă, dar sinceră, naturală și sănătoasă, e iubirea lor sexuală, și cât de nemeșteșugită și echilibrată și sănătoasă e întreaga lor viață!

La una din scriitoarele de talent ale acestei grupe a optimiștilor, a apologeților, la André-Leo, țăranii și țărancele sunt atât de detreabă, viața sătească e atât de superioară celei orășenești încât una din eroinele romanelor ei, o fată cultă, aristocrată, tânără, frumoasă, se amorezează de

un flăcău, părăsește clasa ei privilegiată, se mărită cu el și trăește fericită făcând copii sănătoși, gătind bucate și spălând rufe la gărlă.

Și acum uitați-vă la viața țărănească așa cum ne-o zugrăvește marele Balzac în romanul său «*Les Paysans*» sau Zola în romanul «*La Terre*». Aice satul e o vizuină, în care se sbuciumă și se târâie ființi omenești, în care nu știi ce e mai grozav: sărăcia și mizeria materială sau cea morală.

Iubirea idilică din romanul apologetilor aici e un apetit sexual bestial, lipsit de orice poezie și sentiment mai înalt; naivitatea de acolo— aici e șiretenie infernală; cinstea — aici e hoție; bunătatea — aici e cruzime infernală și omor fără căință.

Dar cel puțin, poate, au rămas legăturile patriarhale, familiare? Ași! La Balzac părinții vând pe copii, copiii îmbată pe tată pentru a-i fura cinci franci; la Zola copiii înăbuș pe părinți pentru a scăpa de o gură de prisos.

O singură iubire mare, după Balzac și Zola, rămâne țăranilor: iubirea pentru pământ. Dar această iubire pentru lucrul neînsuflețit e cea mai de căpetenie cauză și prilej pentru ură crudă și neîmpăcată față cu oamenii; și, pentru o prăjină de pământ, țăranul e gata să omoare pe frați și părinți.

Un exemplu va lămurii și mai bine relația către viața sătească a acestor două grupuri de scriitori, pe cari i-am numit pesimiștii și ponegritorii țăranimii și ai vieții sătești de o parte, și optimiștii sau apologetii de altă parte.

André Theuriet, unul din apologetii cei mai de talent, a scris un frumos roman „*Bigarreau*” cu următorul subiect: Un copil al orașului, un stricat.

copil de stradă, e închis pentru furt la închisoarea de copii. Aici el se strică și mai mult, i se atrofiază toate instinctele bune, îi putrezesc toate sentimentele omenești. Dar într-o zi fuge din închisoare, fuge în pădure la niște țărani. Aici în mijlocul naturii mărețe ale vieții omenești, liniștite, senine, sănătoase, tânărul corupt de viața orășenească, se naște cu totul la altă viață, în el se dezvoltă toate instinctele bune, sentimentele omenești, pe cari i le-a fost nimicit orașul civilizată.

În romanul lui Balzac «*Les Paysans*» sunt mai mulți parizieni cari vin în sat. Între acești parizieni e o contesă, o femeie superioară, care vine să lucreze pentru regenerarea satului, e un literat, un om inteligent și de inimă. În curând toți acești orășeni trebuie să fugă la Paris, trebuie să fugă ca să-și scape corpul de această speluncă de hoți și ucigași și sufletul din această ciumă morală a satului, unde nu încolțește un sentiment mai înalt.

Cum vedem, pentru Theuriet viața sătească, dacă nu e un rai, apoi e o anticameră a raiului, iar pentru Balzac aceeași viață e un adevărat iad.

Se înțelege, nu între toți scriitorii din amândouă grupele e deosebire așa de extremă; dar totuși în felul *acesta* ei se deosebesc. Astfel într-o grupă trebuie să fie puși Balzac, Zola, Maupassant, Leo Cladel, Case, — în alta Georges Sand, André Leo, Theuriet, Fabre, Bernard, Glouvet, Vigné d'Octon, etc.

Și acelaș fenomen îl găsim sub o formă sau alta, mai mult sau mai puțin pronunțată, și în literaturile altor țări. În această privință e foarte însemnată literatura rusească. În Rusia literatura

rustică e mai bogată decât în alte țări, și asta din pricină că Rusia e o țară „eminamente” agricolă, deci țărănimea are acolo ca clasă mai multă însemnătate numerică, politică și socială, decât în țările occidentale.

Din literatura rustică a generației trecute mai ales sunt însemnate «*schițele unui vânător*» de Turgheniev. În aceste schițe țăranul rus apare blând, uman, altruist, devotat, caracter echilibrat, rezistent, cumpătat; e om care știe să se lupte cu pede iletă vieții și știe să se resemneze cu smerenie dar și cu demnitate înaintea celor ce nu pot fi înlăturate, înaintea soartei. Asemenea, natura înconjurătoare în care trăește țăranul, e plină de frumusețe și poezie. Și cu toate acestea țăranul în nuvelele lui Turgheniev e foarte nenerocit. De unde vine această anomalie?

După Turgheniev (adică așa cum reese din schițele lui) explicația e următoarea: blândețe, cinste, bărbăție, altruism, concepție serioasă a vieții: toate acestea constituie chiar fondul caracterului poporului rus, sunt ale lui de-a dreptul firește, ca și poezia naturii înconjurătoare; iar întreaga lui nenorocire vine din condițiunile sociale ale vieții: de robie, iobăgie (Kriepost).

De aici urmează logic că, pentru a prefăce satul în raiul lui Theuriet, spre pildă, se cere liberarea țăranului din iobăgie.

Se zice că minunatele schițe ale marelui scriitor, au stors lacrimi împăratului Alexandru al II-lea și au fost unul din motivele cari l'au hotărât să libereze pe țărani iobagi cu o zi mai înainte.

După liberarea țăranilor s'a format un curent mare literar rustic datorit așa numiților narodnici (poporaniști).

«Narodnicestvo», în traducere română *poporanism*, e o mișcare democratică și care, în Rusia, din pricina condițiilor politice de acolo, a luat o formă culturală și literară.

Vremea s'a schimbat, țărani au fost liberați, dar raiul țărănesc a rămas o simplă fantezie; cu toate acestea fondul literaturii rustice produs de narodnici (poporaniști) ruși a rămas cam același ca la Tuugheniev.

Bineînțeles, noi nu vorbim de puterea talentului lui sau de felul individual de a creea, care e deosebit la fie-care artist; vorbim de fondul și caracterul social al literaturii narodnicilor.

Pentru scriitorii din curentul acesta literar, țărănul a rămas acelaș cum a fost și pentru Turgheniev: altruist, sănătos sufletește, demn în fericire, mare în nenorocire; iar viața sătească mult mai poetică, mai morală și umanitară decât viața orașului civilizat. Intregul rău însă din viața satului, — egoismul, brutalitatea, mizeria materială și une-ori morală — narodnicii îl pun în socoteala unor cauze accidentale cari pot fi înlăturate. Astfel de cauze accidentale sunt: exploatarea neomenoasă a țăranilor prin burgheziimea sătească (Kulaki) și amestecul orașului și civilizației burgheze, capitaliste, orășenești, care corupe fondul naiv, simplu dar adânc umanitar al vieții satului ¹⁾.

Cum vedem, deci, din literatura asta rustică urmează că țărănimea e tot un înger, dar un înger căzut și nefericit, iar viața sătească pentru a fi un rai rustic ar cere numai anume îndreptări.

1) În această privință concepția narodnicilor se aseamănă cu concepția poetului nostru M. Eminescu.

Cum vedem, e aici tot concepția optimiștilor francezi, numai mai puțin pronunțată din pricină că literații narodnicilor fac parte din școala literară realistă, și ca atare nu puteau cădea în fantaziile romanticei Georges Sand.

În privirea acestei concepții optimiste și apologetice s'au ridicat chiar unii din narodnici ei înșiși și chiar cel mai talentat dintre dânsii, care uneori a avut scânteii de geniu — Gliub Uspensky.

Acesta din urmă a început prin a fi cel mai aprins optimist și apologet al satului, dar cercetarea adâncă a vieții țărănești, de o parte, l'a făcut să vadă greșelile idilistice; de altă parte l-a adus la principiul adânc rodnic, care s'ar putea numi cheia de boț a vieții țărănești, și anume la principiul următor. Viața materială hotărăște psihologia țaranului. Principalul rol însă în viața materială a țaranului îl joacă pământul, instrumentul lui principal de muncă, isvorul lui de viață; deci întreaga viață materială, morală, intelectuală și socială a țaranului atârând de pământ, trebuie să fie studiată în legătură cu pământul și explicată prin această legătură și atârănare.

E acelaș principiu pe care l'a avut în vedere Zola când a scris romanul său rustic „*La Terre*” («*Pământul*»).

Plecând din acest principiu, pe care Uspensky, nu totdeauna l'a priceput clar, — ca și Zola, — excelentul nuvelist rus a scris un șir întreg de schițe din viața țărănească sub titlul de „*Domnia pământului*”.

În unele din aceste schițe Uspensky egalează câte odată pe Balzac și Zola nu numai prin puterea

observației, dar și prin pesimismul care apare din ele.

Uspensky e superior însă și unuia și altuia prin simpatia adâncă pentru țărănimea nenorocită, simpatie care nu-l părăsește nici odată.

Din nenorocire Uspensky n'a avut talent destul pentru a crea o operă complectă: tot ce a scris e prea fragmentar și presărat cu prea multe disertații filosofice și sociologice.

Anul acesta a apărut o nuvelă rustică de Anton Cehov, cel mai talentat dintre scriitorii tinerei generații. Această nuvelă intitulată «Țăranii», ca și romanul lui Balzac, e o puternică lucrare de artă plină de observații profunde și adevărate: ea rupe în totul cu felul cum a fost zugrăvită țărănimea de poporaniști și a făcut mult sânge rău în lagărul acestora.

Nuvela lui Cehov n'are numai titlul comun cu romanul lui Balzac, dar și conținutul; ea respiră același pesimism; tabloul vieții, moravurilor, moralei țărănești e tot așa de negru.

Dar cea mai puternică lovitură a fost dată optimismului rustic al lui Turgheniev și narodnicilor de către cel mai mare scriitor rus Lev Tolstoi.

Și lovitura asta a fost cu totul neașteptată,—zic «neașteptată» pentru că Tolstoi, el însuși, e un narodnic aprins, care și-a creat un fel de doctrină socialo-religioasă după care viața și lucrul câmpului sunt nemăsurat superioare moralmente vieții orașului.

Mulți din discipolii lui Tolstoi, tineri ce fac parte din clasele privilegiate, din aristocrație, sub imboldul doctrinei lui Tolstoi au părăsit starea lor privilegiată și au fundat colonii agricole unde ei înșiși lucrează ca țărani.

Și iată tocmai Lev Tolstoi a creat nu numai

cea mai genială operă rustică din câte există, dar și cea mai pesimistă. Aceasta e drama lui: „*Domnia întunericului*“ *).

Conținutul acestei drame se potrivește, nu se poate mai bine, cu titlul ei sinistru. Da, asta e în adevăr țara întunericului, unde besna domnește stăpână absolută asupra capului, inteligenței rudimentare; domnește asupra inimii, asupra relațiilor între oameni.

În drama aceasta o nevastă cu ajutorul aman-tului își otrăvește bărbatul, dar nu așa cum se întâmplă și în alte clase sociale, ci îl otrăvește zi cu zi, săptămâni întregi, privind cum se stinge în dureri nebune.

În drama aceasta un tată își ucide copilul ne-legitim nou-născut, dar nu așa cum se întâmplă și în altă parte, ci-i sfărâmă oasele și țeasta capului între scânduri.

Se zice că unii din spectatorii teatrului, când s'a reprezentat această dramă, n'au putut să asiste, de groază, până la sfârșit. Cred și eu. Când n'o vezi pe scenă, ci numai o citești, și tot după ce închizi cartea par'că simți și auzi fiorosul trosnet sec al sfărâmării oaselor copilului nevinovat.

Cum vedem, deci, și în Rusia, deși nu sub o formă atât de simplistă ca în Franța, există totuși aceleași două curente în literatură rustică: curentul pesimist și optimist; și cine cunoaște bine literatura rusească și cum se formează curentele acolo, acela poate să prezică cu ușurință că aceste două curente se vor diferenția tot mai

---

*) „*Vlasti tîmâ*“ a lui Tolstoi s'ar putea traduce și prin „*Puterea întunericului*“; cred însă că a noastră din urmă traducere (*Domnia întunericului*) corespunde mai bine cu înțelesul spiritului genialei opere a lui Tolstoi.

mult într'o opoziție hotărîită și vrăjmășească, unul în potriva altuia.

Și ceea ce vedem în literatura franceză și rusească putem observa cu ușurință în toate celelalte literaturi.

Ca să nu lungim articolul, vom lua încă un singur exemplu din literatura germană.

Să luăm, de pildă, pe Auerbach, cel mai mare scriitor rustic al Germaniei.

În minunatele lui nuvele „Schwarzwälder Dorfgeschichten“, cari au avut un răsunet așa de mare, viața sătească e atât de atrăgătoare, e plină de atât de adevărată și sinceră poezie! Țăranii iarăși sunt oameni de treabă, sobri, sănătoși sufletește, patrioți; iubirea de la țară e atât de naivă dar atât de puternică și sinceră. În admirabila dramă însă a lui Hauptmann: «Vor Sonnenaufgang» satul german apare ca o vizuină unde domnește întunericul: corupția, destrăbălarea sexuală, beția, alcoolismul fac să degenereze familii întregi.

Cum vedem, deci, cazul e general. Acest fenomen literar trebuie să nască în mintea fiecărui cetitor atent și inteligent următoarea întrebare legitimă și foarte importantă: unde e adevărul? Care grup de scriitori ne dă țărănimea cea adevărată?

Dacă literatura e oglinda vieții, care literatură rustică oglindește cu adevărat țărănimea și viața ei: a pesimiștilor sau a optimiștilor?

Cum vedem, această întrebare e totodată o problemă literară și socială de cea mai mare însemnătate. S'ar putea răspunde că fiecare din aceste grupe de scriitori ne arată un adevăr, dar un adevăr parțial, că scriitorii pesimiști zugrăvesc partea cea mai rea a țărănimii și vieții țărănești, iar optimiștii partea cea mai bună, în

cât pentru a avea o icoană adevărată trebuie numai complectată opera unora prin a altora.

E o parte mică de adevăr aici, și anume: atâta vreme cât vom considera un roman sau o năvelă ca o colecție de date și fapte din viața țărănească.

Dar o lucrare de artă nu e o lucrare etnologică sau sociologică. Astfel de lucrări științifice pot să ne dea în adevăr niște observații fragmentare și fiecare dintre cercetători poate să ne aducă alte fapte: unul bune, altul rele, numai adevărate să fie.

O lucrare de artă însă nu ne dă numai date și fapte; dar ceea ce e mai important și ce constituie în primul rând problema artei e faptul că ne dă, ne creează viața în toată bogăția și varietatea ei de manifestări. Artă vrea să ne dea și trebuie să ne dea oameni întregi,—în caz contrar nu mai e artă.

A complectă și împreună două opere de artă deosebite și contrazicătoare pentru a crea o operă complectă, e tot așa de absurd ca și a complectă și împreună bucăți din felurite trupuri omenești pentru a crea un om viu.

De altminterlea înșiși artiștii au considerat operele lor ca lucrări complete, cari reflectează și oglindesc țărănimea și viața sătească.

Balzac în prefața la romanul «Les paysans» scrie următoarele: «Felul acestui studiu înspăimântător de adevărat e de a face vădite figurile mai însemnate ale unui popor uitat de atâtea condeie care umblă după subiecte noi...»

Zola, prin însuș titlul romanului «La Terre» (*Pământul*), arată că n'a vrut să zugrăvească pe cutare sau cutare țăran, și cu atât mai puțin cutare sau cutare particularitate a caracterului sau

a vieții țaranului; ci *țărănimea* în legătură cu pământul, instrumentul ei de muncă și isvorul însuși al vieții.

Cehov, prin însuși titlul nuvelei «Țăranii», arată că vrea să zugrăvească țărănimea; iar «Domnia întunericului» a lui Tolstoi a fost înțeleasă ca sinteza vieții țărănimii ruse.

Deci întrebarea și problema rămân în toată întregimea: care din cele două grupe de scriitori ne dă adevărata țărănime?

Scriitorul francez Vigné d'Octon, romancier rustic el însuși, ajunge la această problemă. Într'un articol din «Revue encyclopédique» asupra romanului și nuvelei rustice franceze, d'Octon formulează la sfârșitul articolului această problemă în termenii următori:

«Adevărul e oare în acest optimism liniștitor, ori în pesimismul lui Balzac și al școalei lui? Unde să căutăm pe adevărații țărani: în La Terre a lui Zola ori în lucrările lui Theuriet și Fabre?

Cărui din romancierii rustici din zilele noastre i se cuvine cinstea de a ne fi arătat adevărata psihologie a țăranilor? E greu de spus chiar după ce ai citit lucrările celor pe cari i-a pasionat această interesantă problemă».

«Greu de răspuns!» iată răspunsul nostim al lui d'Octon. E obiceiul criticei franceze de a formula o problemă și pe urmă a-i da un răspuns negativ și enigmatic totodată, cum e spre pildă: «Cine știe?» «Cine ar putea să răspundă?» sau «Iată o problemă, care a muncit atâtea capete!». Prin astfel de quasi-răspuns, criticul se scutește de munca de a cerceta problema, de răspunderea intelectuală și morală, care implică rezolvirea unei probleme, se scuză și față de cetitor și față de propria sa conștiință, că nu poate rezolvi problema,

că nu e doar el singur care n'oștie, ci «câte capete etc...» In sfârșit un articol cu așa sfârșit e de mult efect. Prin lăsarea deschisă a problemei se caută atâta perspectivă! E ceva misterios, mistic în astfel de sfârșit de articol, care gădilă nervii cetitorului *fin de siècle*, fără a-i pune inteligența la vr'o încercare.

Și toate acestea se capătă printr'un simplu «truc» (dibăcie). Francezii au fost totdeauna oameni de spirit, iar criticii de azi — cu deosebire.

Noi însă cari n'avem acest spirit galic — lucru de care ne pare foarte rău, — îndrăznim să dăm un răspuns la problema formulată de Vigné d'Octon, și încă un răspuns neșovăelnic. Și anume, la întrebarea pusă de d'Octon: care grup de scriitori ne dă adevăta psihologie a țărănimii și adevărata icoană a vieții țărănești? răspundem: *nici unul*; și credem chiar că adevărul răspunsului nostru poate fi dovedit în puține cuvinte.

Nu-i vorba, pentru a dovedi într'un chip absolut convingător afirmațiunea noastră ar trebui de făcut o analiză amănunțită a literaturilor respective, ceea ce natural nu putem face aici, dar sunt așa de sigur de adevărul cuvintelor mele, în cât cred că numai prin câteva considerații teoretice și practice voi convinge pe cetitorii «Gazetei Săteanului».

Și mai întâi și întâi însuși faptul existenței contrazicerii așa de flagrante între aceste două grupe de scriitori, arată dreptatea afirmațiunii noastre.

Aceste două serii de opere rustice, ca două câtimi — pozitivă și negativă — se neutralizează una cu alta.

Dacă auziți că pe un om oarecare unii îl fac înger iar alții monstru, apoi fiți siguri că n'au dreptate nici unii nici alții, și că adevărul

e, după cum se întâmplă mai totdeauna, la mijloc.

Un cetitor inteligent, cetind operele rustice ale școlii pesimiste, trebuie să-și facă următorul raționament foarte drept: „Dacă țărănimea și viața ei e așa de monstruoasă, *de un adevăr așa de înfiorător*, cum zice Balzac, de unde au găsit toți acești Georges Sand, Theuriet, Auerbach etc... culori atât de vii și atât de frumoase pentru a o zugrăvi?”

Pentru că, oricât de exagerată ar fi o adevărată operă de artă, totuș trebuie să se razeme pe un oarecare fond de adevăr.

Iar cetind operele optimiștilor, apologeților, cetitorul inteligent trebuie să-și facă un raționament contrar: „Dacă țăranul e atât de superior și viața sătească atât de înălțată, de morală, de unde au luat *înfiorătorul lor adevăr* Balzac și Tolstoi, cari sunt doar cei mai mari scriitori ai veacului?”

Așa dar însuși contrastul isbitor între aceste două feluri de a zugrăvi țărănimea și viața ei arată că adevărul complet nu e cu nici una.

Pentru afirmarea noastră pledează și următorul adevăr de psihologie omenească și literară bine cunoscută: în deobște nu există oameni cari să fie numai monștri sau numai îngeri. Dostoievski, genialul observator și psiholog care a trăit ani întregi între ocnași — hoți și ucigași — a găsit și la ei uneori manifestări frumoase și sentimente omenești. Și cece e adevărat pentru un ins, cu cât mai adevărat e pentru un popor întreg?

Și nu e oare lucru de însemnat că Tolstoi, care, în calitate de artist, a scris cea mai înfiorătoare icoană a țărănimii și vieții ei, ca publicist politico-social și cetățean predică su-

perioritatea satului și a moralei sătești asupra orașului și moralei orășenești?

S'ar putea arăta și prin unele considerațiuni sociologice că avem dreptate.

Sociologia nu e încă o știință; cu toate acestea a formulat unele adevăruri și legi cari nu suferă nici o contradicție și nici o excepție. Unul din aceste adevăruri e, că viața morală a unui popor atârnă de condițiunile fizice, materiale și de condițiunile economico-sociale în cari el trăește. Condițiunile însă în care trăește țărănimea sunt foarte rele și grele.

Țăranul e sărac, lipit pământului de sărac, în țările eminentamente agricole și în cele industriale. Toată viața, și în fiecare moment al vieții, țăranul se luptă greu pentru o bucată de pâine.

Tot interesul lui e concentrat asupra bucățelei lui de pământ, de care-i atârnă însăși viața, și pământul acesta aproape nu mai e al lui, îi fuge de sub picioare. Orizontul țăranelui e foarte strâmt. Trăind toată viața în sat, el nu vede și nu pricepe mai departe decât viața satului; pe lângă sărăcia economică se mai adaugă sărăcia intelectuală. Țărănimea e lipsită de învățătură, trăește departe de cultură și civilizație și aproape fără de cultură și civilizație; de unde dar, Doamne iartă-mă, ar putea să se nască acel rai sătesc, acea superioritate morală a satului asupra orașului?

Cum ar putea satul să fie chemat să scape omenirea de imoralitatea civilizației orășenești?

În orașul civilizat, cu toate imensele lui neajunsuri, e concentrată bogăția materială, știința, cultura, civilizația, lumina; de acolo atârnă viitorul omenirii.

Asta, întrucât privește literatura apologeților rustici.

Iar întrucât privește literatura pesimiștilor—s'ar putea invoca altă lege sociologică tot așa de sigură: o societate în care încep să precumpănească, cu atât mai mult să domnească, instincte, sentimente, relații imorale, anti-sociale, aceea societate trebuie să degenereze și să piară.

Acest adevăr sociologic e ușor de înțeles.

Instinctele, sentimentele, acțiunile morale și sociale sunt tocmai acele cari îs necesare pentru ființa unei societăți.

Societatea este aceea care califică sentimentele și acțiunile omenești; și acele folositoare ea le-a numit morale, iar cele păgubitoare—imorale. E deci foarte natural că, dacă sentimentele și acțiunile imorale, adică păgubitoare societății, ar începe să învingă, și mai ales să domnească numai ele, societatea sau clasa socială n'ar mai putea să existe, ar pieri. Dacă țărănimea ar fi așa de bestială, cum o arată Balzac, sau Zola, ea ar fi trebuit să degenereze și să fi pierit de mult.

Și, slavă Domnului, satul a arătat destulă rezistență și vitalitate în timp de secole. Astfel, cum vedem, e o serie întreagă de argumente, unele mai puternice decât altele, cari ne arată absolut clar că nici unul din grupurile scriitorilor rustici, nici optimiștii, nici pesimiștii, nu ne-au dat o icoană completă și adevărată a țărănimii și vieții țărănești.

Dar atunci se naște o problemă mai grea decât cea formulată de Vigné d'Octon și anume următoarea: cum se explică faptul că o literatură rustică numărând printre reprezentanții săi scriitori geniali n'a ajuns să ne

dea adevărata țărănime, nu ne-a fixat psihologia țaranului?

Și afară de astă problemă generală, se naște altă problemă mai specială și anume: cari sunt pricinile, cari fac că cei mai mulți dintre scriitorii rustici cad în exagerații așa de mari încât pot să fie împărțiți în două grupe: a detractorilor și a apologetilor țărănimii?

Sfârșind aici articolul meu, n'aș dori să se creadă un singur moment că vreau să imitez pe criticii francezi de azi, și că, formulând această problemă voi sfârși la rândul meu cu: „cine știe? greu de răspuns! cine ar putea s'o spună?” ș. a. m. d.

Nu, explicarea acestui fenomen literar e destul de plauzibilă; dar pentru asta se cere un articol deosebit, și acum n'am timp. La vreme voi vorbi și despre problemele acestea.

Până atunci însă, poate unul din numeroșii noștri critici, atât de profunzi, culți și pătrunzători, vor da ei răspunsul și explicările cuvenite. Bine înțeles că o problemă literară, nefiind o problemă matematică, toată greutatea stă, nu în formularea răspunsului... ci tocmai în desvoltările și explicările necesare.

NOTIȚE BIBLIOGRAFICE

Intre două cercetări literare ale lui Gherea, am încadrat — în această carte — două din marile lui studii sociale și necrologul pe care l'a închinat unuia din întemeietorii socialismului științific.

„Artiștii-cetățeni” (pag. 5—49) a apărut în al doilea volum al publicației *Literatură și Știință*, condusă de Gherea. E o complectare a polemicii *Ideăburile sociale și arta*, publicată în primul tom al aceleiași reviste și pe care am retipărit-o în fruntea celui al patrulea volum al Studiilor critice de Gherea.

Un răspuns d-lui Prim-Ministru I. C. Brătianu la discursurile lui dela Craiova și sala Ateneului în privința proprietății (pag. 50-89) a fost tipărit pentru întâia oară în revista *Emanciparea* No. 3 din mai 1883, apoi în broșură (40 pagini în 12°, tipografia Modernă Grigore Luis, București, 1883).

Studiul a apărut semnat Caiu(s) Gracchu(s), și era „dedicat memoriei socialistului Mircea C. A. Rosetti”. Acesta, fiu al lui Constantin și al Mariei Rosetti, s'a născut la 16/28 Ianuar 1850 la Paris, în vremea surghiunului părinților săi „în urma evenimentelor dela 1848” — și a murit la 22 Iunie 1882, în București. A scris, în franțuzește și românește, cercetări politico-sociale, s'a încercat și în *nuvele* (Anul Nou. — Spovedania unei murinde. — O româncă. — Prietenul meu Ioan. — Zinca. — Prima ciocnire. — 14 Iuliu al mamei Bernard. — Lacrimi de mamă) adunate în volum în 1882 (216 pagini în 8° București, tipografia „Românul» Carol Göbl) și precedate de o biografie alcătuită de Emil Costinescu. — «14 Iuliu al mamei Bernard» scrisă întâi în fran-

țușește : *Le 14 juillet de la mère Bernard* descrie lupta petrecută în sufletul unei bătrâne care și-a pierdut întâi soțul și apoi fiul în «săptămâna sângeroasă» când versailezi au înecat în sânge Comuna din Paris.

Karl Marx și economiștii noștri (pag. 90—292, a apărut în primele șase numere (April-Septembrie 1884) ale «Revistei Sociale» din Iași, redactată de Ioan Nădejde.

Friedrich Engels (pag. 293—297) s'a tipărit întâia oară în *Lumea nouă literară și ilustrată* dela 31 Iulie 1895.

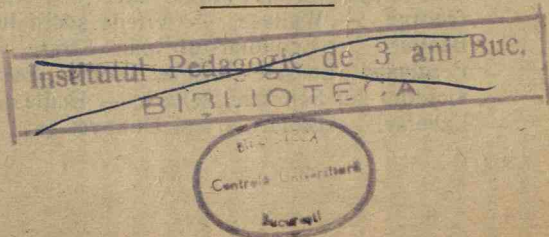
Tăranul în literatură a fost publicat în «Gazeta Săteanului» din Râmnicu-Sărat, revistă diriguată de C. C. Datculescu. A apărut în două numere consecutive : în cel din 20 Decembrie 1897 pag. 517—521, și în n-rul dela 20 Ianuar 1898, pag. 542—544. A fost reprodus și în foiața *Tribunei* din Sibiu (colecția anului 1898).

Barbu Lăzăreanu

TABLA DE MATERII

	<u>Pagina</u>
Artiștii-cetățeni	5
Un răspuns d-lui Prim-Ministru I. C. Brătianu la discursurile lui dela Craiova și din sala Ateneului în privința proprietății	50
Karl Marx și economiștii noștri :	
Cap. I: «Socialiștii noștri și Karl Marx» de P. Missir și «Libertatea în economia politică» de I. D. Ștefănescu. — Metoda critică a protivnicilor socialismului. — Analiza mărfii — Exemplul cu găina. - Despre preț	90
Cap. II: Teoria valorii după Ricardo. — William Petty. — Locke. — Bois Gilbert. — Benjamin Franklin. — Letrou. — Adam Smith. — Școala clasică engleză ori școala economică burgheză. — Școala economiei sociale. — Școala <i>armonică</i>	117
Cap. III: Cele trei părți din venitul național : renta, profitul, salariul. — Antagonismul lor. — Garnier, John Stuart Mill, Spencer. — Henry George. — Wallace. — Vitejia școlii lui Bastiat. — Economistul Ioan Strat. — Ferdinand Lassale despre teoria «ser- viciilor» lui Schultze-Delitzch. — Emile de Lavelay. — Baudrillart și Dunoyer.	146

Cap. IV : Deosebirea între economia burgheză și cea socială. — Cele două metode: deductivă și inductivă. — Intemeietorul economiei sociale: Karl Marx. — Indreptările aduse de Marx teoriei lui Ricardo. — O marfă ciudată: munca omenească. — Plus-valoarea. — România în timpul Regulamentului organic. — Foamea câinească pentru supra-muncă. — Pagina neagră a robiei albe.	182
Cap. V : Plus-valoarea absolută și cea relativă. — Creșterea zilei de lucru. — Creșterea productivității muncii. Creșterea intensității muncii. — Capital fix și capital variabil. — Economistul Senior dela Oxford. — Cum se formează capitalul. — Sporirea diviziunii muncii și a mașinismului. — Casa de teroare și „Casa de muncă“. — Ciclul prin care trece producțiunea. — Crizele. — Armata de rezervă a capitalismului. . .	218
Cap. VI : Teoria «compensațiunii». — Fondul muncii. Isprăvile mașinismului în societatea în care domnește producerea capitalistă și proprietatea individuală. — Grămădirea lucrătorilor în fabrici și centralizarea bogățiilor. — «Strictul necesar». — Legea formulată de Rodbertus. — De unde vine și încotro ne duce starea actuală de lucruri ?	259
Friedrich Engels	293
Țăranul în literatură	298
<i>Notițe bibliografice</i>	317

1849 7/5

DE ACELAȘ AUTOR

	<u>Lei</u>
Studii Critice. Vol. I.	50—
" " " II.	70—
" " " III.	90—
" " " IV.	40—
Neiobagia	75—

VERIFICAT
2007

PREȚUL LEI 80.—

VERIFICAT
1987